Somfai Péter – Wiesel Iván

Párbeszéd a gazdaságról

Kossuth

Somfai Péter—Wiesel Iván

Párbeszéd a gazdaságról

Somfai Péter–Wiesel Iván

Párbeszéd a gazdaságról

Kossuth Könyvkiadó • 1979

Lektorálta:
BALLAI LÁSZLÓ

A karikatúrákat rajzolta:
MÉSZÁROS ANDRÁS

ISBN 963 09 1499 9

Szabálytalan előszó

Somfai Péter: Befejeztük ...

Wiesel Iván: Most következik az előszó.

Somfai Péter: Szabálytalan könyvhöz szabálytalan bevezető illik. Kezdjük mindjárt a körülményekkel. Talán érdekli az olvasót az ötlet születése is ...

Wiesel Iván: Ez tőletek indult. A Magyar Ifjúság szerkesztősége kérte fel a Figyelőt egy koprodukcióban készülő gazdaságpolitikai sorozatra. Így találkoztunk össze.

Somfai P.: 1978-at írtunk. Az ötödik ötéves terv harmadik évét zártuk, s a gazdaságpolitika gyakorlati végrehajtásában a pályamódosítás előkészületei folytak ...

Wiesel I.: Gazdasági fejlődésünk eredményei sokoldalúan alátámasztották, hogy a párt gazdaságpolitikájának fő irányai és módszerei helyesek, de jelentős változások mentek végbe a gazdasági növekedés közegében, feltételrendszerében. Ezért kell a gazdaságpolitika gyakorlati megvalósításának céljait módosítani, vagyis azt a bizonyos „pályamódosítást" végrehajtani. Gazdasági céljainkat, az előttünk álló tennivalókat a megváltozott körülményekhez kellett igazítani. Ez a szakemberek számára is egy sor olyan problémát vetett fel, amelyek a korábbi megszokott szemléletmóddal alig látszottak megközelíthetőnek ...

Somfai: Ha a közgazdásznak gondot jelentett eligazodni az új feltételek között, képzelheted milyen nehéz volt a dolguk az üzemekben, a gyárakban, a földeken dolgozó fiataloknak és idősebbeknek egyaránt! Gazdasági egyensúly, növekedés, hatékonyság, minőség, termelékenység és egy sor más közgazdasági fogalom újszerű megközelítése nem könnyű feladat.

Wiesel: Nem tudtam, hogy amikor a közgazdasági szakértő szerepét vállalom, ilyen nehéz fába vágom a fejszét. Sokkal egyszerűbb lett volna, ha közgazdasági szakkönyvet írok, hiszen akkor nem kerülök szembe a közérthetőség csapdáival.

Somfai: Gondolod, hogy könnyebb dolog volt kérdezni? Mindenről nem faggathattalak, minden sorozatnak határt szab a terjedelem. Válogatni kellett a témák között, szelektálni a kérdéseket, hogy benne maradjon a legfontosabb, hogy érthetők legyenek az összefüggések, és ne kerüljünk mellékvágányokra.

Wiesel: Párbeszédet akartunk írni. És ugye milyen nehéz volt a kezdet? Meg kellett találnunk a közös nyelvet, a munkamódszereket, és hiába akartunk véres vitákba bonyolódni, a közös alapállás végül is azonos oldalra állított mindkettőnket.

S.: Pedig a „párbeszéd" módszerének kialakultak már a hagyományai.

W.: Most mégis más volt, mert úgy kellett közgazdasági dolgokról beszélgetnünk, hogy száműzzük a szakmai zsargont, ha lehet kerüljük az adathalmozást, mégis konkrétak és példaszerűek legyünk. Kedvem szerint humorosabban tárgyaltam volna az egyes témákat, de ez a lehetőség csak harmadik társunknak, Mészáros Andrásnak, a Népszabadság karikaturistájának jutott.

Szerinted lehetett volna „tökéletesebb" ez a könyv?

Ezt ítélje meg majd az Olvasó. Mindenesetre azt szerettük volna, hogy a népgazdaságot, az ágazatokat és a vállalatokat érintő legfontosabb gazdasági összefüggésekről szó legyen. Méghozzá úgy, hogy hozzátegyük mindig önmagunkat, a véleményünket, a tapasztalatainkat, a kétségeinket. Néha „puskáztunk" a szakirodalomból is, mert mindenben senki sem lehet egyformán járatos.

Mennyire lesz mindez időtálló?

Az 1979-re előirányzott „pályamódosítás" több évre szóló programot adott, ezért mondanivalónk lényege időtálló. A beszélgetéseinkben bizonyos alapfogalmakat is tisztáztunk, s az sem várható, hogy ezek elavuljanak, átértékelődjenek. Ami az egyéni véleményünket illeti? Vállalnunk kellett a kockázatát, hogy a szüntelen változó körülmények állításaink egy részét megkérdőjelezik.

Egyszóval: befejeztük?

Be. De akár kezdhetnénk elölről. Mert minden művet tovább ír az élet . . .

1. Közérdeklődés és a gazdaság

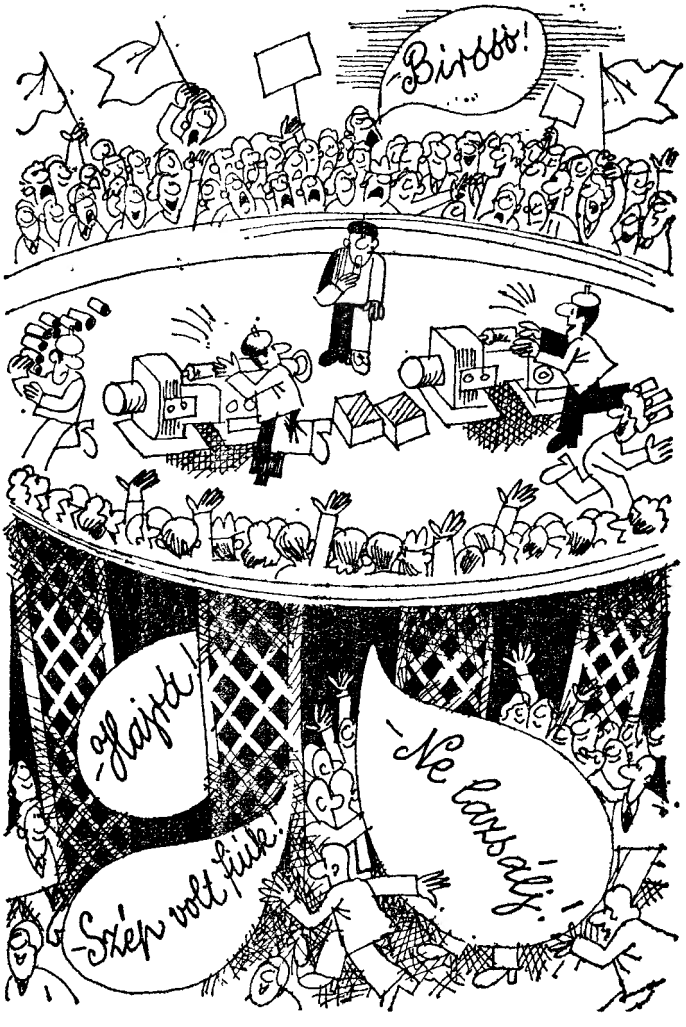

Mindannyian tapasztaljuk, hogy az emberek a közgazdasági problémákról annyit vitatkoznak, akár a fociról. Mi az oka, hogy szinte észrevétlenül hétköznapi életünk beszédtémájává lettek ezek a kérdések?

Világbajnokságí szereplésünk után „közgazdász szívemet" kicsit bántja a foci hasonlat. Tény, hogy hazánkban a gazdasági kérdések nagyon népszerűek. A lapok hasábjain vita folyik a termelés jobb szervezéséről, a rádióban különböző üzemek vezetői és munkáskollektívái számolnak be eredményeikről és gondjaikról, a televízió képernyőjén pedig felelős gazdaságpolitikusok válaszolnak a lakosság kérdéseire. Ez a fokozott érdeklődés nem csupán a tömegkommunikáció munkájának az eredménye. Óriási szerepe van annak, hogy a közvélemény bátran él a szocialista demokrácia lehetőségeivel és nemcsak passzív résztvevője akar lenni a gazdasági építőmunkának, hanem abból cselekvő részt kér. Egyre többen felismerik, hogy a gazdasági feladatok megoldása nemcsak „közügy", hanem az egyén jólétét alapvetően meghatározó tényező is. Ezért a közvélemény megfogalmazza véleményét a gazdasági intézkedésekről, bírálja azok végrehajtásának gyengéit, javaslatokat tesz, segíti és ellenőrzi a gazdasági vezetést. Véleményem szerint ez óriási eredmény, hiszen nemcsak szurkoló, hanem a csapat tagja lett minden egyes dolgozó, függetlenül attól, hogy munkája során milyen szerepet játszik a pályán.

Azt hiszem nem kell bizonyítani, hogy az élet minden megnyilvánulásának közvetlen vagy közvetett kapcsolata van a gazdasággal. Mégis korábban a közvélemény alig s főleg más jelleggel foglalkozott a közgazdasági problémákkal, mint napjainkban. Mi a véleményed, ez az 1968 után kialakult új gazdaságpolitika szemléleti következménye?

Nem ilyen egyszerű a dolog. A közgazdasági problémák közvetlenül vagy közvetve érintik az egyéni jólétet. Ezért a gazdaságban bekövetkező változásokra sohasem maradnak közömbösek az emberek. Más kérdés, hogy mennyire ismerik — ismerhetik — fel az egyes problémák gyökerét és milyen lehetőséget kapnak a megoldásba való beleszólásra. A kötelező tervirányításos rendszerben korább-

ban a gazdasági összefüggések igen leegyszerűsített formában jelentek meg: a terv meghatározta a különböző gazdasági szervezetek — a minisztériumok, a vállalatok, a szövetkezetek — kötelező gazdasági magatartását, s a tervszámok teljesítése, vagy nem teljesítése volt a gazdasági munka megítélésének alapvető mércéje. A közvéleményt is ilyen szellemben tájékoztatták a gazdasági összefüggésekről. Az egyének anyagi igényeiről, mint napi problémáról, nem volt illő beszélni, s az csak a jövő fényes távlatainak felvázolásánál kaphatott helyet. A szocialista demokráciánkból egyenesen következik, hogy a tömegeket megtanítsuk a közgazdasági problémák megismerésére és lehetőséget adjunk a cselekvő részvételre. Ebben kétségtelenül nagy lépést tettünk előre az 1968-as gazdasági reformmal. Az MSZMP gazdaságpolitikája nemcsak épít a tömegek kezdeményezőkészségére és cselekvő részvételére, hanem számít a dolgozók aktivitására is a gazdasági élet minden területén. Az idősebb korosztályok mellé felnőtt egy új, közgazdaságilag gondolkodó nemzedék, amely ugyancsak felelősnek érzi magát a gazdasági fejlődésért, s annak formálásából ki is veszi a részét.

Itt jegyzem meg, hogy mostanában, ha gazdasági kérdésekről beszélünk, elsősorban az igényekből indulunk ki. A lakosság igényei egyre türelmetlenebbül növekszenek, miközben többnyire csak beszélünk a jobb, hatékonyabb munkáról, s gazdasági eredményeink nem állnak arányban vágyainkkal. Ez semmiképpen sem egészséges jelenség ...

Úgy gondolom, helytelen volna ilyen aránytalanságról csak a felületen jelentkező tünetek alapján beszélni, s azt minősíteni. Az utóbbi évtizedben népgazdaságunk gyorsan növekedett, s ennek megfelelően az életszínvonal is emelkedett. A jobb feltételek természetesen megváltoztatják az igényeket is. Nagyon primitív példa: aki éhes, annak a fekete kenyér is fejedelmi csemege, de aki már rendszeresen étkezik, néha még a kaláccsal is elégedetlen. Kétségtelenül megnövekedtek népünk igényei, de hogy ez egészségtelen jelenség vagy sem, az értékelés kérdése. Szerintem az igénynövekedés természetes jelenség, még akkor is,

ha mindig egy lépéssel előbbre járt és jár, mint az ország anyagi lehetőségei. Ez a gazdasági haladás egyik fontos húzóereje, és a szocialista országok sem mondhatnak le róla. Ami a dolgok másik oldalát illeti, úgy érzem, hogy az 1968—1973-as évek „kedvező konjunktúrája" kicsit elkényelmesítette az üzemeket. De úgy gondolom, hogy éppen a hibák felismerésével megelőztük a még súlyosabb bajt. Az MSZMP Központi Bizottságának 1978. decemberi határozata nagyon világosan rámutatott arra, hogy gazdaságpolitikánk gyakorlati megvalósításában alapos javulásra van szükség, s ennek megértésében, támogatásában a párt számít népünk egységére, a társadalmi szervezetek aktivitására, közvéleményformáló tevékenységére.

Elkényelmesedést említettél. Szerintem a termelésben a dolgozók csak akkor kényelmesedhetnek el, ha arra lehetőség van. A munkát nem a dolgozó szervezi meg, az a vállalat vezetőinek volna a feladata . . .

A vezetői elkényelmesedésnek több oka van: a legfontosabb a kedvező konjunktúra volt, amely lehetőséget teremtett arra, hogy az alacsonyabb gazdasági teljesítmény mellett is jövedelmező maradjon a termelés. A másik az időtényező: a gazdasági reform tudatformáló ereje nem jelentkezik azonnal a párthatározat megjelenésével egyidőben. A vállalatok vezetőinek egy része nem tudta átérezni, megérteni a „piaci kihívás" súlyát, s annak terhe csak az utóbbi években zuhant a nyakukba. Közismert, hogy nem egyszer éppen azok nyakába, akik mint gyártók a legmodernebb külföldi termelőeszközök beszerzésére törekszenek, hogy velük elavult termékeket gyártsanak. A technikai és műszaki forradalom következményei nyomán a termékszerkezet változási ritmusa kétségtelenül felgyorsult.

Ezt a fogalmat — „piaci kihívás" — nagyon szemléletesnek érzem. Mintha egy arénára gondolnánk, amelynek egyik oldalán a különböző termelők állnak, a másikon pedig a vevők, akiket belföldön és külföldön meg kell nyerni arra, hogy a termékeket megvásárolják . . .

A termelő és a fogyasztó valóban egyre szélesebb, táguló arénában, s egyre nehezebb „játékszabályokkal" mér-

kőzik. A nemzetközi piac ma már jobb minőségű termékeket vár tőlünk, s egyre nagyobb a „szolgáltatási csomag" is, amellyel a sikeres értékesítéshez a terméket el kell látni. Gondolok itt a vevőszolgálatra, a szervizre, az alkatrészellátásra, a szavatosságra stb. De amint utaltunk rá, ez ma már a belföldi piacra is jellemző. Nem kétséges, hogy a jövőben csak azoknak az üzemeknek lesz igazi fejlődési lehetőségük, amelyek a termelés minősége, választéka és a párhuzamos szolgáltatások tekintetében nem tesznek különbséget a belföldi, a szocialista országok, a fejlett tőkésországok és a fejlődő országok piaca között, hanem „felveszik a kesztyűt" és versenyképes termékeket gyártanak. Egyre nehezebb eladni, egyre nehezebb vevőt találni, s ilyen körülmények között nem titok: exportgondjaink vannak. A világban végbement gazdasági átrendeződéseket, szerkezeti változásokat így érezzük meg a saját bőrünkön. A nemzetközi piacok szigorú „bírói" a mi termékeinknek is, a „kiállítás" veszélye ezen a pályán is állandó.

Az elmúlt években a gazdasági igények megnövekedésével összefüggésben született egy igen elítélő minősítést tartalmazó szó: „frizsiderszocializmus", azaz bizonyos anyagi javak mindenáron való birtoklásának kispolgári törekvése. Eszerint a gazdasági fejlődést az emberi teljesítmény elismerése, az egyes termékek birtoklása — vagy éppen hiánya — szimbolizálja. Ma már ez a fogalom nem szerepel a napirenden, mégis megkérdezem: a „piaci kihívás" nem vezet a túlzottan anyagias szemlélethez?

A politikusokat, a közvéleményt egyaránt foglalkoztatja ez a kérdés, ha nem is olyan eltúlzott megfogalmazásban, mint ahogy ez a „frizsiderszocializmus" gondolatkörében jelentkezett. Véleményem szerint azonban törvényszerű folyamatról van szó: bizonyos anyagi javak, amelyek korábban luxusnak számítottak, a hétköznapi fogyasztás részeivé váltak. A szocializmus egyik legfontosabb törvénye éppen az, hogy a dolgozók egyre növekvő szükségleteit mind magasabb fokon kell kielégíteni. Ha ezt a célt nem feledjük — és a politikai vezetők, a szocialista közgazdászok soha nem felejthetik — nem mondhatjuk, hogy a ma-

teriális dolgok idegenek a szocializmus ügyétől. Nem követelhetjük, hogy a szocializmus a lemondás társadalma legyen. Éppen fordítva: a szocializmus — és különösen a fejlett szocializmus —, majd később a kommunizmus a legigazibb jóléti társadalom lesz. Olyan társadalom, amely nemcsak az anyagi javak jólétét jelenti, hanem a szellemi, a kulturális, vagyis a teljes emberi jólétet is. De igazi jólét csak ott lehet, ahol annak szilárd anyagi alapjai vannak, s ezért annak fejlődése a gazdasági eredményeinkkel van szoros összefüggésben.

A szocializmus a társadalom szükségleteinek sokoldalú kielégítését tűzte célul. De ez semmiképp nem jelenthet csak materiális szükségleteket. Valamiféle helyes arányosságot, optimumot kellene találni az ideológiai, a szellemi és az anyagi szükségletek között . . .

Igen, csakhogy a gyakorlatban az az optimum talán soha nem alakítható ki. A fejlődésben ezt egészséges törvényszerűségnek tartom, mert hol az egyik, tehát az anyagi, hol a másik — a felépítmény jellegű — problémák kerülnek előtérbe. Az arány valahol azonban megvan, és ezt éppen az élet bizonyítja. Közvéleményünk a gazdasági feltételek javulása mellett a társadalmi tényezőkre is rendkívül érzékeny. Ezt bizonyítják azok a levelek, amelyeket a különböző napi- és hetilapok kapnak, s amelyekben a levélírók felhívják a figyelmet bizonyos gazdasági kérdések társadalmi vetületeire. Azt is tapasztalhatjuk, hogy a mai fiatalság bizonyos szempontból ugyanolyan, mint amilyenek mi voltunk a felszabadulást követő „fényes szelek" esztendeiben. Vannak eszményeik és ezek az eszmények nem elsősorban anyagi javakban testesülnek meg. Gazdaságpolitikánknak igenis figyelembe kell venni ezeket a motívumokat, mert enélkül nem lehet eredményes, nem tölthető be jól helyét a társadalomban.

2. Gazdaság és politika

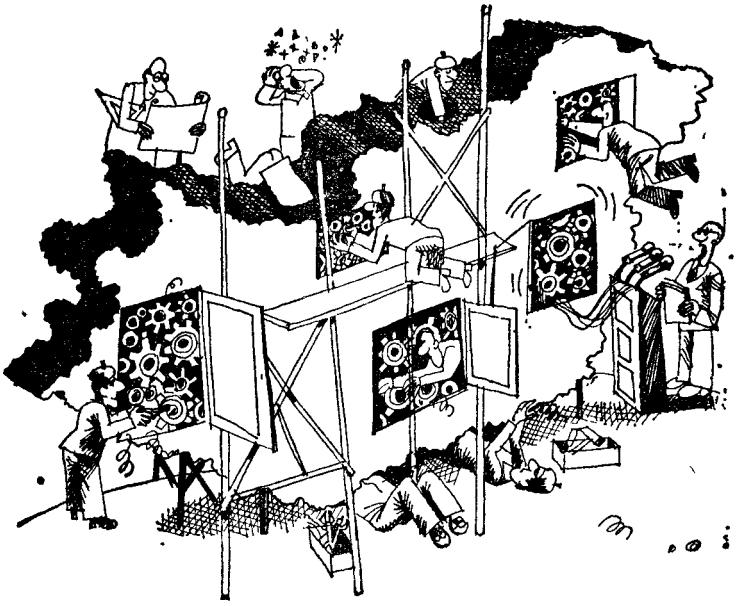

Áttekintve az MSZMP Központi Bizottságának az elmúlt években hozott határozatait, úgy tűnik, hogy a társadalompolitikai kérdések között kiemelkedő szerepet kapott a gazdaságpolitika. De annak ellenére, hogy a különböző dokumentumokban ez a fogalom ma igen gyakran szerepel, jelentése számomra nem egyértelmű . . .

Azt hiszem a gazdaságpolitika is olyan fogalom, amelynek értelme mindenki számára világos, ugyanakkor, ha azt valakinek meg kell fogalmaznia, akkor zavarba jön, mert nincs rá egyértelmű „kőbevésett" meghatározás. Némi leegyszerűsítéssel a gazdaságpolitika magában foglalja a párt, a kormány általános politikai elképzeléseinek a gazdasági életre, a gazdasági fejlesztésre vonatkozó legfontosabb céljait, stratégiáját, valamint azoknak az eszközöknek és intézményeknek rendszerét, amelyekkel ezeket a célokat meg lehet valósítani. A gazdaságpolitika tehát igen komplex fogalom, amely különböző gazdasági jellegű politikák összessége. Például az iparpolitika, a mezőgazdasági politika, a beruházás-politika, a külkereskedelem-politika egyaránt részei az általános gazdaságpolitikának.

Gazdaságpolitika. Válasszuk ketté a szót: gazdaság és politika. Mi az elsődleges ebben a kapcsolatban?

Ez a kérdés, gondolom nem a szó eredetére, hanem a gazdaság és a politika közötti bonyolult viszonyokra vonatkozik. A gazdaságpolitika, mint mondtam, a társadalom egészére vonatkozó általános politikának gazdasági vetülete, s mint ilyen, mindig osztálytartalmú, hiszen annak alapját mindig az uralkodó termelési viszonyok határozták meg. Nem kell talán külön bizonyítani, hogy a gazdasági fejlődés fő céljait nem lehet csak a gazdasági feltételekből kiindulva meghatározni, hanem mindig mérlegelni kell a társadalmi viszonyokat is. Gazdaságpolitikánkat az MSZMP programjának szellemében munkálták ki, és így a politikai és gazdasági célok egységének jegyében alakult ki. A politikai követelmények a gazdaságpolitikában nem a gazdasági tényezőkkel szemben fogalmazódnak meg, hanem azokkal összehangolódva, mert a politikai és a gazdasági tényezők egymást erősítő elemei a fejlett szocialista társadalom építésének. Természetesen nagy erő-

nye a politikának, ha felismeri és jól időzíti a gazdaságpolitikai irányokban bekövetkező változások szükségességét. Ilyen értelemben a politika — ahogy Lenin tanította — nem más, mint a gazdaság koncentrált kifejezése. Nem állítom ezzel, hogy a politika, mint a hatalom gyakorlásának stratégiája, nem élvez elsőbbséget a gazdasággal szemben, de ez csak akkor igazolt, ha az az objektíven ható társadalmi és gazdasági törvényekkel összhangban van. A szocialista termelési viszonyok között sem lehet valamilyen politikai szempont alapján tetszőlegesen kijelölni a gazdasági célokat.

Az elmondottakból úgy látszik, hogy a gazdaságpolitika a gazdaság minden részét magában foglalja, annak minden ágára kiterjed, így annak célját igen nehezen lehet elkülönítve meghatározni. Úgy gondolom, hogy amikor konkrét feladatok előtt állunk, akkor inkább az egyes részpolitikákból — tehát például az iparpolitikából, a pénzpolitikából stb. — indulhatunk csak ki . . .

Ez így nem pontos. Bár a gazdaságpolitika elég széles célrendszert ölel fel, mégsem tartalmazza a gazdasági fejlődés minden döntést igénylő területét, csak a legfontosabb összefüggéseket. Ami pedig a célt illeti, a gazdaságpolitika a hosszú távú, 10—15 évre szóló határozott irányokat jelöli ki. Az MSZMP gazdaságpolitikája ebben az értelemben három nagy célt jelölt ki. Elsőként a gazdasági fejlődés jellegének megváltoztatását. Ez azt jelenti, hogy a korábbi „külterjes", munkaerőigényes, a mennyiségi növekedést előtérbe helyező fejlesztés helyett az intenzív, azaz a technikai és tudományos fejlődés eredményeit gyümölcsöztető, a munkatermelékenység növekedésén alapuló, ha úgy tetszik: minőségi fejlesztést helyezte középpontba. Másodikként a gazdasági szerkezet korszerűsítését, a gazdasági hatékonyság növelését, a gazdasági egyensúly megszilárdítását jelölte meg. Mit jelent mindez? Gazdaságunk nemzetközi versenyképességének javulását, a hazai szükségletek sokoldalú és minőségileg magasabb szintű kielégítését. A harmadik, de talán legfontosabb cél: a dolgozó nép életszínvonalának és életkörülményeinek folyamatos és érzékelhető mértékű növelése.

Milyen problémák tartoznak a gazdaságpolitika tárgyköréhez? Felállítható közöttük valamilyen fontossági sorrend?

Nagyon nehéz volna valamiféle pontos leltárt összeállítani, s egyáltalán nem mernék arra vállalkozni, hogy megdönthetetlen sorrendet állítsak össze. A gazdaságpolitika egyik legfontosabb része a termelési viszonyok fejlődésének meghatározása. Például ilyen volt a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság létrehozásának feladata. De a gazdasági növekedés ütemére, fő arányaira és egyensúlyára vonatkozó alapvető elképzelések, a termelési szerkezet átalakításával összefüggő főbb feladatok, a külgazdasági kapcsolatok fejlesztésének fő irányai, ezen belül a KGST-integráció komplex programjának megvalósításából fakadó feladatok is mind ide tartoznak. A gazdaságpolitika tartalmazza a foglalkoztatottság fő elveit, például a mezőgazdasági, az ipari és a szolgáltató szféra munkaerőigénye várható kielégítésének feltételeit, a területfejlesztést, a gazdaságirányítás alapelveit.

Hogyan valósulnak meg ezek a célok? Hogyan lehet összehangoltan az egyes sajátos gazdaságpolitikai feladatokat a gyakorlatba átültetni?

Az egyes ötéves népgazdasági tervekben a gazdaságpolitikai célok megvalósításához meghatározzák az „időarányos" feladatokat. Közismertek a nagy fejlesztési programok, mint amilyen a 15 éves lakásépítési program, a számítástechnikai program, az energiaszerkezeti program, az alumíniumipar fejlesztésének programja, a közútijármű-program, hogy csak a legismertebbeket soroljam. Ezek a nagy programok a gazdaságpolitikában meghatározott szelektív és differenciált fejlesztést szolgálják. Már beszéltem arról, hogy a gazdaságpolitika a célok, az eszközök és az irányítás egységét képviseli. Ezért nincs olyan gazdaságpolitika, amely csak önmagában élne. 1968 óta éppen gazdaságpolitikai céljainknak megfelelően számos jelentős változást hoztunk a gazdaságirányítás rendszerében.

Jó lenne, ha egy kicsit elidőznénk az 1968. évi gazdasági reformunk értékelésénél ...

Olyan sok változást kellene felsorolni, amelyről könyv-

tárra való irodalom jelent meg. Melyek a szerintem lényegesnek tartott változások? A reform egyik célja az volt, hogy a gazdaságban rejlő fejlődési tartalékokat ösztönzőkkel, érdekeltségi rendszerrel feltárja és kiaknázza. A másik új vonás az, hogy az irányításban a közvetlen elemek, a gazdasági „parancsok" helyett az adottságoknak, a rugalmasságnak jobban megfelelő, kevésbé közvetlen irányítási módszereket alkalmaznak. Nagyon fontos változásnak tartom, hogy megnőtt a gazdasági élet demokratizmusa. Ez nemcsak annyit jelent, hogy az üzemi demokrácia a korábbinál fontosabb tényezővé vált, hogy a döntéshozatal szélesebb körben történik, hanem azt is, hogy a közös érdekeltség révén egy-egy gazdasági egységen belül mindenki „együtt sír vagy együtt nevet". A gazdasági reform kedvező befolyást gyakorolt a gazdaság számos jelenségére, hozzájárult a gazdaságossági szemlélet alakításához, a közgazdasági gondolkodás elmélyítéséhez. Bizonyította, hogy a tervutasításos rendszer alkalmazása nélkül, a terv és a szabályzott piac összehangolt működésére építve a korábbinál kedvezőbb fejlődés vált lehetővé. Az életszínvonal gyorsabb ütemben nőtt, mint bármikor, nőtt az áruk választéka.

Ne haragudj, hogy megszakítalak, de az elmondottakból úgy tűnik, mintha a gazdasági reform megvalósítása zökkenőmentes fejlődési út lett volna, és annak nem lettek volna meghatározott tartalmú fejlődési szakaszai . . .

Ez igaz. Éppen ezzel a gondolattal akartam folytatni. Friss István akadémikus, a nemrégen elhunyt kiváló közgazdász szerint a gazdasági reformmal összefüggésben a következő fogyatékosságok jelentkeztek: megsértettük a vállalati önállóság elvét; különösen sokat ártott a trösztök túlzott beavatkozása. Nem alakult ki gazdasági verseny ott sem, ahol nincsenek monopóliumok, és ennek oka a kereslet—kínálat nem megfelelő aránya. A reform nem segített a beruházási hiányosságokon, erős a ciklikusság, nem érvényesült eléggé a tervszerűség — bár ezek elsősorban nem a reform, hanem a gazdaságpolitika problémái —, de a szabályozás sem érte el kívánt hatását. Az árreform autark jellegű volt, túlzottak a támogatások, kielégítő meg-

oldás csak mélyreható szerkezeti változásoktól várható. A szabályozókat gyakran kellett változtatni azért is, mert nem érték el a kívánt hatást. A szabályozók nem működnek normatív módon, a nyereség nem tölti be a neki szánt eredeti szerepet, és például visszafejlesztendő vállalatok is működhetnek. Több fontos cél — a műszaki fejlesztés, a kooperáció, az ösztönzés — nem valósult meg kielégítően. E felsoroláshoz nem kell kiegészítés. De a kérdés második felére még nem adtam választ. A gazdasági reform megvalósításának két szakasza zajlott le: az első 1968-tól 1973—1974-ig, amikor a tőkés világgazdaságban kedvező gazdasági konjunktúra zajlott le; a második az 1973—1974-es úgynevezett tőkés világpiaci árrobbanást követő szakasz volt. Mindkét szakaszban a gazdasági reform jól vizsgázott, s az utóbbi öt-hat évben is jelentős szerepet játszott abban, hogy gazdasági gondjaink nem váltak még nagyobbakká. Azt hiszem a gazdasági reform értékelésére nagyon találó Faluvégi Lajos pénzügyminiszternek a Gazdaság 1976. I. számában tett megállapítása: „Az utánunk következők feladata lesz megítélni a fejlődésben a tervszerű irányítás új módszereinek szerepét, de az már ma sem vitás, hogy a gazdaságtörténet kiemelkedő jelentőségűnek fogja tekinteni az irányítási rendszer 1968-ban megkezdett átalakítását, még akkor is, ha annak teljes kibontakozása tovább tart és több kiigazításra szorul, mint ameddig, illetve amennyit eredetileg feltételeztünk."

A gazdaságpolitikával kapcsolatban még három kérdés foglalkoztat: milyen a stabilitása és történetileg meghatározott korszakra vonatkozik-e? Milyen a viszony a gazdaságpolitika és a megvalósítás szolgálatában álló eszközök és intézmények között? Végül: a szocialista országok gazdaságpolitikája a termelési viszonyok azonossága mellett nemzeti vagy nemzetközi jellegű?

Vaskos kérdések! A gazdaságpolitika, mint mondtuk, hosszabb távra szól, stabilitása mint tendencia fennáll mindaddig, amíg a gazdasági alapban — a feltételekben — és a politikában nem állnak elő új követelmények. De ez távolról sem jelenti azt, hogy a gazdaságpolitika teljesen merev dolog lenne, amin az élet ne módosítana. Lényeges

azonban, hogy rövidebb időszakonként fő céljai nem változhatnak. A cél és az eszköz közötti kapcsolat fontos filozófiai kérdés. Szerintem a gazdaságpolitikai feladataink megoldását szolgáló eszköz- és intézményrendszernek nem passzív a szerepe, azaz a gyakorlati tapasztalatok alapján mindig visszahatnak a gazdaságpolitika formálására. Végül a gazdaságpolitika nemzeti jellegéről. A szocialista országokban a termelési viszonyok azonossága nem jelenti azt, hogy térben és időben, a történelmi, a természeti és a gazdasági adottságok ne hoznának létre bizonyos meghatározó sajátosságokat. Ezek figyelembevétele minden szocialista országban szükséges a gazdaságpolitika kialakításánál, mert ellenkező esetben az nem gyökerezik kellően a nemzeti valóságban. Minden szocialista ország nemzeti adottságainak megfelelő gazdaságpolitikát alakít ki. Ehhez választja meg az eszközöket is. A KGST-tagállamok a szocialista gazdasági integráció folyamatában gazdaságpolitikájuk közelítésére törekszenek, s kidolgozták az integráció közös gazdaságpolitikáját is. De ez nem jelenti azt, hogy ezzel lemondanának gazdasági és társadalmi feltételeikhez legjobban idomuló gazdaságpolitikai céljaikról.

Mit tekintesz a gazdaságpolitika kialakításakor a legnehezebb feladatnak?

A gazdasági növekedés üteme, a nemzeti jövedelem felhasználása és a gazdasági egyensúly közötti összhang tervszerű megteremtését és állandósítását, a gazdasági fejlődés mennyiségi szempontjainak háttérbe szorítását, a minőségi mutatók előtérbe helyezését.

3. A gazdasági növekedés természetrajza

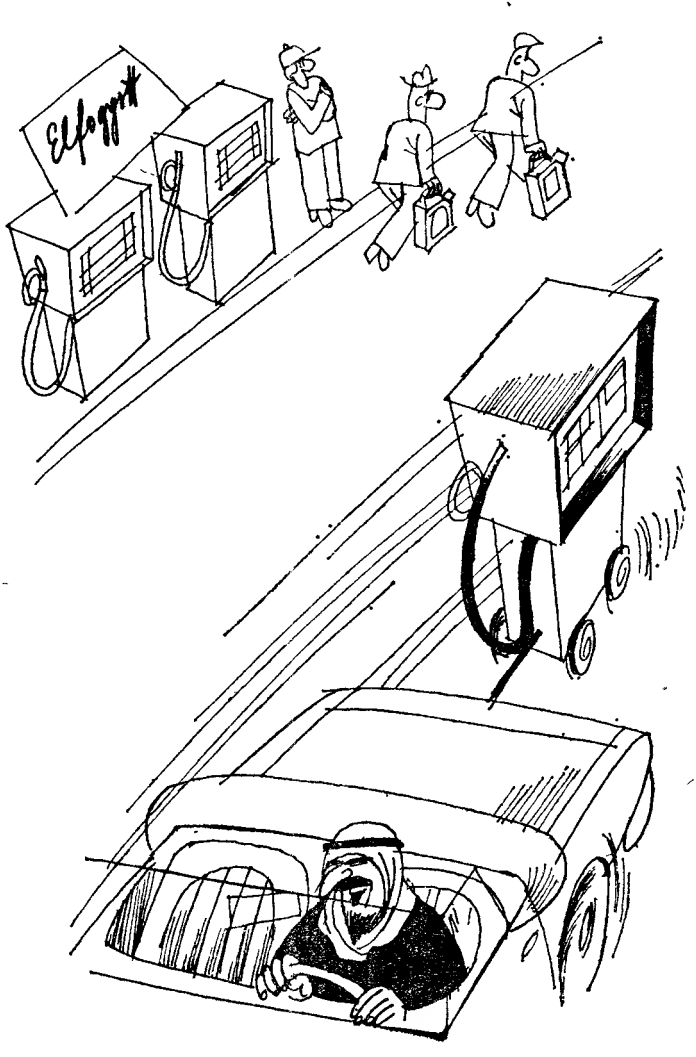

Napjainkban a gazdasági növekedés és a gazdasági egyensúly a gazdaságpolitikai gyakorlat két legfontosabb kategóriája. Hogyan kell értelmezni a szocialista gazdaságban a növekedést?

Mielőtt közvetlenül a kérdésre válaszolnék, hangsúlyoznom kell, hogy a gazdasági növekedés értelmezése, annak tervezése a közgazdaságtudományban központi helyet foglal el, erről könyvtárakat betöltő irodalom született már. Mit értenek a szocialista közgazdászok gazdasági növekedésen? Legszélesebb értelemben a nemzeti jövedelem emelkedését. Ez a társadalom gazdagodásának forrása, amely lehetővé teszi a fogyasztás színvonalának és minőségének javulását, bővülő lehetőségeket nyit a fejlesztésre, szélesedhet a nemzetközi munkamegosztásban való részvételünk. A gazdasági növekedés gyors üteme egy ország számára akkor kedvező jelenség, ha az a gazdasági egyensúllyal párosul.

Fejest ugrottunk a témába, de még nem tisztáztuk például a nemzeti jövedelem fogalmát sem, amelynek változása a növekedés legáltalánosabban használt mutatója...

Valóban nem érdektelen a nemzeti jövedelmet röviden meghatározni. Nem más, mint az országban egy év alatt létrehozott új érték, az azt megtestesítő terméktömeg. A nemzeti jövedelem tehát nem azonos a társadalmi összterméккel, mert ez utóbbi tágabb fogalmat takar.

A gazdasági növekedésben tehát mennyiségi csúcsokra törekszünk? Minden országnak ez a legfontosabb célja?

A gazdasági növekedést nem szabad csak mennyiségi dologként kezelni, mert az minőségi kategória is. Nem lehet azt csupán a nemzeti jövedelem növekedési üteme alapján meghatározni. A gazdasági növekedés mellé tartozik a gazdasági egyensúly. Nem elég a termelés maximalizálására törekednünk, hanem olyan arányosságra is szükség van, amely a növekedés különböző oldalai közötti egyensúlyt biztosítja. Ez nem egyszerű, nem ellentmondástól mentes dolog!

Ha a növekedésről hallunk, jelzőjeként mindig ott szerepel a „dinamikus" szócska is, ami, ha nem tévedek, a mennyiségi oldal jelentőségére utal.

Erre a kérdésre a válaszban segítségül hívom Hetényi István tervhivatali államtitkárt, aki erről így vélekedett: „Érdemes értelmezni azt a megállapítást is, hogy a szocialista gazdaság dinamikus. Ezt jogosan mondjuk. De a dinamika nem egyszerűsíthető a globális növekedési ütemre. A dinamizmus azt jelenti, hogy a gazdaság erőteljes változásokat képes megvalósítani. Miben legyen a gazdaság dinamikus, azaz gyorsan újító? Egyfelől: a termelés erőteljesen, gyorsan alkalmazkodjék a változó kereslethez. Ilyen értelemben beszélünk az értékesítés szerkezetének átalakulásáról. Másfelől: erőteljesen változzék a termelés összetétele a műszaki szempontból igényesebb termékek és új technológiák javára. A gyártmányszerkezet és a technológia gyors változása a dinamizmus tényleges mérője." Azt gondolom, ilyen megvilágításban más tartalmat nyer a dinamikus jelző is.

Szerinted egy-egy ország számára mi az optimális, a kívánatos gazdasági növekedési ütem?

Sajnos erre nem lehet számszerű választ adni. Függ attól, hogy valamely országban milyenek a növekedés gazdasági, társadalmi és természeti feltételei. A szocialista országok gazdasági növekedési üteme általában meghaladja a tőkésországokét. De azt is megfigyelték, hogy a növekedési ütem egyetlen országban sem lehet évről évre egyenletesen gyorsuló tempójú. Ez alól a szocialista országok sem kivételek. Nagyon leegyszerűsítve az a legkedvezőbb fejlődési ütem, amely mellett a gazdasági egyensúly nem szenved komolyabb sérelmet. De ennek igen sok, néha egymásnak is ellentmondó követelménye, feltétele van.

Egyáltalán össze lehet foglalni a növekedés feltételeit?

A feltételek sokaságát nem lehet egyetlen beszélgetésben összefoglalni, de azt kimondhatjuk, hogy azok egy része a termelésben, másik része az értékesítési folyamatban található meg. A termelés oldalán áll az alapanyagokban való gazdagság, amely egyes országok számára a növekedésben igen nagy előny. Az olajállamok példája a legkirívóbb. Az olaj fejlődésük kulcsa, amelynek hiánya más országok számára éppen a korlát. Mi is az utóbbiak közé tartozunk. De a termelési oldalhoz tartozik a techni-

kai ellátottság, a szakmai képzettség, a munka- és üzemi szervezettség foka, a nemzetközi kooperációkban való részvétel mértéke és hatékonysága, a rendelkezésre álló munkaerőtömeg. A piaci, az értékesítési oldalon a beruházások, a belső fogyasztás és kereslet minősége, valamint az exportlehetőségek szerepelnek. A növekedés egyik legfontosabb forrása a munka termelékenységének emelkedése is. Ez viszont a növekedés társadalmi feltételeit is jelzi, azt, hogy a dolgozók aktivitása és kezdeményezőkészsége nagyon fontos tényezője a fejlődésnek. Kornai János akadémikus, a harmonikus gazdasági növekedés tizenkét követelményéről ír. Ilyenek: a fogyasztás emelése, az ösztönző, igazságos jövedelemelosztás, a gazdasági stabilitás, tehát a teljes foglalkoztatottság, az oktatás fejlesztése, a gazdaság szerkezeti arányossága, a termékminőség javítása és a kutatás fejlesztése, a kiegyensúlyozott külgazdasági kapcsolatok stb. Ezek mindegyike külön tanulmányt érdemelne. Mind a gazdasági növekedés feltételrendszerének összetett jellegét jelzik. A szocialista országokban a gazdasági növekedés ütemét mindig a népgazdasági tervekben határozzák meg, s annak teljesüléséhez az egész társadalom érdekei fűződnek.

Mondhatjuk úgy, hogy a szocialista országok növekedésközpontúak?

Jó értelemben igen. Ha egyaránt figyelembe vesszük a növekedés mennyiségi és minőségi oldalát, s a kettő között helyes arányosságra, egyensúlyra törekszünk. A növekedésre hangolt szemléletet önmagában nem lehet károsnak tekinteni, sőt igen pozitív, ha annak nem nőnek olyan vadhajtásai, amelyek végső soron magára a fejlődésre is negatívan hatnak.

Mit tekintesz ilyen vadhajtásnak?

Például azt, ha a gazdasági növekedésben nem érvényesül kellően a hatékonyság követelménye. Ha a termelőegységek megsértik az arányosságot. Vagy más példa: amikor a termelés növekedése mellett nem fejlesztik kellően a termelést kiszolgáló feltételek rendszerét, idegen szóval az infrastruktúrát. De azt hiszem erről majd még beszélgetünk más alkalommal.

Van-e a gazdasági növekedésnek valamilyen határa? Mi a véleményed a nyugati sajtóban olyan népszerűvé vált „0" növekedésfelfogásról, vagy a katasztrófaelméletekről?

Szerintem a növekedési határ az emberiség jövőjének alapkérdése! A tervgazdálkodás viszonyai között — meggyőződésem — történetileg belátható időn belül nem ütközünk olyan határokba, amelyek megakadályoznák a társadalmi gazdagság ütemes gyarapodását. A „0" növekedést, mint lehetőséget, nem látom megvalósíthatónak, mert az emberiség nem tudja úgy szabályozni a fejlődési folyamatokat, hogy azok aránytalanságai ne kerüljenek előtérbe. Ezért „nullára" behangolni a fejlődést nem lehet, s az ilyen törekvés valószínűleg jelentős visszaesésbe torkollna. Az úgynevezett „katasztrófa-elméletek" a Római Klub emlékezetes jelentése óta a viták középpontjában állnak. A hetvenes évek elején több világhírű tudós részvételével jelentés készült a gazdasági növekedés határairól és következményeiről. A szerzők leszögezték, hogy egyre növekszenek az aránytalanságok a népesség gyarapodása és a rendelkezésre álló élelmiszer-tartalékok között; az ipari termelés gyors bővülésével elfogynak a nyersanyagok; s végül a növekedés következményeként a természet olyan kárt szenved, amely az élet feltételeit megszünteti a Földön. E drámai figyelmeztetés a tőkés társadalmi viszonyok között reális. Ma már több tudományos munka bizonyította, hogy ezek a veszélyek elháríthatók, ha sikerül eredményeket elérni a családtervezésben, ha biztosítják a mezőgazdasági termelés gyors ütemű fejlesztését, ha a nyersanyagokkal takarékosabban gazdálkodunk, s megvalósul a hulladékok nagyüzemi újrahasznosítása. A környezetvédelemben pedig már ma is jelentős eredményeket értek el világszerte. A szocialista tervgazdálkodásnak különösen kedvező feltételei vannak a gazdasági növekedéshez kapcsolódó káros mellékhatások kiküszöbölésére.

Térjünk vissza a hazai pályára. Hallani olyan véleményeket, hogy hazánkban a fejlettség magasabb fokára érve egyre csökken majd a gazdasági növekedés üteme. Hiszen a munkaerőhiány nyomasztó, a termelékenység nö-

velése mind drágább gépek beszerzését indokolja. Mi a véleményed erről?

Ez a nézet hamis. Igaz, hogy átmenetileg ilyen helyzet is előállhat, de közismert, hogy a modern technika bázisán a növekedési ütem tovább emelkedik. Gondoljunk itt csak Japánra. De tételezzük fel, hogy igazak e nézetek. Akkor is a határtól messze vagyunk, mert hazánk még csak a termelés korszerűsítésének és a munkaerő hatékony kihasználásának kezdetén tart. Más kérdés az, hogy a gazdasági egyensúly helyreállítása és megszilárdítása érdekében a gazdasági fejlődés üteme — átmeneti időre — szükségszerűen lelassulhat. De ez már egy másik témát, a gazdasági egyensúly kérdéseit, érinti. Ez a lassítás lehetőséget teremt a gazdasági szerkezet szükséges átalakítására, a gazdaságban rejlő tartalékok feltárására, majd a gazdasági növekedés ütemének gyorsítására is. Az MSZMP Központi Bizottságának 1978. decemberi határozatai is ennek jegyében születtek. Így fogalmazták meg: „az irányításban és a mindennapi gyakorlati munkában elsőbbséget adjunk a gazdasági egyensúly kérdéseinek... Ennek kell alárendelni a gazdasági növekedés ütemét és a belföldi felhasználást... Ez az útja annak, hogy az anyagi termelésben és népünk életkörülményeinek alakulásában, életszínvonalának emelésében elért eddigi vívmányainkat megszilárdítsuk, és a jövőbeni fejlődés feltételeit megalapozzuk."

4. Középpontban a gazdasági egyensúly

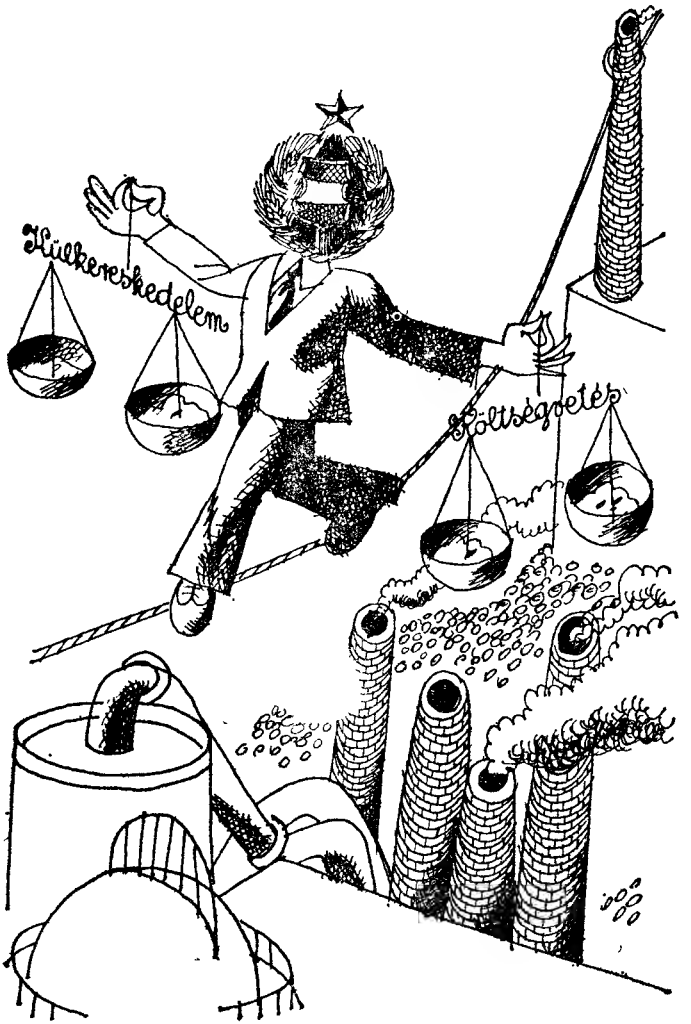

Beszélgetéseinkben többször említettük a gazdasági egyensúlyt, mint valami egyértelmű, kézenfekvő dolgot, mint a szocialista termelési viszonyok között a gazdasági növekedés fontos követelményét. Az egyensúly azonban a szocializmus építése során olykor nem jön létre. Mit kell az egyensúly fogalmán érteni?

A Kossuth Könyvkiadó 1976-ban kiadott Gazdaságpolitikai Kisszótára a következőket mondja: „A gazdasági egyensúly a népgazdaság olyan állapota, amikor a gazdasági jelenségek, folyamatok és feltételek különböző oldalai egymásnak megfelelnek, egyensúlyban vannak." Amikor a gazdaságpolitikáról szóltunk, azt mondtuk, hogy a gazdaságpolitikának egyik legbonyolultabb feladata a gazdasági növekedés és a gazdasági egyensúly követelményeit egyidőben kielégíteni. Amikor a gazdasági növekedésről beszélgetünk, akkor pedig azt mondjuk: nagyon fontos szempont, hogy miközben a gazdaság növekszik, annak arányai, arányosságai fennálljanak. Mert így lehet tulajdonképpen a növekedést az anyagi jólét forrásává tenni, mert csak így jut el a növekedés eredeti céljához. Igen ám. de a matematikai egyezőség még a legjobban kialakított népgazdasági tervben sem jöhet létre. Ezért a gazdasági egyensúly fenti fogalma nem teljes, hiszen azt mondja, hogy akkor van általános egyensúly, ha az összetevők egymásnak megfelelnek. De a megfelelés nem egyszerű dolog, és e követelmény önmagában nem nyújt kellő információt az egyensúlyról.

A mai viszonyaink között a gazdasági egyensúly lényegében azonos fogalom az arányosság fogalmával?

Ha az egyensúlyt úgy kezeljük, mint a gazdaság arányos fejlődése törvényének valamely megnyilvánulási formáját, akkor ez igaz. Azonban, ha a gazdasági egyensúlyt úgy fogjuk fel, mint a gyakorlat, a gazdaságpolitika élő kategóriáját, akkor távolról sem szabad egyenlőségjelet tenni az arányosság és a gazdasági egyensúly közé. A gazdasági egyensúly fő kérdése, hogy a létrehozott termékhalmazból mennyit és hogyan fogyasztunk el, mennyit ruházunk be fejlesztési célokra, illetve milyen tartalékokat képezünk a jövő nem tervezhető, előnytelen gazdasági kö-

vetkezményeinek ellensúlyozására. A növekedést, az egyensúlyt szolgáló döntés különböző lehet. „Elhalaszthatjuk" a fogyasztás növelését, vagy arról le is mondhatunk a fejlesztés érdekében, de a fordítottja is elképzelhető: az arányosság követelményeinek mérlegelésével előnyben részesíthetjük a fogyasztást társadalompolitikai céljaink megvalósítása végett. A fogyasztás és a felhalmozás arányának nincs minden országra érvényes, s minden időszakban alkalmazható optimuma. Nem kétséges, hogy hazánkban az egyensúlyi gondok fő forrása az, hogy a felhalmozás üteme és megvalósulásának menete lényegesen magasabb volt a tervezettnél. A népgazdaságban a hiány és a nem realizálható termékek felhalmozódása, akárcsak a termék mennyisége és a minősége közötti ellentmondás, végső soron a társadalmi munkának pazarlásával jár együtt. Ez a hatása az egyensúly megbontását előidéző aránytalanságnak.

Az arányosságot — bár érzem annak tartalmát — a közgazdasági fogalmak közül a legmegfoghatatlanabbnak érzem.

Általában a gazdasági törvényeket nem lehet pontosan érvényre juttatni a gyakorlatban, de ez nem jelenti azt, hogy azok ne hatnának. Az arányosság a szocialista újratermelési folyamat egyik gazdasági törvényszerűsége. Azt a követelményt fejezi ki, hogy az újratermelés különböző részei, oldalai között összhang legyen, harmónia jöjjön létre. Ha például a termelés és az értékesítés között teljes az összhang, akkor amit megtermelnek, azt el is lehet fogyasztani. Az arányosság mint gazdasági törvény természetesen nem automatikusan és nem zavartalanul valósul meg a gazdasági élet gyakorlatában. A gazdasági egyensúly megbomlása arra figyelmeztet, hogy nem tudtuk kellő mértékben alkalmazni a tervszerű arányos gazdasági fejlődés törvényét. Kifejezi azt is, hogy gazdaságunkban a tervszerűség mértéke bizonyos fogyatékosságokat mutat, s még sok teendőnk van a tervszerűség, a tervezés tudományos alapjainak és gyakorlatának továbbfejlesztésében. Melyek a legfőbb aránytalanságok? Elsőként azt említeném, hogy az olykor erőltetett növekedési ütemmel egy-

időben a termelés mögött lemaradt a fogyasztás. Máskor előadódott olyan helyzet is, amikor éppen fordítva történt mindez: a nemzeti jövedelem termelését meghaladta a nemzeti jövedelem felhasználása. A hiányzó rész a külkereskedelmi mérleg hiányában jutott kifejezésre.

Úgy gondolom jó lenne, ha nem is pontosan, de megfogalmaznánk, hogy milyen megnyilvánulási formái lehetnek a gazdasági egyensúly problémáinak.

A népgazdasági egyensúly fő tényezői a következők: a beruházások és a belső felhasználás méretei közötti arány, a belföldi felhasználás és a külgazdasági mérlegek pozíciója, a pénzügyi folyamatok és az anyagi folyamatok harmóniája, a készletek és a felhasználás közötti arány stb. Az egyensúlyi állapot a szó igazi értelmében abszolút módon nem állhat fenn, mert ez feltételezné, hogy a gazdaságirányítás minden részletében ismeri az arányosságnak, mint gazdasági törvénynek a követelményeit. Továbbá figyelmen kívül maradnak a külső, egy ország népgazdasága által sem befolyásolható, vagy legfeljebb csak kis mértékben szabályozható tényezők. Ilyen volt például számunkra az 1973—1974-es tőkés világpiaci árrobbanás. A gazdasági egyensúlytól való eltérés bizonyos tűréshatárokon belül a gazdasági fejlődés velejárója. De, ahogy az MSZMP Központi Bizottságának 1978. decemberi közleménye is megállapította: a termelés mennyiségi feladatainak az éves tervekhez közelállő teljesítése nem járt együtt a gazdasági egyensúly javulásával, a hatékonyság gyors emelkedésével, a termelési szerkezet szükséges változásával.

Amit elmondtál, abból az következik, hogy a szocialista termelési viszonyok között is az arányosság aránytalanságok révén valósul meg. Ennek másik oldala az, hogy a fejlődésben természetesen veszteségek is keletkeznek ...

A szocialista gazdaságban olyan értelmű ciklikusság vagy aránytalanságok, mint amilyenek a tőkés gazdaságban időszakonként megmutatkoznak — nincsenek. Bizonyíték erre, hogy minden szocialista országban érvényesül a teljes foglalkoztatottság, az arányosságban bekövetkező zavarok nem okozzák az anyagi javak pusztulását. De bizonyos

nagyságú veszteségekkel számolni kell: ilyenek a külkereskedelmi cserearányok romlása, amire beszélgetéseinkben még visszatérünk, az el nem adható árukészletek, a be nem fejezett beruházások stb. Ezt a szocialista tervgazdálkodásban sem lehet teljesen kiküszöbölni. Az átmenetileg nehéz egyensúlyi helyzetekben is a népgazdaság növekedése tovább folytatódik, bár üteme lassul. Tehát az egyensúly a szocializmusban is tendencia jellegű, amely időről időre kisebb-nagyobb feszültségeket szenvedhet, de történelmi távon, a gazdasági erőforrások és a gazdaság teljesítőképessége közötti összhang tervszerűen megteremthető.

5. Miért olyan fontos a gazdasági szerkezet korszerűsítése?

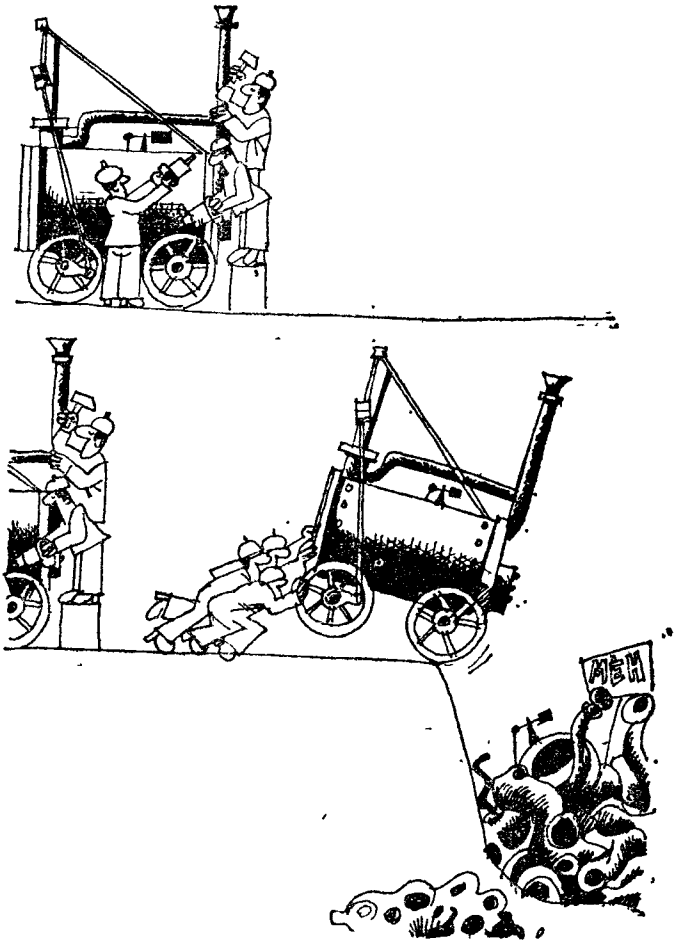

Az MSZMP Központi Bizottsága 1977. október 20-i ülésén határozatot hozott hosszú távú külgazdaságpolitikánk és a termelés szerkezetének fejlesztési irányaira. A gazdasági szerkezet korszerűsítése gazdasági növekedésünk és egyensúlyunk megszilárdításának fontos útja.

Valóban, a termelési szerkezet korszerűsítése gazdasági fejlődésünkben olyan feladat, amely nélkül nehéz az iparilag fejlett országokkal gyümölcsöző és tartós kapcsolatokat kialakítani, a gazdasági hatékonyságot gyorsan növelni, a gazdaságon belül olyan munkamegosztást kialakítani, amely révén a termelési erőforrásokkal, az anyaggal, a gépekkel és a munkaerővel való gazdálkodásban megtakarítások érhetők el.

Mi az összefüggés a gazdasági fejlettség elért színvonala és a termelési szerkezet között?

A gazdasági szerkezet korszerűsége a gazdasági fejlettséggel szorosan összefügg. Az összefüggés azonban nem abszolutizálható és értelmezésre szorul. A fejlett országok gazdasági szerkezetére általában jellemző, hogy a technikai haladást jelző, úgynevezett előrevivő ágazatok súlya, új termékek kibocsátása nagyarányú. A gazdasági szerkezet módosítása azonban bonyolult és viszonylag hosszadalmas folyamat, amelyben mindig nagy szerepet játszanak az egyes országok sajátos feltételei. Egyáltalán nem biztos tehát, hogy termelési szerkezetünk akkor optimális, ha megfelel a legfejlettebb országokénak. De félrevezető lehet azért is, mert a gazdasági szerkezet a termelési szerkezeten kívül sok minden egyebet is magában foglal, és itt domborodik ki elmaradásunk a fejlettebb országoktól.

Mielőtt elmerülnénk a gazdasági struktúra különböző összefüggéseibe, röviden vázoljuk fel magát a fogalmat.

A gazdasági szerkezet nem más, mint egy országban a társadalmi munkamegosztás eredményeként kialakult termelési, értékesítési és szervezeti rend, a népgazdaság fő ágai közötti arányok. Például az ipar és a mezőgazdaság, a fogyasztás és a felhalmozás egymáshoz való viszonya, vagy a feldolgozó ipar és az alapanyag-gyártás. Igen nehéz lemérni, hogy valamely ország különböző adottságainak milyen

gazdasági szerkezet a legkedvezőbb, a számítások csak közelítő eredményre vezethetnek.

Népgazdaságunk szerkezeti problémáiról — úgy tűnik — a tőkés világgazdaságban bekövetkezett robbanásszerű változások óta hallunk, azóta törekszünk a korszerűsítésre. Valós ez a megfigyelés?

Nemcsak a világgazdasági kényszer kiváltotta igényről van szó. Ezt bizonyítja, hogy korábban kialakított gazdaságpolitikánkban is hosszú távra szóló struktúraátalakító döntések szerepelnek, a beruházások is zömmel ezek megvalósítását szolgálják. Gondoljunk csak az iparszerű mezőgazdasági termelés megvalósítására, a különböző új ipari tevékenységek megjelenésére. De az tagadhatatlan, hogy a világgazdasági események nagyítója alatt ezek a struktúrapolitikai feladatok — különösen a külgazdaság szempontjából — előtérbe kerültek.

Ugyanabban az értelemben használják a termelési és a gazdasági szerkezet fogalmát. Pontosítsuk: a gazdasági szerkezet milyen elemekből tevődik össze?

Egészen röviden. A gazdasági szerkezet egyrészt a termelő ágazatokból tevődik össze, de magában foglalja az elosztási szerkezetet is, amely azt mutatja, hogy a megtermelt javakat milyen arányban használják fel a lakossági és a közületi fogyasztásra, a felhalmozásra, azon belül a beruházásokra. Milyen hányadát exportálják és hogyan alakulnak a készletek. A nemzetközi munkamegosztás szempontjából pedig külkereskedelmi szerkezetről beszélhetünk. Természetesen további ismérvek alapján is csoportosíthatjuk a gazdasági szerkezetet: ipari, mezőgazdasági, területi szerkezetekről is beszélhetünk. A termelési szerkezet maga is bonyolult, összetett fogalom, hiszen magában foglalja az ágazati szerkezeten kívül a technológiai és a gyártmányszerkezetet is. Sajnos, a technológiai szerkezetünk eléggé elmaradott a legfejlettebb országokhoz képest, gyártási technológiánk sok ágazatban lényegesen elmarad az élenjáró színvonaltól. Ez az elmaradás megdrágítja termelésünket és csökkenti versenyképességünket a világpiacon. A technológiai szerkezet elmaradottságát jelzi a munka termelékenységének viszonylag alacsony foka.

Nemzetközi összehasonlításban ez világosan kitűnik. A technológiai fogyatékosságok gyakran nem is az alaptevékenységben, hanem az „előgyártmányok" — öntvények, kovácsolt alkatrészek stb. — drága és minőségileg is kifogásolható előállításában, az anyagmozgatásban és a végszerelésben mutatkoznak meg. Egyes korszerű technológiák nálunk még nem vagy csak az utóbbi években kerültek bevezetésre, és még nem terjedtek el széles körben. Jelentős problémákat okoz gyártmányszerkezetünk is. Szép számmal állítunk elő ma már korszerűnek nem tekinthető gyártmányokat. Ennek részben az az oka, hogy viszonylag lassú az új, korszerű gyártmányok bevezetésének folyamata, részben nem következik be az elavulttá vált termékek előállításának visszafejlesztése, illetve megszüntetése. A termelésben levő árufélék száma, választéka sok ágazatban túlságosan is széles és ezért — de technológiai és egyéb okokból is — a sorozatnagyságok nem felelnek meg az optimális üzemnagyság igényeit kielégítő mennyiségeknek.

A szerkezetek rendszerezése, értékelése a közgazdászok szakmai dolga. Inkább arról beszéljünk: a gazdasági szerkezet korszerűsítése mennyiben célja a gazdaságpolitikának?

Nem célja, hanem a gazdaságpolitika megvalósításának eszköze, céljaink elérésének fontos tartaléka. A szerkezet módosítása, ha jól élünk vele, csupán elősegítheti a gazdasági hatékonyság javulását, a gazdasági egyensúlyt.

Gyakran mondjuk, hogy „a gazdaságtalan termelést és exportot meg kell szüntetni, növelni kell termékeink nemzetközi versenyképességét". Milyen összefüggésben van ez a struktúra átalakításával?

A gazdaságtalan termelés megszüntetése szorosan összefügg a termékszerkezet átalakításával. Közelebbről azt jelenti, hogy a korszerűtlen, s ma már nem keresett gyártmányokat a technikailag és minőségileg fejlettebb, jobban értékesíthető termékekkel kell felváltani.

És ha a termék gyártása gazdaságtalan, de itthon a fogyasztók igényt tartanak rá?

Legnagyobb gondjaink egyike éppen ez. Pedig meg kell oldanunk, mert ellenkező esetben nem sok reményünk ma-

rad a termékszerkezet hatékony átalakítására. Mi a teendő? A gazdaságtalan terméket importálni kell vagy ott kell előállítanunk, ahol annak gazdaságos gyártására a feltételek adottak, esetleg csekély befektetéssel megteremthetők. Helytelen az a ma még élő szemlélet, amely szerint a vállalatok kibúvót keresve, a gazdaságtalan termelés érdekében — az import visszaszorítására irányuló érdekeinkre hivatkozva — a külkereskedelmi mérleg egyensúlyának védelmezőjeként lépnek fel.

A struktúrapolitika része a gazdaságpolitikának, tartalmazza azokat a központi fejlesztési programokat is, amelyek meghatározott irányba befolyásolják a termelési szerkezet átalakulását . . .

Igen, ezeknek a programoknak jelentős befolyásoló szerepük van a termelési szerkezet átalakulására. Például a számítástechnikai program megvalósítása során nagy feladatok hárulnak az egész műszeriparra, mert új, eddig nem gyártott alkatrészeket és részegységeket kell előállítania. De hasonlóképpen visszahatnak az importszerkezetre is. Amikor a termelési szerkezetet átalakító hasznos hatásukat kiemeljük, nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy egyes üzemek a részvételre való hivatkozással menlevelet szeretnének kapni a gazdaságtalan termelés folytatásához. Ez nem járható út!

Miért nem lehet a vállalatokat kényszeríteni, hogy hagyják abba a gazdaságtalan termékek előállítását és olyat gyártsanak, amelyekre nagyobb szükség van?

A vállalatok önálló gazdálkodó egységek, amelyeket nem lehet és nem is kell ilyen utasításos formában vezetni. Más kérdés, hogy olyan környezeti feltételeket kell teremteni, amelyben az érdekekből fakadó gazdasági kényszer a gazdaságtalan termelés beszüntetése. Sajnos a ma alkalmazott érdekeltségek és ösztönzések erre még nem eléggé képesek. A gazdasági szabályozórendszer 1979-es módosításában ennek érvényesítésére már lépések történtek. A gazdaságtalan exporttól fokozatosan megvonják a pénzügyi kedvezményeket. A negyedik ötéves terv előkészítő munkái során pedig azon fáradoznak a tervezők, hogy a gazdaságtalan termelés kiszorulásával is zavartalan legyen

a belföldi szükségletek kielégítése, s a termelés szűkülő gyártmányválasztéka ne tükröződjön a belföldi áruforgalomban.

Mi az oka annak, hogy a vállalatok nem elég széles körben kezdeményezik a termelési szerkezet szempontjából olyan fontos gyártmányszerkezet-módosítást?

Itt az okok sorából csak néhány tényezőt emelnék ki. Az új gyártmány bevezetése általában költséggel jár, a termékválaszték csökkentése pedig ronthatja a gépi kapacitások kihasználását, növelheti az önköltséget. A vállalatok ezért nem törekednek a termékszerkezet módosítására. Ha mégis, akkor általában arra panaszkodnak, hogy kevés a pénzük, állami támogatást kérnek. Egy-egy új termék megjelenése általában csak a választék bővítését szolgálja, mert a régi, elavult termékek gyártása — már a megszokás erejénél fogva is — makacsul tartja magát. Úgy gondolom, hogy a társadalmi nyomás, a gazdasági kényszer felgyorsítja majd a termékszerkezet korszerűsödésének folyamatát. Olyan feltételek alakulnak ki, amelyben a gazdaságtalan s elavult termék nem lehet jövedelmező egyetlen vállalat számára sem.

6. A népgazdasági tervezés fejlesztése

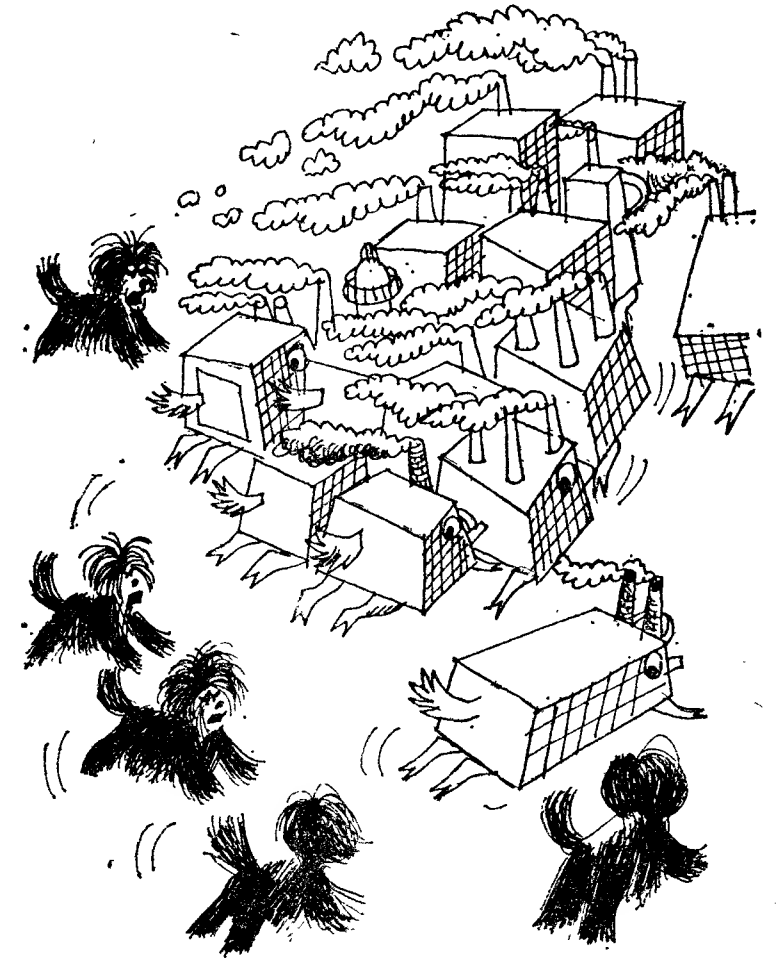

Egész életünk tervezésre épül. Tervezünk, ha valamilyen nagy álmunk megvalósítására készülünk, ha a család erőforrásainak mozgósítása árán juthatunk közel a célhoz... Gyűjtünk, gondolkodunk, átcsoportosítunk, rangsorolunk. Ha az egész ország terveiről beszélünk, mégis valamiféle rejtélyes, áttekinthetetlen, a hétköznapi fogalom fölött álló dologra gondolunk. Miért?

Mert az ember hajlamos arra, hogy túlértékeljen olyan dolgokat, amelyeket minden részletében nem tud érzékelni. Pedig a népgazdasági tervek csaknem ugyanazokra a szempontokra épülnek, mint a családi tervek. A tervezők összeállítják a népgazdasági mérleget, megállapítják, hogy milyen anyagi és pénzügyi erőforrások vannak és azokkal szemben milyen szükségletek támaszthatók. Ezt követően három alapelv figyelembevételével a tervezők összeállítják a tervdirektívákat. Az első alapelv, hogy a tervek jól szolgálják a gazdaság tervszerű, arányos fejlődését. Kialakuljon a termelési eszközök és a fogyasztási eszközök, a mezőgazdaság, valamint az ipar, a termelés és a felhalmozás kellő összhangja, hogy ezúttal csak néhány arányosságot említsek a sorból. A második: összhangot kell teremteni a különböző időszakokra szóló tervek között. Ez magyarul annyit jelent, hogy az éves terveket a középtávú, öt évre szóló elképzelésekhez igazítják, hogy az ötéves tervek pedig a hosszú távú elképzelések építőkockái. A harmadik alapelv: okosan és gazdaságosan kell bánni az erőforrásainkkal, s kellő tartalékokat kell képezni. Mindez nem sokban tér el a „családi tervek" elveitől. De azért ne gondoljuk, hogy olyan egyszerű a felsorolt elveket a tervkészítés gyakorlatában megvalósítani. A tervgazdaságtan tudománya állandóan fejlődve tökéletesíti a népgazdasági tervezés sokoldalú megalapozását, a tervezési módszereket, technikákat. Erre azért van szükség, mert veszélyes, ha a tervezés gyakorlata a rutintól áthatva gépiessé válik s a mutatószámok bűvöletébe kerül.

Az egyik nemzetközi ifjúsági vitatáborban tanúja voltam egy fiatal, Nyugatról érkezett közgazdász eszmefuttatásának. A gazdasági „földrengésekről", a munkanélküliségről és hasonló „kényes" kérdésekről szólva azt mondta:

könnyű nekünk, a szocialista tervgazdálkodás kivédi a megrázkódtatásokat. Valóban olyan „könnyű" nekünk?

Tagadhatatlan, hogy a tervgazdálkodásban rejlő lehetőségek óriási előnyt kínálnak a tőkés gazdálkodással szemben. Talán ezeket az előnyöket nem is értékeljük és használjuk ki kellően. De azért nem állítanám, hogy a tervgazdálkodás a szocialista országok valamennyi gazdasági problémáját egy csapásra megoldja és elszigetelhetné a világ gondjaitól. A népgazdasági tervezés csak a társadalmi tulajdon viszonyai mellett nyerheti el igazi tartalmát, s a tőkés világban hiába ismerik fel a tervezés szükségességét, ha az egyes tőkések érdekei nem ezt diktálják. De óriási hiba volna, ha e kedvező feltételt túlértékelve a szocialista közgazdászok azt hinnék, hogy képesek gazdasági törvényeket alkotni, illetve azok hatásait teljes mértékben figyelmen kívül hagyni. A gyakorlatban eddig mindig kudarcot vallottak az olyan törekvések, amelyek a gazdasági törvények és a gazdaságpolitika között valamiféle egyenlőséget tételeztek fel. Ezt az irányzatot a tervgazdasági irodalom voluntarizmus néven ismeri.

Mi a szerepe akkor a szocialista tervezésnek?

A tervezés olyan sajátos gazdasági tevékenység, amely az arányosság érvényesítésének, az irányításnak egyik fontos eszköze. De — nem csodaszere! Egy-egy ország gazdaságának arányossága rendkívül sok összetevőre épül és igen könnyen felborulhat. A tervezőknek éppen az a feladatuk, hogy a gazdaság rendszerében az egyensúlyt, a gazdaságpolitika céljainak megfelelő harmóniát keressék. Csakhogy minden anyagi és emberi erőforrást még a legbonyolultabb, legjobban felkészített számítógép sem tud hibátlanul felmérni, nincs az a tökéletes matematikai módszer, amely csalhatatlanul útba igazítaná a szakembereket...

Ezek szerint a népgazdasági terv a tervszerűség gazdasági törvényének követelményeit tulajdonképpen nem is tudja teljesen kielégíteni?

Nem. Törekvésünk, hogy a népgazdasági tervezés állandó továbbfejlesztésével mind jobban közelebb kerüljön hozzájuk.

Mégis tervezünk ...

Természetesen. És terveink az arányossági követelményeket jobban vagy rosszabbul ki is tudják elégíteni. Ezek a fokozatok. De nem mindegy, hogy ez a „tűrés" milyen széles határok között mozog.

Magyarországon több mint harmincéves múltja van a tervgazdálkodásnak. Mekkora most ez a „tűrés"?

Véleményem szerint jó. De kezdjük az elején. Annak idején, 1947-ben kezdtünk hozzá a hároméves tervhez. Ez a terv az újjáépítés világraszóló sikerét hozta. A Magyar Kommunista Párt a népi demokratikus fejlődést szolgáló erők teljes támogatását megnyerte a terv céljainak teljesítésére, s a munkásosztály önfeláldozóan és lelkesen dolgozott a háborús sebek begyógyításán. A szocialista tervezés első szakaszában, amely lényegében 1956-ig tartott, a szigorú központosított gazdálkodást valósította meg. Elsősorban a mennyiségi növekedésre helyeztük a hangsúlyokat. Ezt a rendszert nevezzük direkt tervutasításos módszernek. A fejlődést jelzi, hogy egyre jobban odafigyeltünk az arányok javítására, a közvetlen tervutasítást lépésről lépésre mind nagyobb területen váltotta fel a tervszerű befolyásolás módszere. Megjelentek az úgynevezett szabályozók, az ösztönzők, s az állam viszonylag kevés kötelező előírással is irányítani, terelni tudta a vállalatok munkáját. Ez az irányzat különösen 1968 után erősödött meg. Népgazdasági tervezésünk egyre jobban támaszkodik a társadalmi és gazdasági fejlődés felismert törvényszerűségeire, növekszik a tudomány szerepe mind a célok kijelölésében, mind a tervezési módszerek fejlesztésében. A tervezésben erősödik a távlati jelleg, ami lehetővé teszi, hogy a gazdaságpolitikai fő célokra összpontosítsunk. A gazdasági döntések kialakításában és azok megvalósításában nagymértékben bővül az áru- és pénzkategóriák hatóköre.

Melyik a könnyebb és melyik az eredményesebb módszer? Tehetünk-e ilyen megkülönböztetést?

Úgy gondolom, egyikre sem mondhatjuk fehéren-feketén, hogy könnyebb vagy mondjuk eredményesebb. A tervgazdálkodás módszerei mindig sokkal bonyolultabbak an-

nál, semhogy ilyen egyértelműen megítélhetők volnának. Mégis azt mondom: talán egy fokkal bonyolultabb az a módszer, amely az indirekt, a közvetett irányítást alkalmazza. A közvetlen irányítás a vállalatok szerepét leegyszerűsíti. Nincs más feladatuk, mint az, hogy teljesítsék a központi terv mennyiségi előirányzatait. Lehet, hogy ez azt eredményezi, hogy szám szerint elegendő cipő, televíziókészülék, bútor kerül az üzletekbe, de az már korántsem biztos, hogy azok a fogyasztók igényei szerint készülnek. A jelenlegi rendszerben a vállalatok maguk terveznek, s a népgazdasági terv céljainak megvalósítására a gazdasági szabályozók „terelik" a gyárakat. És ha az előbbi példánál maradunk: akkor jók ezek a szabályozók, ha az üzemek azt és annyit termelnek, amire a piacon fizetőképes kereslet mutatkozik. Ebből az is következik, hogy nem elég mennyiséget gyártani, figyelnie kell a termelőnek a minőségre s a választék bővítésére is. A tervezőnek pedig meg kell tanulnia szabályozni, a legfontosabb célokra ösztönözni: Ezért nehezebb ma a dolguk. Hadd feleljek most ismét egy korábbi kérdésre: a tervszerűség — e nehezebb körülmények között is — ma nagyobb, jobban érvényesül, mint a tervutasításos rendszerben.

Azt mondtad: nagyobb a tervszerűség. Elégedettek lehetünk ezzel a minősítéssel?

Előre kell bocsátanom: a tervszerű befolyásolásnak a korábbinál több teret engedő módszer még csak most érik be. Továbbfejlesztése és alkalmazása nagy feladatot jelent az elméleti és a gyakorlati közgazdászoknak. Az elégedettség még korai volna. Gazdaságunk ma is egyensúlyzavarokkal küzd, az 1973—1974-es tőkés világpiaci árrobbanás hullámai nem csendesedtek el. Még ma sem tudtuk a gazdasági szerkezetre, az arányokra gyakorolt kedvezőtlen hatását kellően tompítani. Tervezési rendszerünknek az ilyen és hasonló „viharokkal" a jövőben állnia kell a harcot. Amikor tervezünk, jól kell tudni, hogy milyen irányba kívánunk fejlődni, azaz a meglevő állapotot hogyan változtatjuk meg. El kell azt is dönteni, hogy az így kialakult célok megvalósításához milyen feladatrendszer kapcsolódik és ezeket mikor és milyen eszközökkel lehet megvalósítani. Természe-

tesen ki kell alakítanunk azt az intézményrendszert is, amely helyesen tudja a célokat közvetíteni, a végrehajtást ösztönözni, majd ellenőrzi. Nem kétséges, hogy a tervezés művészete éppen abban rejlik, hogy a tervező a legcélszerűbben és a legjobb időben tudja a döntéseket a gazdasági feltételekhez idomítani, időzíteni.

Tervezési rendszer. Ezt a fogalmat már a beszélgetés elején érintettük. A különböző időszakra szóló, különböző funkciójú tervek együttesét jelenti. Hogyan reagál a tervek „épülete" az említett gazdasági „földrengésekre"?

Mint utaltam rá, a tervek nem lehetnek a gazdasági és a társadalmi feltételek változásaitól elszakadt, merev kategóriák. Ezért a tervezés folyamán a szerzett gyakorlati tapasztalatokat újra és újra beépítik az elképzelésekbe. Az éves tervek tapasztalatai módosíthatnak az ötéves terven éppúgy, ahogyan a középtávú tervek sikere vagy „adóssága" befolyásolja a hosszú távú tervek céljait. A „tervek rendszere" azt is jelenti, hogy a különböző tervek között munkamegosztás érvényesül. Ez vonatkozik a különböző népgazdasági tervfejezetekre, mint például a termelés fejlődésére, a tudományos és műszaki haladásra, a külgazdasági kapcsolatok főbb vonásaira, a nem termelő ágazatok fejlesztésére stb. De a rendszerhez tartozik a helyi tervezőmunka és a vállalatok tervezési tevékenysége is. Ezeknek az elemeknek sajátos megjelenési formája és módszere van. Gazdaságirányítási rendszerünkben a vállalatok központilag meghatározott feltételek és a piaci hatások figyelembevételével önállóan döntenek saját tevékenységükről. Önállóan alakítják ki terveiket is, tehát a decentralizált döntéseknek egyre nagyobb szerepük van. A népgazdasági terv és a vállalati tervek között szoros, de nem utasításokon nyugvó kapcsolat van. A népgazdasági tervezőknek ismerniük kell a vállalati fejlesztési elképzeléseket, a vállalati rendelés- és készletállományt, a termelés gazdaságosságát, a vállalat nemzetközi kapcsolatait és más fontos információkat. A vállalati vezetőknek pedig az ágazati irányítás közvetítésével tudniuk kell, hogy mit vár a vállalattól a népgazdaság, ennek érdekében mit kell tenniük, milyen kereskedelempolitikai, hitelpolitikai, pénz-

ügyi, szabályozási céljai vannak a központi gazdaságirányításnak. A népgazdasági tervek szorosan összefonódnak a területi, tanácsi tervekkel, s így átfogó rendszert alkotnak.

Az utóbbi években a tervezés körül folyó vitákban egyre több szó esik a hosszú lejáratú, 15—20 évre szóló tervezés megalapozásáról és módszereinek továbbfejlesztéséről. Mi az oka annak, hogy ez a probléma így előtérbe került?

A gazdaságpolitikát megalapozó tudományos kutatások feltárták, hogy gazdasági fejlődésünk már olyan szakaszba jutott, amikor a gazdasági szerkezet átfogó és fokozatos átalakítására van szükség. Erre nemcsak a gazdasági és műszaki haladás késztet, hanem a társadalmi fejlődés is. A jövőben hazai adottságainkat jobban tükröző termelési szerkezetet kell létrehoznunk, amely egyben lehetővé teszi, hogy eredményesebben alkalmazkodjunk a nemzetközi munkamegosztás fő áramlataihoz. Ezeknek a feladatoknak megvalósítása vár a hosszú távú tervekre. A hosszú távú terv sajátossága, hogy nem rendelkezik saját eszközrendszerrel, céljait az ötéves népgazdasági tervek keretei között és az azokat megvalósító mechanizmussal éri el. Nem komplex jellegű, a tudományos és technikai fejlődés fő irányának csak legfontosabb „láncszemeit" emeli ki. Felvázolja a nemzetközi munkamegosztásban való részvételünk arányának módosítását, a termelés és a népesség területi átrendezésének irányait, az életkörülmények legjellemzőbb változásait. A hosszu távú tervezés pontosítására sok közgazdász azt javasolta, hogy 5 évenként vizsgálják felül, és 15—20 éves előremutatással ismételjék meg, s így a korábbi elképzelések folyamatosan korrigálásra kerülnek.

Ha hibásan tervezünk, csak évekkel később érjük el céljainkat, vagy olyan gazdasági feszültségek keletkeznek, amelyek feloldása népgazdasági veszteséget okozhat. Miben kell elsősorban javítanunk a tervezés mai módszereit?

Szerintem a legfontosabb, hogy a beruházások tervezése, tervszerűsége javuljon. Ezen a területen a ciklikusság igen erőteljes, ami a gazdasági egyensúly szempontjából nagyon zavaró tényező. Javításra vár a termék — és a pénzfo-

lyamatok harmóniája is, hiszen enélkül a terv igen labilissá válik. Még rugalmasabban kell az „áttervezéseket", a tervmódosításokat kezelnünk, hiszen az életnek ez törvényszerű velejárója. Végül, de nem utolsósorban, a külkereskedelmi tervezést is korszerűsítenünk kell. Mindezek a gazdasági előrejelzések javításának fontosságára is felhívják a figyelmet.

Nálunk még mindig fontos szempont a terv teljesítése. Helyes ez egyáltalán?

A terv teljesítése természetesen helyes törekvés, ha annak reális lehetőségei adottak. Ha az így létrejött többlettermék tényleges szükséglet kielégítését szolgálja. Raktárra termelni — népgazdasági kár. Ez azt is jelenti, hogy pusztán a terv mennyiségi túlteljesítése, a minőségi tényezők háttérbe szorítása, káros jelensége gazdasági életünknek.

7. Szabályozott piac

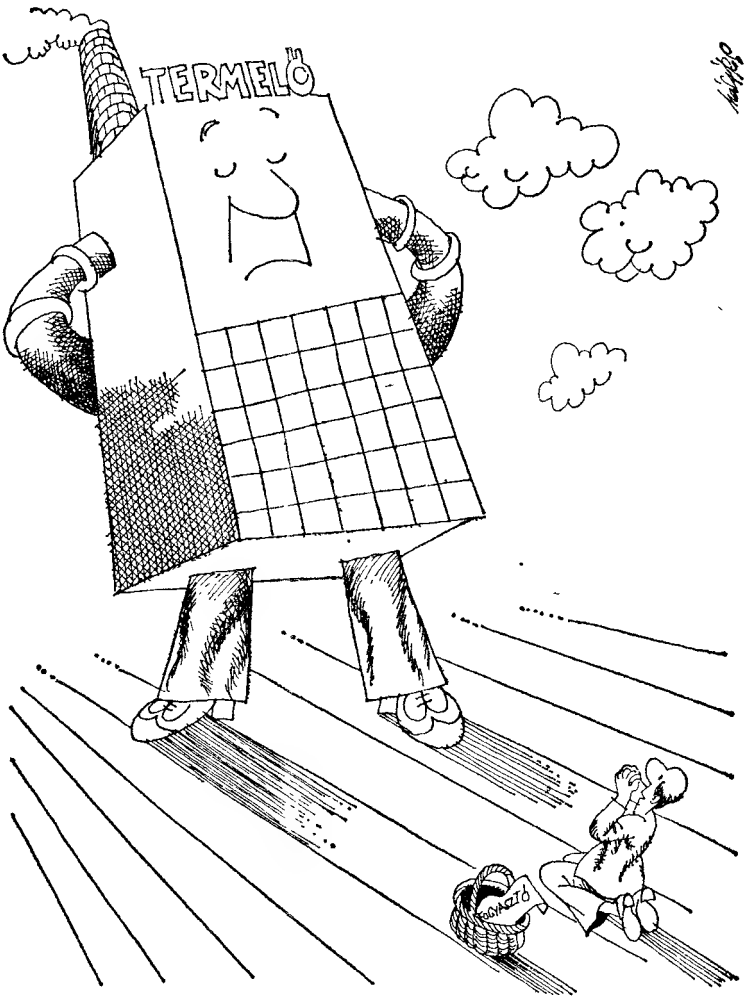

Az Élet és Irodalom egyik számában jelent meg Lázár István Nem kell a dollár? című cikke, amely hazánk bonyolult piaci viszonyait taglalja. Ez után az írás után — bizonyára nemcsak bennem — megfogalmazódott egy kérdés: lehetséges, hogy hazánkban a terv és a piac között ellentmondás van?

Ez a kérdés valójában az árutermelés és a szocialista tervgazdálkodás együttélésének sokat vitatott problémáját veti fel. Marx a szocializmust úgy képzelte el, hogy abban megszűnik az árutermelés, helyébe a tervszerű társadalmi elosztás lép. Később azonban Lenin bebizonyította, hogy a szocializmusban is fennmarad az árutermelés. Az oka? A világ nem minden országában győzött a szocialista forradalom, és így a nemzetközi gazdasági kapcsolatok szükségszerűen áru formában zajlanak le. A társadalmi tulajdon sem „egynemű", hiszen állami és szövetkezeti részre oszlik, sőt a kisárutermelés szerepe sem elhanyagolható. Az árutermelés és a tervgazdálkodás nem zárják ki egymást, a szocialista termelési viszonyok között kialakult és működik az államilag szabályozott piac. Gazdaságirányítási rendszerünk lényeges jellemzője, hogy a terv és a piac szerves egységének megteremtését és harmonikus fejlesztését tűzi ki célul.

Tehát: nem békés egymás mellett élésről beszélünk, hanem szoros együttműködésről?

Igen is, nem is. A szocialista társadalomban az árutermelés tervszerű, a fő arányokat nem a piaci mechanizmus, nem az értéktörvény spontán hatása, hanem a népgazdasági terv közvetlen és konkrét döntései alakítják ki. A piaci kapcsolatok — ismét hangsúlyozom — alapvetően szabályozottak, a terv és a szabályozott szocialista piac egymást kiegészítő kategóriák. A népgazdasági irányítás közvetett módon a gazdasági szabályozók alkalmazásával, a piaci mechanizmusok bekapcsolásával is a kitűzött célok megvalósítására törekszik. A népgazdasági tervezés fontos döntése, hogy milyen gazdasági feladatokat jelöl ki a piaci szabályozásra, s milyen mértékben enged teret a piaci hatásoknak. Világosan kell látni, hogy a tervezés a szabályozott piaci feltételeket nem tudja maradéktalanul meg-

teremteni a gazdaság minden részletében, minden folyamatában.

Nem lehet mindent megtervezni és nem minden érvényesül pontosan, olyan „tervszerűen", ahogyan azt előzetesen feltételezik . . .

Ilyen esetben is a piac hatása érvényesül. A szabályozás gyengül vagy megszűnik, az egymás mellett élés „békéjét" feszültségek zavarják meg. Ilyenkor módosítani kell az ösztönzés, a szabályozás szempontjait. A változás kényszere, amit a piac jelez, tanulságokat hoz magával: tökéletesíteni kell a tervezést, esetleg a szabályozás nem elég kiterjedt és hatásos. A piac így nemcsak tere a tervek megvalósításának, hanem fontos ellenőrző lámpája is. A tanulságok mellett nem szabad szó nélkül elmenni, mert a „szabad piac" jelenségei a fogyasztót, a közvéleményt, mindig érzékenyen érintik.

És a változások? A „szabad piaci" korrekciók?

Ezek sem „fájdalommentesek", de úgy vélem, nem annyira károsak, mint amennyire szembetűnőek, bosszantóak és zavaróak. Hiba volna azonban, ha az egyes kirívó esetek miatt a piaci kapcsolatokban olyan drákói rendszabályokat hoznánk, amelyek azt a reményt kelthetnék, mintha így egy csapásra minden gond megoldható lenne. Erre a legjobb példa a felszabadulást követő időszak volt, amikor az ország romokban hevert, a legszükségesebb árucikkek is a hiánylistán szerepeltek. Feltámadt a feketepiac, ahol mindig mindent lehetett kapni. Hiába hozták a legszigorúbb rendszabályokat, a feketepiacot csak a forint bevezetése után a bő árukínálat tudta megtörni. De mondhatunk időszerűbb példát is. A „farmerügyet". Néhány éve még a márkás Levi's farmerek felárral keltek el az Ecserin. Amióta az üzletekben reális áron kaphatók, az üzérkedőknek már nem üzlet a Levi's. Hasonló példa a mini számítógépeké, amelyeket ma már nem érdemes csempészni — nem üzlet.

A „második", a nem tervezett, nem szabályozott gazdaság ezek szerint soha nem szűnik meg? Legfeljebb háttérbe szorul, s ha teret kap, újra feltámad?

Addig amíg árutermelés lesz, az úgynevezett „második

gazdaság" is jelen lesz. Más kérdés az, hogy jelentősen lehet és kell is szűkíteni azt a sávot, ahol érvényesülhet. Ez csakis attól függ, hogy a piaci játékszabályokkal miként tud élni a központi gazdaságirányítás. Pontosabban: hogyan töri le ezen a piacon az árakat, milyen gyorsan igazodik a termelés a szükségletek változásához. De tegyük hozzá: a „második gazdaság" fogalma tágabb annál, mint amit a köznapi nyelvben „feketepiacnak" mondunk. Ide sorolják azt a jelenséget is, amikor olyan területre áramlanak a jövedelmek, ahová azokat nem tervezték. Ebbe a csoportba tartoznak a borravalók, a dugipénzek, a spekuláció útján szerzett különféle jövedelmek, amit például az ügyeskedők a telkek vételével és eladásával, a gépkocsikiutalások értékesítésével vagy éppen törvénytelen valutaárusítással szereznek. Ezek a többletjövedelmek természetesen magukkal hoznak egy sajátos fogyasztási szerkezetet is: egyes rétegek az átlagosnál magasabb életnívót kívánnak, nemcsak pihenést, hanem már luxust szolgáló nyaralókat építenek és így tovább.

Azt mondtad: a szükségletek változásához kell igazodni. Még azon az áron is, hogy szabad versenyt engedjünk az állam, a szövetkezetek és a maszekok között?

Erről szó sincs! A verseny alapvető szabályait a központi gazdaságirányítás, a tervcélok határozzák meg. A jövőben is lesznek — igen, kell lenniük — tilalmi zónáknak, amelyeknek mindenáron, ha kell törvényes rendelkezésekkel is érvényt kell szerezni. A maszek pék — süsse akár a világ legjobb kenyerét — nem árusíthatja a hivatalosan szabott árnál drágábban. Senki nem főzhet otthon szeszt anélkül, hogy ne fizessen utána jövedékadót. De ugyanígy nem árulhatja a saját dohányboltjában senki a bátyjától csomagban kapott külföldi cigarettát. Portékái között csakis olyan füstölnivalót kínálhat, amit az államtól vásárolt. Ha ezeket a jogi normákat megszegik — szabálysértést követnek el.

Gazdasági reformunk céljai között szerepel, hogy a szocialista vállalatok között is egészséges verseny alakuljon ki, s ez mint gazdasági kényszer ösztönözze a gazdálkodó egységeket a vállalkozásra, a fogyasztók igényeinek jobb kielégítésére. Hol tartunk ma ezen a téren?

Sajnos a szocialista vállalatok között az elmúlt 10 esztendőben még nem alakult ki széles körben igazi verseny. Bár egyes területeken a verseny jeleivel már találkozhatunk. Például a Centrum Áruházakkal szemben versenytársként jelentek meg a Skála Áruházak, az Autótaxi Vállalat versenytársa a Volántaxi. Egyetlen terület van, ahol a vállalatok között komoly versengés folyik: a termeléshez szükséges erőforrások és termelési tényezők megszerzése. A fejlesztési pénzért, az anyagért és a munkaerőért „vérremenő" harcot vívnak a vállalatok. De a versengésben is az „eladók" piaca alakult ki.

Miért nem jött létre szélesebb körben a gazdasági versengés?

Ennek több oka van. Csak a legfontosabbakat sorolom fel. Például azt, hogy nem sikerült az importtermékek széles piacát szembeállítani a hazai termékekkel, pedig ahol ez sikerült, ott jótékonyan hatott a hazai gyártás minőségére. A termelésben és a kereskedelemben nagyon szívósnak bizonyult a vállalatok monopolhelyzete. Tervezési rendszerünk, szabályozásunk sem szolgálta kellően a verseny kibontakozását. Így még mindig a termelők diktálják a piacon a feltételeket és nem a fogyasztók. Amíg ebben nincs változás, addig nem lehet a szabályozott gazdasági verseny erőteljesebb kibontakozására gondolni.

Egyes vállalatok a gazdasági egyensúly megteremtéséért központi megoldásokat sürgetnek. Várható, hogy a jövőben csökken a vállalati kezdeményezőkészség szükségessége?

Éppen ellenkezőleg! Egyre nagyobb szükség lesz rá. A népgazdaság egyensúlyzavarai esetén — hangsúlyozom: kényszerből — a vállalati gazdálkodást korlátozó intézkedések is születhetnek. De ezek csakis átmenetiek lehetnek, mert rövid időszakra eredményesek, s nem szüntetik meg automatikusan az egyensúlyt zavaró okokat. Szerintem az önállóság, a józan kockázatvállalás, a gyors kezdeményezőkészség erősítése a járhatóbb út, s ebben továbbra sem csökken a verseny jelentősége. Nem szabad azonban elfeledni: a verseny nem cél, csupán eszköz, s jelentőségét is ennek megfelelően kell kezelnünk.

8. A gazdasági szabályozás lehetőségei és korlátai

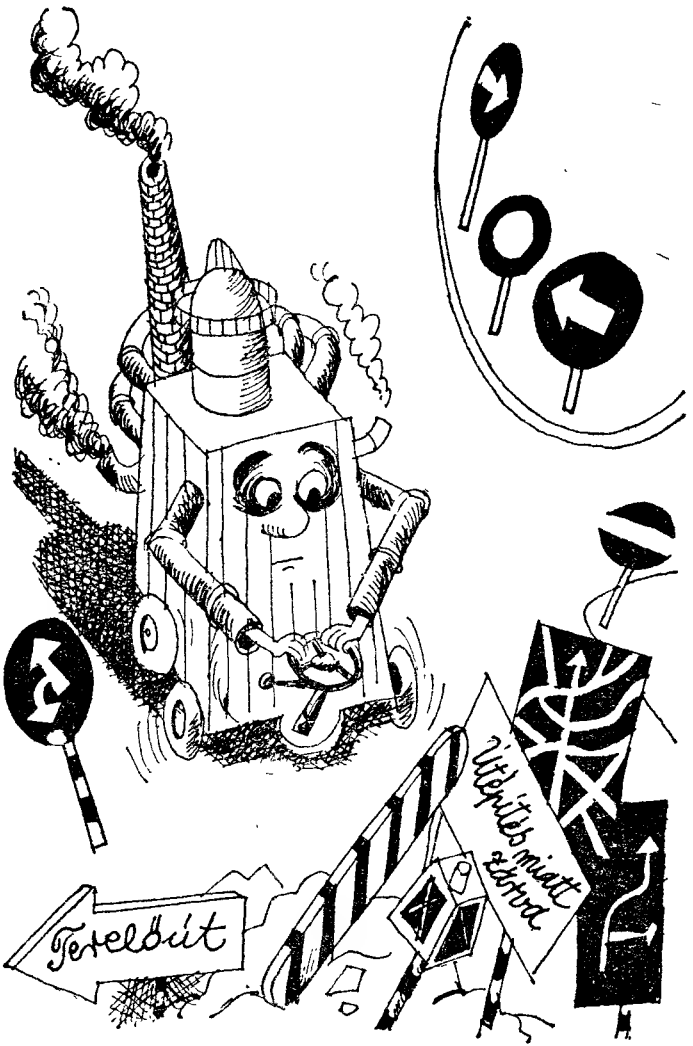

Szent-györgyi Albert Nobel-díjas tudós szemléletesen szólt a televízióban a biológiai fejlődésben objektív módon ható szabályozó mechanizmusok szerepéről. A gazdasági életben is léteznek ilyen „objektív módon szabályozó" mechanizmusok?

A társadalmi törvényszerűségek is létrehozzák a maguk szabályozó mechanizmusait, bár ezeket — hasonlóan a természettúdományokhoz — még nem ismerjük teljeskörűen. De tudjuk, hogy a gazdasági cselekvések, a mindennapi gyakorlat és az objektív gazdasági törvények követelményei között ellentmondások jöhetnek létre, és ezeket a szabályozó mechanizmusok oldják fel.

Gazdaságirányítási rendszerünkkel összefüggésben gyakran szó esik a különböző gazdasági szabályozókról. Ezeknek kellene megoldaniuk az előbb említett ellentmondásokat?

A gazdasági életben kétféle szabályozás érvényesül. Az egyik a gazdasági törvények által létrehozott szabályozás, amely akaratunktól függetlenül működik, valahogy úgy, mint szervezetünkben mondjuk a vegetatív idegrendszer. A másik maga a gazdasági szabályozórendszer. Az utóbbit gazdaságpolitikai céljainknak rendeljük alá, és arra törekszünk, hogy működésükkel, hatásukkal mind jobban kielégítsék az objektív gazdasági törvények követelményeit. Ez azonban még a szocializmusban sem valósulhat meg maradéktalanul, mert a közgazdaságtan — bár mind többet tud a törvények jellegéről és hatásáról — azok teljes „természetrajzát" nem ismeri.

Mindig azt mondjuk: a szocializmusban a gazdasági törvények követelményeit jobban figyelembe lehet venni a gazdaságpolitika kialakításakor, mint a kapitalizmusban. A fenti válasz nem mond ellent ennek a tételnek?

A szocialista termelési viszonyok nagy lehetőségeket kínálnak a gazdasági törvényszerűségek felismerésére és azok követelményeinek kielégítésére.

Már több alkalommal beszéltünk gazdaságirányításról és gazdasági szabályozórendszerről. Mondjuk ki végre: mi a feladatuk?

A gazdasági szabályozórendszer feladata, hogy a gazdál-

kodókat a gazdaságpolitikai célokkal összhangban levő népgazdasági érdeknek megfelelő tevékenységre ösztönözze. A gazdálkodás minden szintjén a gazdasági döntéseket a népgazdasági tervben rögzített feladatok teljesítésének szolgálatába kell állítani, vagyis olyan érdekeltségi rendszert kell működtetni, amely erre ösztönöz. A gazdálkodó egységeket a szabályozórendszernek kell a világgazdasági folyamatokról „tájékoztatnia", s olyan módszereket kell alkalmaznia, amelyek lehetővé teszik a változó külgazdasági feltételekhez való rugalmasabb alkalmazkodást. Feladata az is, hogy a népgazdaságban elősegítse a fejlesztési eszközöknek a vállalatok közötti átcsoportosítását. E funkciók — kiegészülve más követelményekkel is — meghatározott belső összhang és kölcsönös függés alapján — érvényesülnek. Ebből következik, hogy minden gazdasági szabályozóeszköz visszahat a másikra, de hatást gyakorol a gazdaságirányítás más elemeire is. A gazdasági szabályozásban az egyes eszközöket valamilyen gazdaságpolitikai célhoz rendelik. Nem szorul talán bizonyításra, hogy a szabályozásban eltérő eszközöket kell alkalmazni a gazdaság gyorsabb, vagy lassúbb fejlesztéséhez, illetve a mennyiségi vagy a minőségi növekedést előtérbe helyező célok megvalósításához. A gazdasági szabályozás ezért összekötő kapocs a népgazdasági irányítás és a vállalatok között. A tervgazdálkodást folytató vállalatok a gazdasági szabályozásban az adott tervidőszakra stabilitást várnak. Ez azonban csak addig lehet reális követelmény, ameddig a gazdasági feltételekben nem következik be olyan alapvető változás, amely már szükségessé teszi az „átrendeződést" a célokban és az operatív tevékenységben is. A szabályozórendszer fontos tulajdonsága, hogy közvetíti — ha nem is mechanikusan — a gazdálkodási feltételek változásait.

A gazdasági szabályozás és eszközrendszerének fő elemei hogyan szolgálják népgazdasági terveink megvalósítását?

A gazdasági szabályozás a termelői és értékesítési folyamatok minden szakaszára kiterjed, s minden egyes fázisban az anyagi és az értékfolyamatok harmonikus fejlődését kívánja elősegíteni. Ennek egyik fő eleme a kereslet

szabályozása, amikor elsősorban a jövedelemszabályozás eszközeivel — közvetlen és közvetett módszerek alkalmazásával — a jövedelemkiáramlást szabályozza; a másik a kínálat befolyásolása, amikor a forgalomba kerülő áru tömegét és árösszegét szabályozza. Természetesen ezek az elemek a gyakorlatban nem elkülönült formában jelentkeznek. Például az árszabályozás mind a keresletet, mind a kínálatot jelentősen befolyásolja, mert az árszínvonal nem közömbös sem a felhasználó, sem a termelő számára, hiszen végül is pénzügyi eredményeit, érdekeltségét határozza meg. A szabályozást aszerint is lehet kategorizálni, hogy milyen közgazdasági területhez kapcsolódik. Így megkülönböztetnek: árszabályozást, pénzügyi szabályozást, munkaügyi szabályozást — ezen belül bér- és keresetszabályozást —, forgalmi szabályozást. A szabályozás eszközrendszerébe sorolják az árrendszert, a jövedelem- és adórendszert, a támogatási rendszert, a bér- és keresetszabályozó eszközöket, az egyes ágazatok — a mezőgazdaság, az építőipar, a közlekedés és a hírközlés, a külkereskedelem stb. — sajátos szabályozó eszközeit, a területfejlesztés és kommunális gazdálkodás szabályozóit, a különböző hatósági előírásokat, valamint a gazdasági tevékenységet behatároló jogi normákat.

Nagyon elmerültünk az egyes szabályozások szakmai kérdéseiben. Arról viszont eddig nem beszéltünk, hogy milyen módon jelentkeznek ezek a szabályozási formák.

Általában kétféle alapvető szabályozási mód érvényesül: a közvetlen és a közvetett. A közvetlen szabályozás esetén a központi „akarat" a gazdálkodóknak utasítás formájában ír elő kötelező feladatot, magatartásformát. Ilyen például az, hogy mennyit lehet importálni, de ide sorolhatók a termékforgalmazás szabályai, az ellátási kötelezettség megjelölése és így tovább. A közvetett szabályozás az áru- és pénzviszonyok aktív felhasználását jelenti. Eszközei az árrendszer, a hitel, a kamatok, az adók, a támogatások, a kedvezmények.

Kimondhatjuk-e azt, hogy a közvetlen vagy a közvetett szabályozás a fontosabb forma?

Azt hiszem, ezt patikamérleggel nem lehet adagolni,

mindkét szabályozási módra egyidejűleg szükség van, de a vállalati önállóság növelése, a gazdasági kezdeményezőképesség fokozása mindenképpen a közvetett formát helyezi előtérbe.

A vállalatok nehezményezik, hogy a szabályozók gyakran módosulnak, s ez zavarja munkájukat.

A szabályozók módosításai az utóbbi években valóban gyakoribbá váltak. Ez azonban természetes. Miért ne változott volna a szabályozás, amikor megváltoztak azok a feltételek is, amelyre az épült? A vállalati panaszok abból fakadnak, hogy számukra kissé kényelmetlen rugalmasan alkalmazkodni a gazdasági élet — szabályozásban is kifejezésre jutó — változó követelményeihez. Van a dolognak egy másik oldala is: a gazdasági szabályozásban a vállalatok kezdeményezésére kialakult egy olyan „rugalmasság" is, amely az általános szabályoktól való kivételek nagy számában jutott kifejezésre. Ez viszont a vállalati gazdálkodás gondtalanságának biztosítása mellett a gazdaságpolitikai célok megvalósítását is bizonyos mértékben deformálta.

Vállalati vezetőkkel beszélgetve tapasztaltam azt is, hogy nem tartják elegendőnek az ágazati minisztériumok irányító munkáját. Keveslik az utasításokat. Elfogadható ez az álláspont?

A vállalati önállóság kétélű fegyver. Bumeráng azoknak a kezében, akik nem képesek alkalmazkodni a megváltozott gazdasági környezethez, akikben nincs elegendő kezdeményezőkészség, józan kockázatvállalás, kellő gazdálkodói felkészültség. Ők azok, akik a központi irányítás „takaróját" rövidnek érzik, szívesebben vennének felülről kapott biztonságot. A másik oldalon — a vállalkozó vállalatok — még a mai szabályozást is túlzottnak tekintik. Szerintem az utóbbiak járnak közelebb az igazsághoz, ők érzik jobban korunk gazdasági követelményeit. Huszár István, az Állami Tervbizottság elnöke is erre gondolt, amikor egyik beszédében a szabályozás elaprózódásának veszélyére hívta fel a figyelmet. Hangsúlyozta, hogy túl aprólékos beavatkozással akartunk érvényt szerezni a népgazdasági célok megvalósításának. Rendszerint nem, vagy csak na-

gyobb áldozattal értünk el eredményt, mert korlátoztuk és gyengítettük az ésszerű vállalati magatartásra való törekvést, a kockázatvállalási készséget.

A fentiekből az érződik, hogy a gazdasági szabályozás nem követheti minden vállalat „ízlését". Ugyanakkor Lázár György miniszterelnök a parlament 1978-as nyári ülésszakán arról beszélt, hogy a gazdasági szabályozóknak a gazdálkodó egységekre gyakorolt ösztönző befolyása nem érte el a kívánt mértéket. Hogyan lehetne erősíteni az összhangot a gazdaságpolitika és a szabályozás között?

A közgazdasági szabályozás távolról sem passzív végrehajtója a gazdaságpolitikának. Ha a gazdasági szabályozók nem hatnak kellően a gazdaságpolitikai cél megvalósítására, akkor két gond együttesen lép fel: a szabályozás nem volt jól összehangolva a céllal, vagy megváltoztak azok a körülmények, amelyek között a szabályozás kifejthette volna a várt hatást. Ez annyit jelent, hogy a szabályozás hatásfoka visszacsatolható a gazdaságpolitikához. A szabályozást tehát a gazdaságpolitikával összhangban kell kialakítani. Például a gyorsabb gazdasági fejlesztéshez vagy a lassúbb, a minőséget jobban előtérbe helyező gazdasági növekedéshez más és más szabályozási rendszert kell alkalmazni.

9. Hatékonyan? Takarékosan!

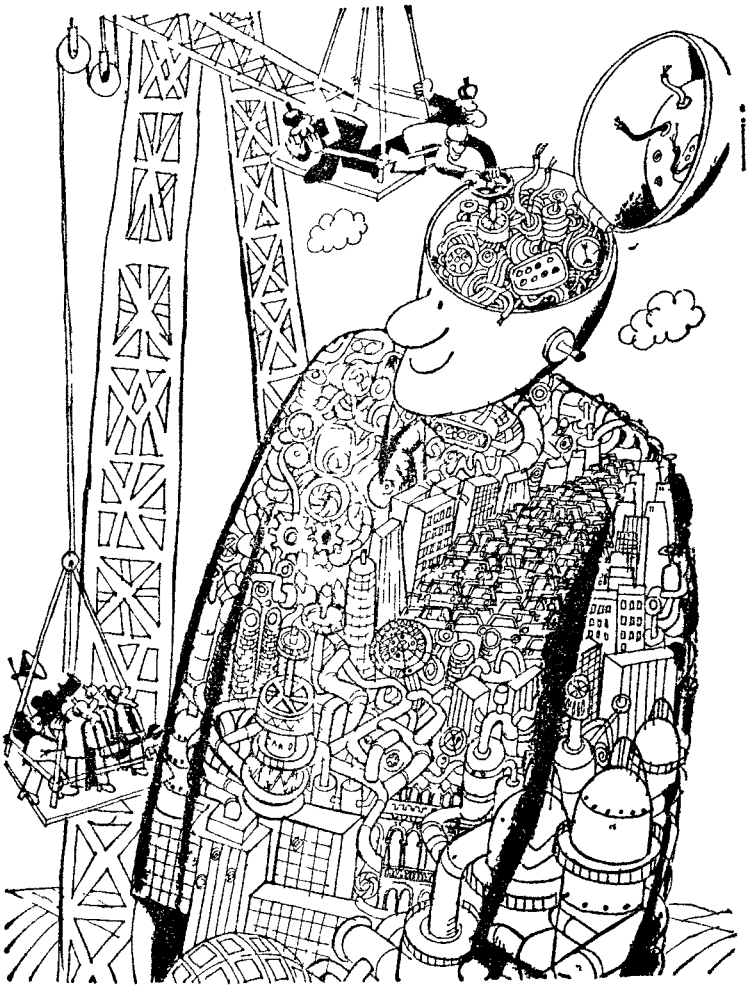

Egyik ismerősöm vette a fáradtságot és végigböngészte a napilapokat. Nem kis kárörömmel mesélte, hogy volt olyan újság, amelyikben minden oldalon legalább kétszer szerepelt ez a szó: hatékonyság. Emlegették a diplomaták tárgyalásaival kapcsolatban éppúgy, mint a sportolók felkészülésének ürügyén...

Ha egy-egy fogalmat gyakran és túlzottan sok mindenre használunk, vagy elkoptatjuk, vagy téves tartalommal ruházzuk fel. Úgy gondolom, hogy a hatékonyságról sem elég „hatékonyan" beszélnünk. Pedig ez a közgazdasági fogalom viszonylag könnyen körülírható. Például egy országnak különféle termelési erőforrásai vannak: nyers- és fűtőanyagkészletei, a gyárakban hozzáértő emberei, a termelés különféle területein megfelelő gépei. Ezek azok a gazdasági „kincsek", amelyeket így vagy úgy kiaknázhat, amelyekből nemzeti jövedelmet hozhat létre. A polgári közgazdászok e funkciót a hozzáadott érték növekedésében jelölik meg. Minden ország másképp gazdálkodik az erőforrásaival, eltérőek a műszaki-technikai vagy éppen a személyi adottságai, a kialakult termelési tradíció. A hatékonyságot „közgazdászul" úgy mondják: a rendelkezésre álló termelési erőforrásokkal minél több és jobb terméket kell előállítani, a lehetőségekhez képest a legkisebb társadalmi ráfordításokkal. Ez a ráfordítás-hozam viszony a hatékonyság mutatója. Talán a szóhasználatból is kiderült, hogy ez a fogalom — értelmezésem szerint — csakis népgazdasági szinten használható.

A hatékonyság egyik forrása tehát a takarékosság. Napjainkban az emberi erővel is takarékoskodni kell, mert a kelleténél kevesebb áll rendelkezésre...

Szerintem nem azért kell takarékoskodni a munkaerővel, mert kevés van belőle, egyes helyeken azért érzik hiányát, mert nem takarékosan gazdálkodnak vele. Egyes felmérések szerint az üzemeken belüli rossz munkaszervezés miatt a hasznos munkaidőnek mintegy 15—20 százaléka veszendőbe megy. Ez óriási tartalék! Országos méretekben fél millió ember munkaidejének felel meg. Vannak olyan számítások is, amelyek szerint egyes helyeken a munka-

erő „kiváltása" egyszerű szerszámokkal, olcsó segédberendezésekkel százezer embert „szabadítana fel".

Gyakran beszélünk az anyagtakarékosság fontosságáról. Ez is ebbe a csoportba sorolható?

Az Országos Energiagazdálkodási Hatóság egyik kimutatása szerint az olaj- és gázégők évenkénti helyes beállítása 4—8 százalékos tüzelőanyag-megtakarítást eredményezne. Az épületek jobb szigetelésével például a háztartásokban a jelenlegi energia-felhasználásnak csaknem 25 százalékát megtakaríthatnánk. Hasonló mértékű tartalékokkal számolhatunk a többi termelési ágazatban is. Például a kohászatban évente 150—170 ezer tonna forgácsot „gyártunk" a kohászati túlméretezés miatt, a mezőgazdaságban a műtrágyák hatóanyagainak mindössze 55—60 százaléka hasznosul, holott reális feltételek között elérhetné a 70 százalékot is. Már a tároláskor elvész, kárba megy a hatóanyagok 15—20 százaléka! Külön fejezeteket lehetne írni arról, hogy milyen óriási lehetőségeink vannak a hulladékok újrahasznosításában. Gondolok itt az üzemekben keletkező újra felhasználható hulladékokra, amelyek jó szervezéssel más ágazatokban alapanyagként hasznosíthatók lennének. Ugyancsak jelentős tartalék lenne, ha a hulladékot a begyűjtés növelésével, szakszerű előkészítéssel ismét a gyártásban felhasználnák. Ilyen tartalékok a papír, a textil, a színes fém, a különböző vegyi anyagok gyártásában széles körben jelentkeznek. A háztartási szemét hasznosítása sincs ma még megoldva. Ez pedig nemcsak nyersanyag-takarékossági, hanem környezetvédelmi szempontból is fontos lenne.

Szocialista brigádok naplóiban is szerepel a felajánlás: növelni kívánják a gazdasági hatékonyságot . . .

Ez esetben én inkább termelékenységről beszélnék, mert a dolgozók a gyárban, a gépek mellett ezúton tudnak hozzájárulni a népgazdasági hatékonyság javításához. A munka termelékenysége azt fejezi ki, hogy egy bizonyos időszak alatt milyen értékű, mekkora mennyiségű terméket állítanak elő. Ha tehát növekszik a „termékhalom" és azt fel is használják — gazdagodik a társadalom. A munkatermelékenység emelkedése, mint a nemzeti jövedelem nö-

velésének alaptényezője, nemcsak azért fontos, mert így a társadalom gazdagodik, hanem azért is, mert gyorsan fejlődik a munkaerőt sürgetően követelő nem termelő szféra. Ilyen az egészségvédelem, a tudomány fejlesztése, a szakképzett dolgozók előkészítése stb.

Melyek a munkatermelékenység növelésének tényezői gazdasági és társadalmi fejlődésünk jelenlegi szakaszában?

Nagyon nehéz erről általános receptet adni, mert itt nagy mértékben hatnak az iparági sajátosságok, sőt a vállalati lehetőségek is. Ezért, ha megkísérlem az általánosítást, vállalom annak a kockázatát, hogy néhány vállalatnál megkérdőjelezik a felsoroltakat. Bevezetőben leszögezem, hogy a munkatermelékenység növelésének legfontosabb tényezője a tudományos és technikai forradalom mindenirányú kibontakoztatása, eredményeinek meghonosítása a termelésben. Ez lehetővé teszi a munkaerővel való takarékosságot és az ésszerű anyaggazdálkodás kiterjesztését. Új termékek jelennek meg a fogyasztásban, amelyek már több használatiérték-funkciót képesek betölteni. Nagyon fontos tényező a munkatermelékenység növelésében a termelési specializáció és a kooperáció fejlesztése, amely jó szervezéssel a tömeggyártásból fakadó előnyök kiaknázását segíti. Nem kétséges, hogy az általános feltételek között kell említenünk a szakképzettség nagyarányú növelését. Az új gépekhez, az új berendezésekhez olyan ismeretek kellenek, amelyeket már nem lehetett az apáktól, a nagyszülőktől ellesni. A munkatermelékenység és a minőség közötti szoros kapcsolat sem szorul bizonyításra. Ha például a traktor a korábbi 5 éves zavartalan használat helyett már 8 évig is használható, akkor a munkamegtakarítás, a termelékenységnövekedés társadalmi haszna egyértelmű. A termelékenység színvonala és a természeti erőforrások racionális kihasználása szintén nagy jelentőségű forrása a munkatermelékenység növelésének. Jeleznem kell, hogy a munkatermelékenység növelésének vannak olyan „apró" tényezői, amelyek a munkapad mellett dolgozó szakemberektől függnek. Közismert, hogy az összegyűjtött apróbb újításokkal, szakmai fogásokkal végül

nagy megtakarítások érhetők el. A vállalati szférában például az újítások mellett az ötletek börzéje és az értékelemzési módszerek a munkatermelékenység növelésének fontos üzemi forrásai. A munkatermelékenység növekedésének ezek a tényezői nem egymástól elszigetelten hatnak, hanem egységes komplexumban. Nem lehet például a tudomány és technika vívmányainak termelési alkalmazását a szocialista versenytől elkülönítve, vagy a kulturális és műszaki színvonalat a tudomány és technika eredményeitől elszakítva értékelni. Csak mindezen tényezők teljes kihasználása és szoros kölcsönhatása teszi lehetővé a munkatermelékenység gyorsabb növekedését a vállalatoknál, tehát nagy lehetőségek nyílnak az üzemi sajátosságok figyelembevételével a munkatermelékenység növelésére.

Beszélhetünk vállalati hatékonyságról?

Véleményem szerint nem. Okosabb dolog, ha a gazdaságosság fogalmával jellemezzük a vállalati munkát. A vállalatot elsősorban saját eredményei és ráfordításai érdeklik, ehhez fűződnek gazdasági érdekei is. A textilipari üzemet kevéssé érdekli az, hogy mibe kerül a népgazdaságnak az általa felhasznált energia vagy festék. Számára csak az a fontos, hogy mennyiért szerezte be. Ha olcsóbban kapja, mint az előállítás tényleges költsége, akkor ez neki gazdaságos lehet, a népgazdaság szempontjából viszont nem javult a hatékonyság. A jövőben arra kell törekedni, hogy a vállalatok érzékeljék minden megtakarított munkaóra, minden megspórolt nyersanyag költségkihatását. A termékek növekvő tartóssága és megbízhatósága is közvetlenül a hatékonyság növelésének irányába hat.

Hogyan mérheti, miként érzékelheti a „fogyasztó", hogy javult-e az országban a munka hatékonysága, javult-e a gyárakban a termelékenység?

A mérce elvileg adott: az ár . . .

A drága tehát gazdaságtalan?

Napjainkban az árak nem tükrözik pontosan a ráfordításokat. Lehet, hogy ami olcsó, a valóságban drága, de az állam különböző megfontolásokból a „ráfizetést" nem hárítja át a vállalatokra, a fogyasztókra. Vannak viszont

olyan termékek is, amelyeknek előállítása kevesebbe kerül, mint amennyi a tényleges áruk. Ma kevés ember van, aki biztonságosan eligazodik az „árdzsungelben". Ezért is került sor 1979 augusztusában a fogyasztói árak széleskörű változtatására, s 1980-ra az új termelői árak megállapítására. Ezek az intézkedések arra is szolgálnak, hogy az árak informatív szerepe megerősödjön és alkalmas legyen annak elbírálására, mi mibe kerül valóban a társadalomnak.

Ma nincs megbízható iránytű a hatékonyság mérésére?

Nincs. Az árak ma még nem minden terméknél ösztönzik gazdaságosabb termelésre a vállalatokat, és a vevőkkel sem érzékeltetik eléggé, hogy amit elfogyasztanak, mennyibe kerül. S ez az „érzékelhetetlenség" óhatatlanul zavart okoz akkor is, amikor egy-egy esztendő zárásakor közös pénztárcánkban „rendet rakunk", vagy éppen az új tervidőszak előtt a fejlesztés irányait rangsoroljuk. Ezért a jövőben különösen fontos feladatunk lesz, hogy nagyobb gondot fordítsunk a hatékonysági számításokra. Úgy kell alakítani mind a termelői, mind a fogyasztói árrendszert, hogy az a ráfordítások igazi mércéje legyen. Sokan különböző gazdaságossági mutatókat, különböző gazdaságossági követelményeket írnak elő a nehézségek áthidalására.

Úgy tudom, hogy korábban te magad is foglalkoztál ilyen mutatók kidolgozásával, s most mintha ezek fontosságát megkérdőjeleznéd. Mi az oka ennek?

Valóban, az ötvenes évek végén foglalkoztam a külkereskedelem gazdaságosságának számítási problémáival. De úgy gondolom, hogy ezek a számítások szükségmegoldások, nem szabad túlértékelni őket. Néha hajlamosak vagyunk arra, hogy olyan utakat „fedezzünk fel", amelyeken már mások zsákutcába jutottak, még ha látjuk is a KRESZ-táblát az utcasarkon ...

Mi a teendő?

A mai árakon, mivel általában nem fedezik a termelési költségeket, változtatni kell. A termelői és a fogyasztói árakon egyaránt.

A tervjelentésekben azt olvashatjuk, hogy a népgazdaság növekedésének egésze a munka termelékenységének emelkedéséből származik. Mi az oka annak, hogy mégis

elégedetlenek vagyunk a hatékonyság javulásának ütemével?

Az kétségtelen, hogy az elmúlt években a munka termelékenysége a korábbi esztendőkkel összevetve kedvezően fejlődött, de ha a világhoz, az előttünk járókhoz mérjük magunkat, észre kell vennünk: változatlanul jelentős a lemaradásunk. A hatékonyság ma a világ gazdasági versenyfutásának a mércéje. Az elején azt mondtuk: a népgazdaság hatékonyságát azzal mérhetjük, milyen „hatásfokkal" gazdálkodik erőforrásaival. A munkatermelékenység javult, de ugyanakkor drágák a beruházások, nem használjuk ki kellően a rendelkezésünkre álló gépeket, az anyag- és energiafelhasználás indokolatlanul magas, jelentős a készletek növekedése stb. Így a gazdaságosság javulása sem kielégítő és a néha érdemtelenül szerzett magasabb jövedelem nem ösztönzi a vállalatokat a gazdaságtalan termelés visszaszorítására.

A kivezető út?

Nem tudok csodaszert ajánlani. A hatékonyság javítása érdekében első és legfontosabb lépés az ár- és a pénzrendszer olyan továbbfejlesztése kell hogy legyen, amely reálisabban tükrözi a ráfordításokat. A második lépés a hatékonyság javítására ösztönző vállalati érdekeltség és a társadalmi elismerés összekapcsolása. A gazdaságosság javítása szempontjából pedig nagyon fontosnak tartanám egy olyan követelményrendszer kialakítását, amely biztosítja, hogy csak azt tekinthessük gazdaságosnak, ami valóban az. Az MSZMP Központi Bizottságának 1978. decemberi ülésén nagy szerepet kapott a szocialista munkaverseny, mint a gazdaságosság javításának fontos tényezője. A határozat így fogalmazott: „A szocialista munkaverseny 1979. évi céljai között kerüljön előtérbe a gazdaságosság fokozása, a termékszerkezet korszerűsítése, a jól értékesíthető termékek kivitelének növelése, a szállítási szerződések pontos betartása, a kooperációs fegyelem erősítése, az ésszerű anyag- és energiatakarékosság, a jobb munkaszervezés, a beruházások szervezettségének javítása. A kollektívák, a szocialista brigádok vállalásai irányuljanak a

gazdálkodás minőségi követelményeinek teljesítésére." A hatékonyság javításának fontos feltétele az, hogy a dolgozók tevékenységük minden szakaszában figyelmüket az erőforrásokkal való takarékosságra összpontosítsák és érezzék, hogy a hozzáadott érték növelésétől függ életkörülményeik javulása.

10. Az árrendszer

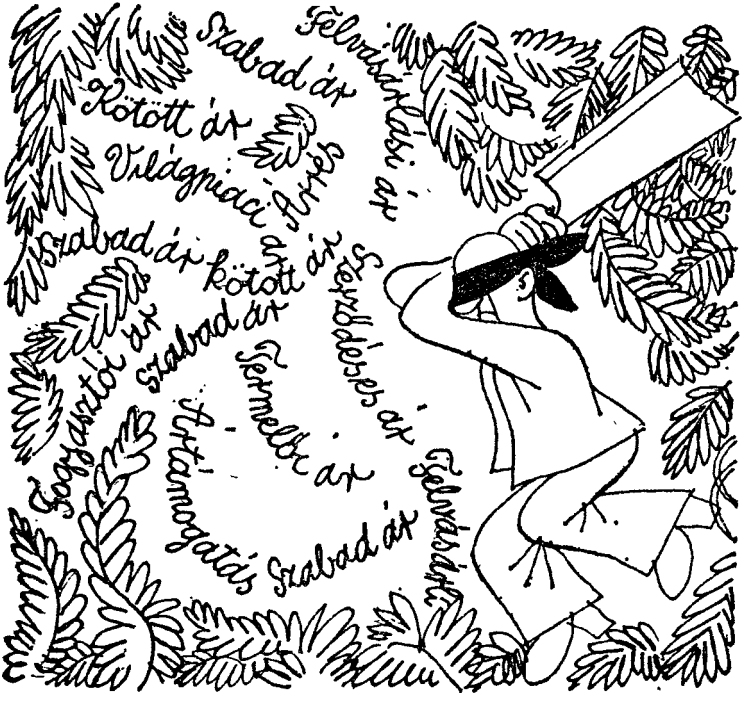

Szakember legyen a talpán, aki el tud igazodni a különféle árak bonyolult rendszerében. A termékek az áruforgalomban realizálódnak, társadalmi szükségletet elégítenek ki, s egyben a vállalatokról kialakítják a társadalom értékítéletét is. A szocialista társadalomban a csere zöme tervszerű. Mégis miért ilyen áttekinthetetlen az ár?

Elméletileg az ár az egyik legáttekinthetőbb közgazdasági fogalom. A politikai gazdaságtan alapjai között tanítják, hogy az áruk ára nem más, mint értékük pénzbeni kifejezése. Az árak mozgását az értéktörvény szabályozza. Ha mondjuk a népgazdaságnak 200 milliárd forint a termelési értéke, akkor ez a mennyiség az elkészített összes termék árának összege. Közgazdasági kifejezéssel: a termékek ár- és értékösszegének egybe kell esniük ahhoz, hogy a gazdaságban áregyensúly legyen.

A szocialista tervgazdálkodásban az áruforgalom fontos funkciója a termelés és fogyasztás fizetőképes keresletének kielégítése. Ha az áregyensúly a gazdasági arányosság követelménye, akkor miért térnek el az árak az értékektől?

A gyakorlatban sokkal bonyolultabb a helyzet. Először is az értéket nem lehet az egyes árukra pontosan meghatározni, tehát azt állítani, hogy ez a termék 5 társadalmi munkaórát tartalmaz; csak az határozható meg, hogy a társadalom összesen mennyi munkát fordított a társadalmi össztermék előállítására. Másodszor az állam az árakat különböző szempontból eltéríti az értéktől. Szociálpolitikai megfontolások, ösztönzési meggondolások, a fogyasztási szokások alakítása szerepelhet az okok között. Az állam fontos funkciója, hogy ezeket az eltéréseket jól „vezérelje" és az értéktörvényt se sértse meg. Az elmúlt évtizedekben egyre több eltérítési „kísérlet" történt és vallott kudarcot, miközben árrendszerünk egyre bonyolultabbá és áttekinthetetlenebbé vált.

Említetted, hogy az árak meghatározása elméleti szempontból igen egyszerű és logikus, de miért okoz gondot a szakembereknek, ha valamilyen termékre meg kell állapítani az árat?

Az árakat két alapvető tényező határozza meg. Az egyik

a termelési költség, a másik a piacok értékítélete. Egyik tényező meghatározása sem könnyű dolog. Az első — a termelési költség — is végső soron árakból tevődik össze. Mire egy-egy gyártmány ára kialakul, abban már testet öltenek az alapanyag-, az energia-, az alkatrész- és a részegységárak, s ha ezekben az ár eltér a valós ráfordítástól, akkor ez a végtermék költségében is kifejeződik. Még bonyolultabb a piaci értékítélet szerepe, mert gazdaságunkban az árak mozgása korlátok közé van szorítva, ezért igazi árverseny nem alakul ki. E két építőelem mégis — minden visszásságával, problémájával — az árak meghatározója.

Az árak meghatározását milyen mértékben befolyásolja a használati érték és az érték ellentmondása? Beszélhetünk-e erről a szocialista termelési viszonyok feltételei között?

Az említett ellentmondás, amíg az árutermelés létezik, nem szűnik meg a szocialista társadalomban sem. Ami pedig az árakkal való összefüggést illeti, itt a kapcsolat a realizálás szempontjából kerül előtérbe. De vezessük végig a gondolatot. Az áruk két oldala — a használati érték és az érték — nem merevedik meg, nem marad változatlan, s e változások gyakran nincsenek összhangban egymással. Ha például az olcsó nyersanyagot drágával helyettesítik, ez a késztermék értékét növeli, miközben használati értéke nem emelkedik. A költségnövekedést áremelésben kellene kifejezni, de mivel az áru használati értéke nem nagyobb a piaci értékítéletben, az árnövekedést nem lehet elfogadtatni. Ennek következtében rejtett formában ellentmondás nyilvánul meg az áruban a használati érték és az érték között. Az új áruk megjelenése olykor azt eredményezi, hogy a régi áruk elvesztik használati értéküket. Lehet, hogy az árut sem az első, sem a második esetben nem ismerik el társadalmilag, és a ráfordított munka puszta időveszteségnek bizonyul. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy az áruk nem találnak vevőre, hogy növekednek az eladatlan árukészletek. Így előadódik az a furcsa helyzet, hogy az áregyensúly papíron fennáll, de a gyakorlatban aránytalanságok jönnek létre.

Az érték és használati érték közötti ellentmondás feloldásában szerepe van az állami támogatásoknak. Az állami támogatásoknak az árak meghatározásában játszott szerepéről még nem szóltál . . .

Az állami támogatások — az úgynevezett preferenciák, éppen úgy, mint az ellentétes előjelű elvonások — népgazdasági méretekben jelentősen befolyásolják a termékek árait. A vállalatoknál azonban a támogatás nem árképző, hanem nyereségképző tényezőként jelentkezik. Ezért mint közvetlen árképző tényezőt nem említettem. A népgazdaságban ezeket az eltéréseket mégsem szabad figyelmen kívül hagyni, s hogy áraink bonyolultak, részben ezek számlájára írható.

Az ár a szocialista árutermelésben is objektív közgazdasági kategória. Mégis az eddigiekből az érződik, mintha az állam szubjektív akaratától függne.

Az árakkal szemben támasztott elvi követelmények és a gyakorlatban kialakult árképzés között feszültségek tapasztalhatók. Ebből a feszültségből adódik, hogy az ár- és árrendszer közötti határvonalak mintha elmosódnának.

Milyen funkciókat kell betölteniük az áraknak a szocialista gazdaságban?

Az egyik legfontosabb funkciójuk, hogy helyesen tájékoztassák mind a termelőket, mind a fogyasztókat arról, hogy mi mennyibe kerül a társadalomnak. Az áraknak ösztönözniük kell arra, hogy a termelési erőforrásokat minél jobban kihasználják. Fontos szerepet játszanak a gazdasági egyensúly kialakulásában is, mert a kereslet és a kínálat mindenkori alakulásának figyelembevételével szabályozzák a termelés és a fogyasztás kapcsolatát. Az árak felhasználásával a szocialista társadalom össztönzi a tudományos-technikai haladást, a tudomány és technika vívmányainak a termelésben való meghonosítását.

A tervgazdálkodó országokban az árrendszer tervszerűen fejlődik — olvasható a különböző tervjelentésekben. Milyen szerepet tölt be az árrendszer a népgazdaság irányításában?

Az árrendszer a szocialista állam gazdaságpolitikájának egyik fontos eszköze. Segítségével a különböző gazdasági

folyamatokat irányítani, szabályozni és ellenőrizni tudja. Az árrendszer legfontosabb pillérei azok az előírások, amelyek az árak megállapítására vonatkoznak, amelyek befolyásolják a termékek árszerkezetét, vagyis azt, hogy az egyes termékek árai hogyan arányulnak egymáshoz. Az árrendszer keretébe tartoznak a jövedelemelvonások és a különböző juttatások is. Lényegében ezekkel a módszerekkel is befolyásolni tudják az egyes ágazatok, termékek jövedelmezőségét. Az árrendszer feladata, hogy a népgazdasági terv céljainak teljesülését elősegítse.

Milyen szempontok alapján vonja el az állam a vállalati többletjövedelem egy részét? A termelési költség és a tényleges ár között nyereségnek is kell maradnia, különben elmarad a jövedelmezőség.

Az, hogy milyen nyereségsáv alakulhat ki a termelési költség és az ár között, szorosan összefügg azzal, hogy az árak megállapításánál milyen ártípust alkalmaznak. Háromféle ismeretes: a termelésiár-jellegű, a ráfordításarányos és a vegyes típusú. A termelésiár-típus azt jelenti, hogy a nyereséget a termelésben felhasznált termelési eszközök értékére vetítve határozzák meg. Ha a vállalat 100 millió forint termelési eszközzel rendelkezik és a nyereségkulcs 10 százalék, akkor a nyereség tömege 10 millió forint. Az adott esztendőben ezt a 10 millió forintot adhatja hozzá a termelési költségéhez. A ráfordításarányos ártípusnál a számítás alapja az összes bérköltség. Tételezzük fel, hogy az adott termék előállításához 200 forint bér szükséges, akkor 10 százalék kulcs mellett az összes költséghez 20 forint nyereség adható hozzá. Hazánkban a vegyes típusú árképzést érvényesítjük, amely mind a termelési eszközök értékét, mind az összes bérköltséget figyelembe veszi az árképzésnél, 1980-tól általában az eszközök és a bér után külön-külön 6 százalékot. A teljes nyereségkulcs maximum 12 százalék lesz.

Három fogalom szerepel az árrendszerrel kapcsolatban: Az ártípus, az árfajta és az árforma. Mi a kütönbség ezek között?

Az ártípusokról éppen az előbb beszéltem. Az árfajta nem más, mint az árak „földrajzi helye": vagy a termelőnél

vagy a fogyasztónál jelentkezik. A termelői és a fogyasztói árak „természetrajzára" majd még külön is kitérek. A harmadik, az árforma az, amely az árak mozgási lehetőségeit fejezi ki. Ismeretesek a szabadárak, amelyek a piaci kereslet és kínálat hatására ingadozhatnak, és vannak bizonyos határok között változó árak is. Használunk maximált árakat, amelyeket nem lehet túllépni, s végül rögzített árakat, amelyeknél semmiféle ármozgást nem engedélyez az állam. Az első és a második csoportba tartoznak általában a feldolgozó ipar termékei, a harmadikba és a negyedikbe az alapanyagipar. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ezek nem átléphetetlen határok. A divatcikkek ára rugalmasabban alakul a kereslethez, mint például a kötöttáras gyermekruháké, a zöldség- és gyümölcsárak pedig állandó mozgásban vannak. Az árformák kombinációi az árpolitika fontos módszerei.

A szabadárak és a kötött árak között óriási mozgási szakadék van. Hogyan tudja ezt áthidalni a gazdaság?

A feszültséget tudomásul kell vennünk. A kötött árak árstabilitást eredményeznek, amely a tervezés és a pénz értékének megőrzése szempontjából lényeges. Ugyanakkor az árak megmerevítése korlátozza a gazdasági tisztánlátást. A szabadárak a piaci értékítélet napi jelzői. Az árpolitikának fontos feladata, hogy a két ellentétes hatás között a szükséges egyensúlyt megteremtse. Ezt csak úgy teheti meg, ha az árrendszert, az árarányokat időről időre módosítja, azaz: az árrendszert karbantartja.

Még valamiről beszélnünk kell. Gyakran éri gazdaságunkat az a bírálat, hogy belső áraink elszakadtak a nemzetközi áraktól. Mi az igazság ebben?

Valóban így van. Árrendszerünk ma még elsősorban belföldi „jellegű", ami az árképzési módszerekből természetesen következik. De a probléma gyökerét nem abban látom, hogy a hazai árak és a nemzetközi árak elszakadtak egymástól, hanem abban, hogy az árak közötti arányokban túl nagy különbségek vannak. Ha csupán az árszínvonallal lenne gondunk, akkor a helyesen megállapított valutaárfolyammal könnyen át lehetne hidalni a két árszint közötti eltérést. Sokkal bonyolultabb a nemzetközi

árarányok figyelembevétele, mert itt tudomásul kell vennünk termelékenységi színvonalunk elmaradottságát, és a gazdasági szerkezetünkben még meglevő aránytalanságokat is. Fontos célunk, hogy hazai árarányaink mindjobban közelítsék a nemzetközi árarányokat, mert ez tulajdonképpen nemzetközi versenyképességünk kulcskérdése. Az úgynevezett „kompetitív" terméknél, amelyeknél szabad az a választási lehetőség, hogy itthon állítsuk elő vagy importáljuk, kifejezetten kívánatos, hogy a világpiaci árakból induljunk ki, mert akkor helyes belföldi „versenyárak" alakulhatnak ki.

11. Gyárak és árak

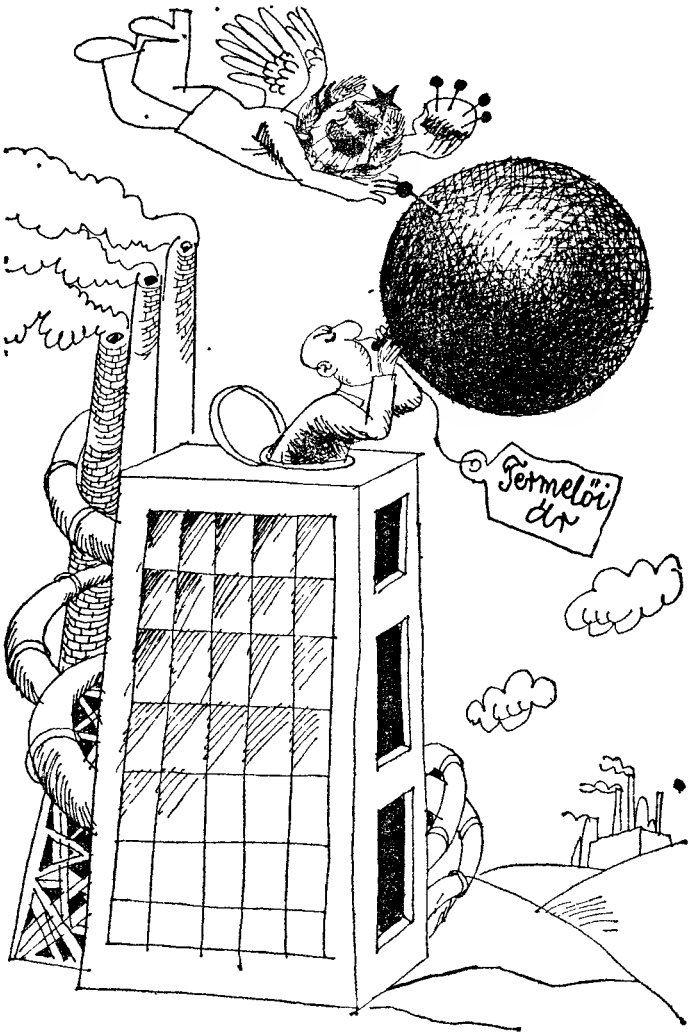

A napokban a kezembe akadt az Országos Anyag- és Árhivatal útmutatója, amelyben az 1980-as új termelői árak képzéséhez nyújtanak segítséget. Beszélgetéseinkben is már felmerült az árrendszer bonyolult problémája, de még nem tisztáztunk egy nagyon fontos kérdést: a termelői ár fogalmát, fontosabb összetevőit.

A termelői ár, mint ahogy a neve is mutatja: termelővállalatoknak a meghatározott szabályok szerint kialakítható árait jelenti. Az üzemek közötti áruforgalomban a termékek ezeken az árakon cserélnek gazdát. A termelői ár a szocialista árrendszer sajátos kategóriája, amelyet a tőkés áruforgalomban nem alkalmaznak. Talán legközelebb hozzá a tőkés nagykereskedelmi ár áll.

Milyen elemekből áll a termelői ár?

A termelői ár a költségekből és a nyereségből tevődik össze. A költségeknek három csoportja különböztethető meg: az anyagköltségek, a munkabérek és az állami befizetések. Mint már említettük korábban, a nyereséget általában a termelési eszközök és a munkabérköltségek értékének függvényében határozzák meg.

Köztudomású, hogy esetenként a termelői árat alacsonyabban állapítják meg, mint a termelési költséget. Mi történik ilyenkor?

Két eset fordulhat elő. A gyakoribb, hogy az állami költségvetés támogatja a termelőt és így az alacsonyabb árból adódó veszteséget kiegyenlíti, sőt bizonyos jövedelmezőséget biztosít a vállalatnak. A ritkább eset, ha a vállalatnak magának kell más termékek nyereségéből finanszírozni e veszteséget. Ebben az esetben általában a vállalatok az adott termék gyártását igyekeznek beszüntetni.

Árrendszerünkben a termelői és fogyasztói árak egymástól elkülönülnek. Ez azt jelenti, hogy a két ár különböző mértékben és irányban változhat?

Az árak valóban kettéváltak. Ez, mint már volt róla szó, összefügg az árképzési rendszerünkkel, azzal a szándékkal, hogy az árak révén bizonyos szociálpolitikai feladatokat is megoldjunk. De ennek ellenére hiba volna, ha abban az illúzióban ringatnánk magunkat, hogy a társadalmat mentesíteni lehet a termelői árak változásának hatásaitól. A

termelői árak, ha többszörös áttétellel is, ha különböző késésekkel is, végül is tükröződnek a fogyasztói árakban.

Termelői áraink általában emelkednek. Törvényszerű ez a folyamat?

Hazánkban a termelői árak növekedése minimális, különösen a tőkés nagykereskedelmi árak emelkedéséhez képest. Bennünket azonban az érdekel, hogy a mi belső áraink hogyan alakulnak. Ebből a szempontból az áremelkedésnek vannak objektív és szubjektív okai. Objektív oknak tekinthetjük, ha a termelési költségek az importált termékek gyors árnövekedése miatt emelkednek. Ide sorolhatók a megnövekedett környezetvédelmi kiadások terhei, a termékek korszerűsödésével járó áremelkedések s a gyártási technológiák drágulása is. Szubjektív áremeléssel van dolgunk azokban az esetekben, amikor a gazdálkodó egységek pusztán nyereségük növelése érdekében különféle „kiskapukat" keresnek és emelik a termelői árakat is. Ennek ismert formája az úgynevezett „új termék", amely ténylegesen csupán kisebb változást tartalmaz, de alkalmas arra, hogy új ármegállapítással az árat feltornásszák. Ez az emelés láncreakciót vált ki, mert a következő vállalat már drágábban vásárol és így a tényleges költségek nőnek. Az is tapasztalható, hogy a termelői árak emelkedésével párhuzamosan a vállalatok nyeresége is gyorsan növekszik. Pedig a többletnyereség csak részben a termelékenyebb munka eredménye.

Ilyen feltételek között teljesíthető az a követelmény, hogy a termelői árak színvonalát csökkenteni kell?

Igen. Sok közgazdász azt állítja, hogy a világméretű áremelkedések körülményei között nem lehet a hazai termelői árakat csökkenteni. A kiutat abban látják, hogy viszonylag „fájdalommentesen" importálnunk kell az emelkedéseket. Véleményem szerint azonban ez nem szükségszerű, mert a feszültség áthidalható aktív valutaárfolyam-politikával.

Mit értenek aktív árfolyam-politikán?

Az aktív árfolyam-politika lényege az, hogy az állam időről időre felülvizsgálja a valutaárfolyamokat, és ahol szükséges, ott átértékeli a forintot. E módszerrel nem az

árakban, hanem az árfolyamokban jelentkezik a nemzetközi áremelkedések hatása.

A nyereség növelése a vállalatok jogos igénye, ehhez fűződik minden érdekeltségük. Ha a nyereséget csökkentjük, ez az érdekeltség rovására mehet...

Nekem más a véleményem. A termelői árainkban a nyereségtartalom nemzetközi összehasonlításban is magas. A nyereség csökkentésére tehát nemcsak megvan a lehetőség, hanem a gazdasági tisztánlátás miatt égető szükség is van rá! Hamis az a látszat, hogy a nyereség növelésével a költségvetés bevételei gyorsan növelhetők. A magasabb ár a termelési folyamatban magasabb költséget eredményez, ami vagy tovább emeli a többi árat, vagy egyre bővülő és nagyobb arányú támogatást tesz szükségessé. Meggyőződésem, hogy a nyereséghez fűződő ösztönzést alacsonyabb nyereségszinten is meg lehet valósítani, sőt, az a tapasztalatom, hogy a túl magas nyereségszint mellett az ösztönzés ereje is tompul, mert a „nagykalapba" sok minden belefér.

Hogyan, milyen eszkozokkel tudják elérni az árhatóságok és a pénzügyi szervek a termelői árak általános színvonalának csökkentését?

Az említett központi irányító szervek e célt akkor tudják megvalósítani, ha a kalkulációs elveket egységesítik, s a valutaárfolyamban nem tesznek semmi engedményt. Az árhatóságoknak azonban fel kell készülniük arra, hogy a vállalatok „önvédelemből" olyan árvetéseket készítenek, amelyekkel bizonyítják majd: a jelenlegi ár sem nyújt fedezetet a költségeikre, s ha kell, akár „mesterséges" költségelemeket is becsempésznek az árvetésekbe a nyereségtartalékok érdekében. A vállalatok „beálltak" az árnövelésen nyugvó gazdálkodásra, s ez, sajnos — elég széles körben — szemléletmóddá vált. Ez azt jelenti, hogy az ármunkában fontos szemléletváltozást kell elérni, olyan légkört kialakítva, amelyben nincs „élettere" a szubjektív árnövelési törekvéseknek.

A termelői árak csökkentése és a világpiaci ararányokhoz való jobb igazodás követelményei között nincs-ellentmondás?

Ez valóban ellentmondást sejtet. De ha két szempontot szigorúan betartunk, akkor nem válhat ellentmondásossá. Először is a valutaárfolyamokat a valós állapotokhoz közeledve kell meghatároznunk. Másodszor: nem szabad mereven átvennünk a nemzetközi árarányokat, figyelembe kell vennünk az egyes termelési szakaszok sajátosságait és a nemzetközi verseny követelményeinek alakulását. Így feloldható az ellentmondás.

Úgy tűnik, ma a termelői árak csökkentése a legfontosabb ...

Azt hiszem, nem okos dolog az árcsökkentést elsőrendű célnak tekinteni, bár jogos igény. A legfontosabbnak a reális ráfordításokat tükröző árak létrehozását tekintem. Igen nagy jelentősége van az árarányok helyes kialakításának is. Itt a követelmények olyan sokrétűek, hogy nincs módunk valamennyit számba venni. Csupán példaszerűen említek néhányat: az új áraknak a nyers- és tüzelőanyagokkal való takarékosságot kell elősegíteniük, ösztönözniük kell a korszerű gyártmányszerkezet kialakítására.

Korábban már beszélgettünk az árformákról, a lehetséges ármozgásokról. Az árforma hogyan változik az árrendezést követően?

Az elképzelések szerint az ármechanizmusban, az árak mozgásában növelni kell a rugalmasságot, mert az árakban csak így lehet a változó feltételeket hűen kifejezni. Ez azt jelenti, hogy a szabad árak és a határok között ingadozó árak szerepe növekedni fog.

12. Az áruk ára

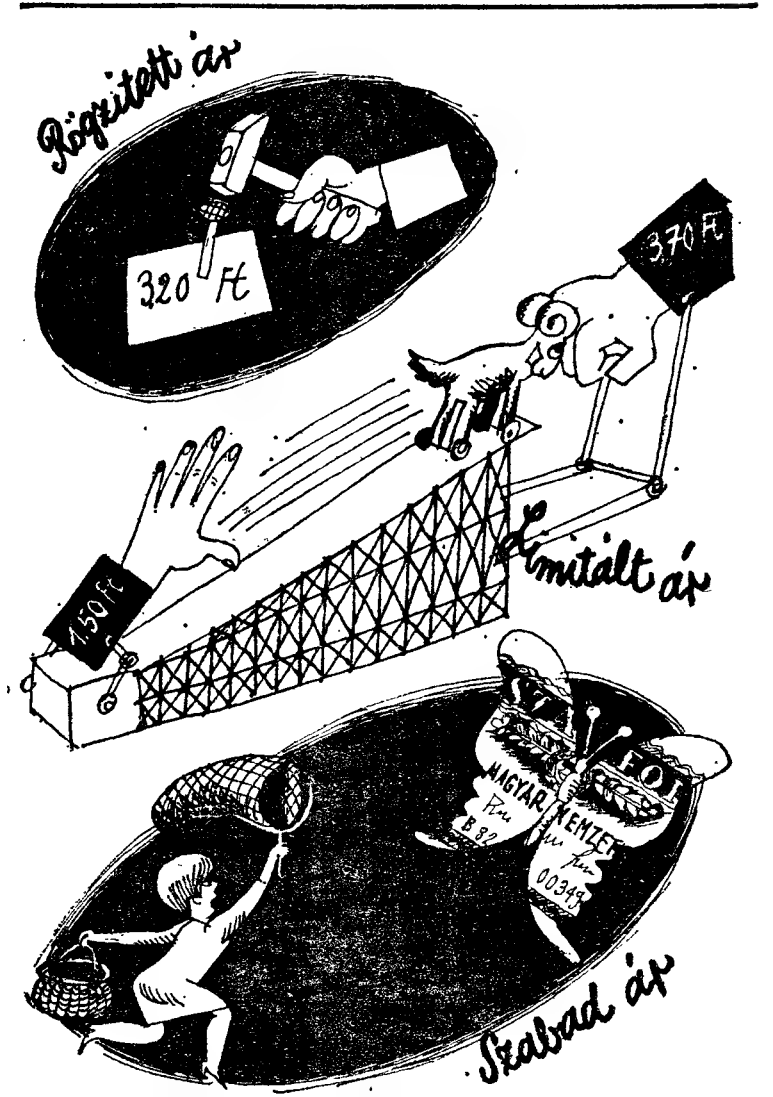

Nem kell közvéleményt kutatni ahhoz, hogy megállapítsuk: a lakosságot a közgazdasági folyamatok közül a legjobban a fogyasztói árak alakulása foglalkoztatja. Már megismerkedtünk a termelői árak „természetrajzával". Hogyan képezik a fogyasztói árakat?

A fogyasztói ár, vagy más szóval a kiskereskedelmi ár alapja a termelői ár, amit a forgalmi adó és a kereskedelmi árrés egészít ki. A forgalmi adó az állam haszna egy meghatározott, termékenként differenciált százalékkulcs — az adókulcs — alapján. Az árrés a kereskedelem költségeit és hasznát fedezi, illetve biztosítja.

Gyakori eset, hogy a termelői ár magasabb, mint a fogyasztói ár. Ebben az esetben hogyan állapítják meg a fogyasztói árat?

A számítás menete változatlan, de az állam a különbséget fogyasztói árkiegészítés formájában megtéríti a termelőknek.

A termelői áraknál beszéltünk bizonyos árformákról. Beszélhetünk-e ilyenekről a fogyasztói árak esetében is?

Ugyanazokat a csoportokat állíthatjuk fel. A fogyasztói árak zöme rögzített, de vannak limitált és szabadon mozgó árak is.

Közgazdasági közleményekben gyakran találkozunk ezzel a kifejezéssel: fogyasztói árindex. Mit jelent ez a kifejezés?

A fogyasztói árindex százalékszám, amely azt mutatja, hogy az összes fogyasztás ára az előző évhez viszonyítva milyen mértékben változott. Számításakor külön-külön felmérik, hogy az adott években az egyes árak változása milyen mértékben változtatta meg a fogyasztói árszínvonalat. A fogyasztói árszínvonal nagyon fontos közgazdasági kategória, mert lényegében ettől függ az, hogy a kezünkben levő forintnak milyen a tényleges vásárlóereje.

Hogyan alakult az elmúlt években a fogyasztói árindex?

A kiskereskedelmi árak indexét a Központi Statisztikai Hivatal havi közleményeiben rendszeresen közlik. Mindig az előző esztendőt 100 százaléknak tekintve: 1971-ben 101,7; 1972-ben 103,1; 1973-ban 103,5; 1974-ben 102,1; 1975-ben 104,4; 1976-ban 105,3; 1977-ben 104, 1978-ban

104,6 százalék volt. A kiskereskedelmi árak az elmúlt években igen szolidan, átlagosan mindössze 3,5 százalékos ütemben nőttek...

Az üzletek kirakataiban az árcédulák, a piacon a zöldség-, gyümölcsárak, a benzin, a hús, a kávé árának emelése — ha szubjektíve is —, azt sugallják, ennél nagyobb ütemű az áremelkedés...

Az átlagbérek indexe ugyanezekben az időszakokban a következőképpen alakult: 1971-ben 103,8; 1972-ben 104,5; 1973-ban 108,9; 1974-ben 107; 1975-ben 106,5; 1976-ban 106; 1977-ben 108,5 százalék. A reálbér 1978-ban 3 százalékkal nőtt.

A szocialista termelési viszonyok között is törvényszerű a fogyasztói árak növekedése?

Nem! De amint a termelői áraknál is említettem, igen erősek azok a felhajtó erők, amelyek az áremelkedések irányába hatnak, s ha ezeket tompította is az állami beavatkozás, teljesen kiiktatni nem tudta. Valójában nem is a fogyasztói árak csökkenő vagy emelkedő színvonala okoz gondot, sokkal inkább a fogyasztóiár-arányok...

Hogy érted ezt?

A fogyasztóiár-színvonal növekedése hazánkban — tekintettel a gyorsabb ütemű bérszínvonal-emelkedésre — nem olyan mértékű, hogy az életszínvonalat bármiképpen is fenyegetné. De a fogyasztói árucikkek árarányai torzak. Vannak például olyan élvezeti cikkek, amelyeket oktalanul támogatunk, s van olyan ár is, amely pazarlásra ösztönöz. Ezért hallhattunk például arról, hogy egy időben sokan kenyérrel takarmányoztak! A gyakorlatban nem egy esetben a fogyasztói árak a termelői áraktól olyan mértékben elszakadtak, hogy a közgazdasági tájékozódás szempontjából valóságos útvesztőt jelentenek. Ebben a helyzetben a fogyasztói árak nem ösztönöznek a korszerű fogyasztási szerkezet kialakítására, sőt megmerevítik a helytelen fogyasztói szokásokat. Ezért helyeztem a hangsúlyt az árarányokra és nem az árszínvonalra.

Már korábban is beszéltünk a fogyasztói árak állami támogatásáról. Mi a szerepe ennek a népgazdaságban?

A fogyasztóiár-szint több szempontból alacsonyabb, mint a termelői ár. A lakosság által fogyasztott termékek ártámogatása átlagosan 13—15 százalék körül mozog, azaz minden 100 forint kiadásunkhoz az állam 15 forintot dotál. Ezen csak részben módosított az 1979. évi fogyasztói áremelés. A fogyasztói árak támogatása nagy terheket ró az államra.

A fogyasztó nem így gondolkodik. Számára az árszint a fontosabb: mit, milyen áron kap meg. S ha hinni lehet az előrejelzéseknek, az árak a jövőben sem lesznek alacsonyabbak.

Hogy a jövőben emelkednek-e a fogyasztói árak? Igen! Úgy vélem, hogy az elkövetkező években gondolkodásunkat a lassú fogyasztóiár-növekedéshez kell szoktatnunk. Nem kétséges, hogy a fogyasztói árakban is rendet kell teremteni, s azt arányaiban is át kell rendezni. Ez óhatatlanul az árszint bizonyos növekedésével jár. Az árak közötti oksági összefüggésből következik, hogy a világpiaci árak és a termelői árak mellett a fogyasztói árak sem lehetnek merevek, mozdulatlanok, mert az a hiánycikkek körének bővüléséhez, a minőség romlásához, burkolt áremelésekhez vezetne, ami pedig végül is visszahatna a lakosságra, rontaná a vásárló közérzetét. Inflációs nyomás forrásává válna az árak közötti feszültség. Meggyőződésem, hogy az áremelési művelet elvégezhető anélkül, hogy az életszínvonal növelésének magunk elé tűzött céljai sérelmet szenvednének. Biztos vagyok abban is, hogy az árszint növekedésének üteme nem olyan mértékű, amely a józan értelemben vett stabilitás fogalmával szemben állna.

Érdekesen fogalmazol, amikor józan értelemben vett stabilitásról beszélsz. Mit értesz ezen?

Azt tapasztaltam, hogy az évek során a termelők és fogyasztók egyaránt beleszoktak valamilyen kényelmes biztonságba, amelyben semmi sem változik, s minden a megszokott módon történik. Nem vitás, hogy ez a nézőpont, ez a kényelem ellentmond a fejlődés állandó sürgető követelményének. Józan értelmű stabilitás az, amikor a változások mellett rugalmassággal, jó alkalmazkodással terem-

tünk egyensúlyt. Ebben rejlik a józan értelem, amely ellentmond annak, hogy a gazdasági értelemben a stabilitást valamiféle megcsontosodásnak, örök változatlanságnak fogjuk fel.

Mi a véleményed arról, hogy egyes javak ára — mint például a telkeké, a lakásoké — szolidnak éppen aligha mondható ütemben növekszik?

Rátapintottál a legérzékenyebb pontra! A telek- és a lakásárak növekedésüteme meghaladta a reálbérek és reáljövedelmek emelkedésének ütemét. Egyre nehezebb megszerezni ezeket, ami aligha vigasztaló azoknak a fiataloknak, akik albérletben élnek. Néhány év óta a telek- és a lakásárak nem teljesen a normális közgazdasági szabályozók hatására, hanem inkább a spekuláció uralma alatt mozognak. Erre a jelenségre eddig hozott rendelkezések nem elég hatékonyak. Az egy telek birtoklásának lehetőségére, az állami földek kezelésének módosítására gondolok. A lakásépítkezés üteme ma még elmarad a kereslet mögött. Az áremelkedés, még ha ugrásszerű is, nem változtat a célon: akinek lakás vagy üdülőtelek kell, az arra fog takarékoskodni. De mi tagadás, az állami építések árai sem hatottak az árcsökkenés irányába.

Van-e mód az érintett áremelkedés megfékezésére?

Rövid időn belül nincs, de gondolom, hogy az állami lakásépítkezési program teljesítésének, valamint a telekforgalom állami ellenőrzésének erősítésével, fokról fokra visszaszorítható.

Amikor a fogyasztói árak növekedéséről beszélünk, óhatatlanul felvetődik a kérdés: mi történik azokkal, akiknek az átlagosnál kisebb mértékben növekszik a jövedelmük?

A szocialista társadalom fontos feladata, hogy akik az évtizedek munkájával jogosan megszerzett nyugdíjakból élnek, ne károsuljanak az áremelkedések miatt. Államunk évente két százalékkal, illetve legalább havi 70 forinttal emeli a nyugdíjakat, ami részben e célt szolgálja. A jelentősebb fogyasztási áremeléseket pedig különféle bérkiegészítésekkel, pótlékokkal igyekszik az állam részben ellensúlyozni. Időről időre pénzbeli szociális juttatást is adnak a rászorulóknak. Nem kétséges azonban, hogy ezen a terüle-

ten még jelentős továbblépésre van szükség, s ez nem kis költséggel és társadalmi összefogással jár.

A fogyasztói árak ürügyén olyan kérdéseket is szóba hoztunk, mint az életszínvonal, a szociálpolitikai feladatok, a pénzérték és így tovább. Ezek szerint a fogyasztói árak kérdése túlnő a kereskedelem határain?

A kiskereskedelmi árak alakulása és arányainak változása igen komplex gazdasági folyamat, amely a társadalom egészét és annak egyes rétegeit igen sokrétűen érinti. Ezért valószínűleg több beszélgetésünkben is vissza kell térnünk ezekre az összefüggésekre.

13. A fogyasztás gazdaságtana

A közgazdaságtudomány is több szakágból tevődik össze, szakosodnak a kutatási területek. Ismerünk például ipargazdaságtant, bányagazdaságtant, a közlekedés gazdaságtanát, a külkereskedelem gazdaságtanát, pénzügygazdaságtant. Az utóbbi időben egyre gyakrabban hallunk a fogyasztás gazdaságtanáról.

Jogos, ha külön foglalkozunk a fogyasztás gazdasági összefüggéseivel, mert bár a termelés minden fogyasztás alapja, végül is csak azt lehet elfogyasztani, amit már korábban megtermeltek. Ez alapigazság. De a megtermelt termékek mennyiségének és választékának bővülésével nem elegendő arra gondolni, hogy a javakat „elosszuk", hanem arra is, hogy a fogyasztónak meghatározott pénzjövedelme mellett már választási lehetősége is van: mire, mikor költi el azt, s a jövedelemből mennyit takarít meg. Ha ez így van — és hazánkban már ilyen feltételek vannak —, akkor az elosztást a kereskedelem váltja fel.

A fogyasztásnak kétféle fő csoportja van: a termelői fogyasztás és a lakosság fogyasztása. Amikor a fogyasztás közgazdasági problémáit boncolgatjuk, akkor ezeket külön választjuk vagy egységként kezeljük?

A termelői és a lakossági fogyasztás szerkezetében, nagyságában, sőt „magatartásában" egymástól jelentősen eltér. Természetesen szélesebb értelemben összefüggnek egymással, mert a termelői fogyasztás nélkül nincs lakossági fogyasztás sem. De az egyének fogyasztásáról beszélgessünk, mert az érinti közelebbről az olvasót.

Ezek szerint a fogyasztást tágabb és szűkebb értelemben is lehet vizsgálni?

Igen. De megkülönböztethetjük más szempont alapján is. Így beszélhetünk például közületi és egyéni fogyasztásról is.

Mi a lakosság fogyasztásának célja?

Tudományosan megfogalmazva: az egyén fogyasztásának fő indítéka termelőerejének időről időre való újratermelése. Eszünk, iszunk, öltözködünk, közlekedünk, csakhogy a fogyasztás fontos minőségi kategória is, mert nem mindegy, hogy annak mi a tárgya és milyen az összetétele. Köztudomású, hogy hazánkban is növekszik a sze-

mélyi tulajdont bővítő tartós fogyasztási cikkek iránti kereslet, valamint az ingatlanszerzési törekvés.

Mitől függ a fogyasztás?

A fogyasztás nagyon sok összetevő végeredménye. Elsősorban függ a jövedelemtől, a fogyasztói áraktól, az árak kínálatától, a fogyasztási szokásoktól, az adott ország természeti feltételeitől, a fogyasztó személyétől stb.

Hogyan lehet mérni a fogyasztást és ennek alapján befolyásolni azt?

A fogyasztást kétféle módon mérhetjük: a tényleges forgalmi adatok alapján, tehát, hogy az emberek mit, hol és mikor vásárolnak az üzletekben, elárusító helyeken. E módszernek három fogyatékossága van: nem tudjuk megállapítani, hogy milyen nagy az önfogyasztás, tehát például a mezőgazdaságban dolgozók mennyit fogyasztanak el saját termelésükből; milyen a fogyasztás jövedelemcsoportok szerinti összetétele és végül azt sem, hogy milyen lenne a fogyasztás, ha a kereskedelmi választék még szélesebb lenne. A másik mérési mód — ahogy szaknyelven mondják: a reprezentatív felmérés —, amikor a Központi Statisztikai Hivatal felkérésére 10 000 háztartásban naplót vezetnek arról, hogy mire költötték a pénzüket. Ebben az esetben a fogyasztás jövedelemcsoportok szerinti szerkezetéről is képet kaphatunk, de az önfogyasztás és a választékprobléma nyitott kérdés marad. Ebben csak piackutatói becslésekre vagyunk hagyva, amelyek több-kevesebb pontossággal felmérik ezeket a tényezőket is. A fogyasztásról szerzett különböző információk alapján a gazdasági tervezés a lakosságot befolyásolni szándékozik abba az irányba, hogy minél okosabban költse el jövedelmét.

Mi a szerepe a családnak a fogyasztásban?

A társadalom legkisebb egysége a család, ahol eldöntik, hogy a jövedelmeket milyen célokra fordítsák, mekkora összegeket adjanak ki és mennyit tartalékoljanak.

Meghatározható-e, hogy a családi jövedelmek alakulásában az apa, az anya vagy a gyermekek igényei játsszák a legfontosabb szerepet?

A felmérések erről is tájékoztatnak. Az értelmiségi családoknál az apa adja a jövedelem mintegy 60 százalékát,

az anya 27 százalékot visz haza, s körülbelül 5 százalékát a jövedelemnek az gyermekek keresik meg. A fennmaradó néhány százalék egyéb forrásokból, mint például a takarékbetét kamataiból származik. A munkáscsaládokban a jövedelmeknek körülbelül felét az apa keresi meg, az anya jövedelme mintegy 22 százalékát jelenti a család összbevételének és 10—12 százalékra tehető a gyermekek és az egyéb jövedelmek részaránya. A parasztcsaládokra jellemző, hogy a jövedelmek tekintélyes hányadát — mintegy 12—15 százalékot — a háztáji gazdaságból teremtik elő. Ez a jövedelemképződési arány bizonyos mértékig befolyásolja a családok vásárlási döntéseit is. Ma a család gazdasági magatartásának kutatása egyre jobban előtérbe kerül, s ez hozzájárul a fogyasztói piac alaposabb megismeréséhez és befolyásolásához. Még ehhez a gondolatkörhöz tartozik: az sem közömbös, ki kezeli a családi kasszát. A családok egyre nagyobb többségénél a pénzügyminiszterek az asszonyok, s ez természetesen meghatározza a vásárlási irányokat is. Felmérések szerint az apa, illetve az anya egyedül dönt a vásárlások 38—39 százalékában, a másik 40—45 százalékában a jobban hozzáértő szava a meghatározó, míg a családi tanács hatáskörébe a vásárlások mindössze 15—20 százalékának eldöntése tartozik.

Mire költik el hazánkban az emberek a pénzüket?

A rendelkezésre álló pénzjövedelmet az emberek 87 százaléka közvetlenül fogyasztásra fordítja, amin belül kb. 9 százalékot tartós fogyasztási cikkek vásárlására költenek el. A fennmaradó 13 százalékból kb. 7 százalékot a lakásépítésre fordítanak, 6 százalékot pedig megtakarítanak.

Mi a fogyasztás fő irányzata az elmúlt években?

1960—1975 között a fő irányzatot a következők jellemzik: jelentősen csökkent a vásárolt fogyasztás — 1960-ban 94 százalék volt —, nőtt a lakásépítésre fordított kiadás és bővült a takarékosság, amely 1960-hoz viszonyítva csaknem megháromszorozódott.

Mi az összefüggés a megtakarítás és a fogyasztás között?

Azt hiszem, magadon is tapasztalhatod a megtakarítás természetrajzát: van olyan eset, amikor a fogyasztásodat

csökkentve, mérsékelve valami távolabbi nagy célt tűzöl ki: lakást akarsz venni, kocsival akarsz közlekedni stb. Vagy amikor már nem tudod elkölteni a pénzedet, mert amit vásárolnál, azt pillanatnyilag nem tudod megkapni az üzletekben. Emellett van olyan takarékosság is, amikor mint jó gazdálkodó tartalékot képezel valami nem várt esemény pénzkiadásaira. Mivel nem vagyunk egyformák, a megtakarítási hajlamunk nem azonos. Lehet, hogy nálam a takarékbetétkönyv üres, az azonos fizetésű és családtagú barátomé több tízezreket zár magába. Ez nem csoda — ez az életforma kérdése.

Térjünk vissza a fogyasztás szerkezetére. Milyen termékekre költjük el jövedelmünket?

Változatlan — 1968. évi — fogyasztói árakon számított jövedelmünk fogyasztásra jutó részéből a legnagyobb arányt — 30 százalékot — élelmiszerre; élvezeti cikkekre: dohányra, szeszre 14 százalékot; ruházkodásra 10 százalékot; fűtésre 3,8 százalékot; tartós fogyasztási cikkekre 7,6 százalékot; egyéb iparcikkekre pedig 11,6 százalékot költünk. Az áruvásárlások és a szolgáltatások közötti arány 78, illetve 22 százalék volt. Jövedelmünk egyre kisebb részét költjük élelmiszerekre — 1955-ben például a jelenlegi 30 százalékkal szemben még 45 százalék volt az ilyen jellegű kiadás. Több mint megháromszorozódott a tartós fogyasztási cikkek fogyasztási aránya, ami — többek között — a motorizáció elterjedését mutatja a háztartásokban. Ma talán nincs is olyan háztartás, ahol ne volna rádió, nagyon kevés háztartásból hiányzik a hűtőszekrény, mind több családban van televízió és bővül a személygépkocsi-ellátottság is.

Állíthatom-e, hogy az élelmiszer-fogyasztás és a gazdasági fejlettség között valami összefüggés van?

Az élelmiszer-fogyasztás mindenkori színvonala és szerkezete, valamint a gazdasági fejlettség között szoros a kapcsolat. A világélelmezés szakértői ezért szólnak olyan keserű hangon arról az aránytalanságról, amely a földön tapasztalható: míg sok országban a legfőbb gond az éhínség elleni küzdelem, addig más országokban az egészségtelen túltáplálkozás ellen kell harcolni. Hazánkban az élelmi-

szer-fogyasztás színvonala magasabb, mint a táplálkozástudomány által megállapított optimális szint. Átlagosan 3100 kalória naponta az, amit elfogyasztunk. Köztudomású, hogy ebben a számban szerepelnek a csecsemők és a fizikai munkát végzők egyaránt. Gazdasági fejlődésünk sikerei mellett ebben az is közrejátszik, hogy nem egy olyan generáció él hazánkban, amely megfogadta, hogyha egyszer lehetősége nyílik arra, hogy korlátlanul egyen, akkor azt nem hagyja ki. Sajnos ez a fogadalom gyakran egészségünk rovására megy, sokat eszünk, de nem okosan. Zsírfogyasztásunk magasan meghaladja a biológiailag indokolt szintet, hasonlóan magas a lisztfélék és a belőlük készült termékeké, a kelleténél viszont lényegesen kevesebbet fogyasztunk tejből és tejtermékekből, mint a hasonló gazdasági fejlettségű országok, bár ezekből a fogyasztásunk évről évre nő. Sok cukrot eszünk és viszonylag kevés zöldséget, gyümölcsöt. Ma 1,6-szer több élelmiszert fogyasztunk, mint 1960-ban. Táplálkozásunkra a mennyiségi kielégítettség jellemző: kalóriafogyasztásunkat vizsgálva egy kissé túltápláltak vagyunk; összes fehérjefogyasztásunk szintje megfelelő. A fehérjefogyasztáson belül viszonylag alacsony az állati eredetű fehérjék — különösen a tej útján elfogyasztott fehérje — aránya. Zsiradékfogyasztásunkban túl nagy hányad jut a sertészsírnak, megközelíti a 75 százalékot, kevés viszont a növényi eredetű zsiradékok — az olaj, a margarin — fogyasztása.

A korszerű fogyasztást, ezen belül az élelmiszer-fogyasztást, el tudjuk érni csupán gazdasági befolyásolással?

Nem, a korszerű fogyasztás csak a rossz beidegzettségek, megszokások, a fogyasztásra való nevelés átfogó „stratégiájával' érhető el. Ebben nagy szerepe van a táplálkozástudománynak, a divattanácsadásnak, a lakberendezési konzultációknak, a tudományos és kereskedelmi propagandának, sőt a reklámnak is.

A sajtóban többször olvashatunk arról, hogy a ruházati termékek fogyasztása nem növekszik kielégítően. Miben látod az okát?

A ruházati fogyasztás hosszabb távon növekvő tendenciát mutat, de a fejlődés nem mondható egyenletesnek.

Világosan kell látni, hogy napjainkban, a ruházattal szemben támasztott igények már nem is annyira mennyiségiek, mint inkább jobban a minőséghez, a divathoz kötöttek. Úgy gondolom, hogy a fogyasztás egyenlőtlenségeit ebben kell keresnünk.

A fogyasztásban nagy szerepe van a jövedelemnek. Köztudott, hogy az egyes keresők között jelentős jövedelemkülönbségek vannak, s az eltartott családtagok számának függvényében a fogyasztási lehetőségek is különbözők. Ezek a tények hogyan befolyásolják a fogyasztást?

A különböző jövedelemszintekhez eltérő fogyasztás kapcsolódik. Ez nemcsak az egyes fő árucsoportokból való részesedésben, hanem azokon belüli minőségi különbségekben is kifejeződik. De jelezni kell, hogy erőteljes kiegyenlítődés figyelhető meg a városi és a falun élő emberek jövedelme között, valamint csökkent a jövedelemnagyságok közötti szóródás is, és jelentősen javult a kedvezőtlen körülmények között élők helyzete is. Ennek ellenére a magasabb jövedelem jobb fogyasztási lehetőségeket nyújt, s ha a jövedelem munkából származik, akkor ez megfelel a szocializmus követelményének: dolgozz többet, jobban élsz. Nem vitás az sem, hogy államunk minden erőfeszítése nyomán sincsenek olyan fogyasztási lehetőségei a sokgyermekes családoknak, mint ott, ahol nincs gyermek, vagy csak egy-kettő van.

A fogyasztás sok esetben az egyén életkorától is függ. Milyen sajátosságai vannak az ifjúság fogyasztásának?

A 16—29 életkor közötti fiatalok fogyasztását több tényező jelentősen befolyásolja. Ők tanulók, pályakezdők, ami azt jelenti, hogy jövedelmük átlagosan alacsonyabb. De különösen kedvezőtlenek a 16—18 évesek anyagi viszonyai; ha önállósultak, 47 százalékuk jövedelme 1200 forint alatti. A fogyasztásukat az jellemzi, hogy családalapítók, ami a lakás, a lakberendezés és a tartós fogyasztási cikkek iránti erőteljes keresletükben jut kifejezésre. Igen élénken reagálnak a divatirányzatokra, ami egyes termékek eladásánál a kínálatot szinte szakosíthatja, például a hanglemezek forgalmának nagyobb részénél. A fogyasztás feltételeit befolyásolja az is, hogy a fiatal nők nagyobbik

része ebben a korban van gyesen, ami nemcsak a jövedelemszintet befolyásolja, hanem a fogyasztást is. Államunk nagyon sok formában segíti a fiatalokat, de az életkori sajátosságokkal járó anyagi következményeket magára vállalni nem tudja, és talán nem is lenne indokolt ez, mert az ösztönzés nemcsak a társadalomban, hanem az egyén életében is fontos hajtóerő.

A szatirikus írások és a kritika gyakran foglalkozik a belkereskedelemmel. Nem kereskedünk korszerűen, a kereskedelem szervezettsége alacsony, és vannak bizonyos morális gondok is. Milyen szerepe van a belkereskedelemnek a fogyasztás gazdaságtanában?

A belkereskedelem és a lakosság közvetlen kapcsolatban áll egymással, így óhatatlanul lecsapódnak olyan problémák is a vevők és eladók kapcsolatában, amelyeknek forrása már nem a belkereskedelem. De tagadhatatlan, hogy belkereskedelmünkben még ma is megfigyelhetők azok a magatartásformák, amelyeknek gyökere a korábbi évtizedek hiánygazdálkodásában keresendő. Az eladók sokszor közömbösek a vásárló igényei iránt, s ha „rosszul viselkedik" a vásárló, egyszerűen letagadják az árut, így büntetve a vevőt. Pedig a társadalom igénye választékosabb árukínálatot, kulturált és kényelmes, s ami nem utolsó: gyors vásárlás lehetőségét követeli, s hadd tegyem hozzá, teljes joggal. Ma már nem a mennyiség, hanem a minőség a vásárlási döntések alapja. Ez aláhúzza a szocialista kereskedelem áruközvetítő, fogyasztás-, ízlés- és tudatformáló szerepét. A jövedelmek társadalmunkban a teljesítmények függvényében differenciáltak, ami azt jelenti, hogy a belkereskedelemnek a különböző igényszintekhez idomuló kínálatot, választékot kell nyújtania.

Miért kell a magasabb jövedelmek igényeire odafigyelni? A fontosabb nem az lenne, hogy a belkereskedelem a közfogyasztást szolgálja?

Azt hiszem, ezen a ponton már túlhaladtunk. A kereskedelem nem adóhatóság, nem az a szerepe, hogy azt kutassa, honnan van a pénz, hanem az, hogy annak vásárlóerejét az árukínálattal erősítse. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a legfontosabb cél, a tömegek fogyasztási

igényeinek teljes kielégítése háttérbe szorulhat. Vannak és még hosszú ideig bizonyára lesznek olyan elszigetelt, túlzottan magas igények, amelyek kielégítését a belkereskedelemnek nem kell teljesítenie.

Milyen funkciói vannak a kereskedelemnek a termelés befolyásolásában?

A kereskedelem egyik funkciója, hogy közvetítse a fogyasztók igényeit a termelőknek. Ez azonban nem egyszerű dolog, mert a kereskedelem kezében nincs semmi „kényszerítő erő" arra, hogy a felismert fogyasztói igényeknek a termelőknél érvényt tudna szerezni. Nem titok az sem, hogy a kereskedelem is bizonyos értelemben „vaskalapos" és nem a fogyasztók, hanem a saját ízlését közvetíti a gyártónak. S ha a saját ízlését alá is rendeli a vásárlóénak, ma még gyakran késik a felismerés, a divat akkor válik a kereskedők szemében is divattá, amikor az már az úgynevezett lefelé hajló ágba jutott. Közismert, hogy a kereskedelem és az ipar részéről egyaránt van olyan törekvés, hogy fogyatékosságaikat, hibáikat egymásra hárítsák, azzal a mentegetődzéssel, hogy a „kereskedelem nem igényelte", vagy az „ipar nem volt hajlandó gyártani".

Mi a szerepe a KGST-országok közötti belkereskedelmi választékcserének a fogyasztói igények kielégítésében?

A belkereskedelmi árucsere hasznos kiegészítője a választékos fogyasztói árukínálat előállításának és forgalmazásának. De azt világosan kell látnunk, hogy önmagában ez sem oldhatja meg az igények teljes mértékű kielégítését.

A kereskedelem technikája is állandóan fejlődik, előtérbe kerülnek a korszerű értékesítési formák. Hol tartunk ezen az úton?

Kétségtelen, hogy az ország üzlethálózata egyre javul, korszerűsödik az értékesítés, de még nagyon sok a tennivaló ezen a téren. Ugyanis még eléggé elaprózott az üzlethálózat, kevés a korszerű, a széles választék bemutatására alkalmas nagy üzlet. Különösen korszerűtlen a falusi bolthálózat. Jelentős a lemaradás a szállítási módszerekben, a kereskedelem gépesítettsége nem kielégítő.

Az eredményeinket a korszerű ABC-áruházak, az újonnan épült modern áruházak jól jelzik, de a gondokat nem feledtethetik.

Milyen lehetőségei vannak a belkereskedelem fejlesztésének?

Válaszoljon helyettem Selmeci Lajosné belkereskedelmi miniszterhelyettes a Társadalmi Szemlében leközölt cikkének egy részletével: „A kereskedelmi tevékenység fejlesztési irányainak és mértékének természetesen határt szabnak társadalmi és gazdasági életünk objektív lehetőségei. A gazdasági fejlődéssel összhangban változnak és változhatnak a kereskedelemmel szemben támasztott társadalmi követelmények is. E követelmények nem általában, hanem nagyon is konkrétan jelentkeznek. Ezért céljaink kijelölésénél, kereskedelempolitikánk meghatározásánál a jövőben sem tekinthetünk el attól, hogy a kereskedelem szerepe a lakosság fogyasztási javakkal való ellátásában nemcsak átlagokban jut kifejezésre. Nem az „átlagos fogyasztót", hanem a lakosság konkrét, meghatározott rétegeinek keresletét kell megfelelő differenciáltsággal kielégítenünk. Ennek szolgálatába kell állítani kereskedelmi kínálatunkat mind struktúrában, mind választékban, ezt kell figyelembe vennie árpolitikánknak és hálózatfejlesztésünknek."

14. Hogyan élünk?

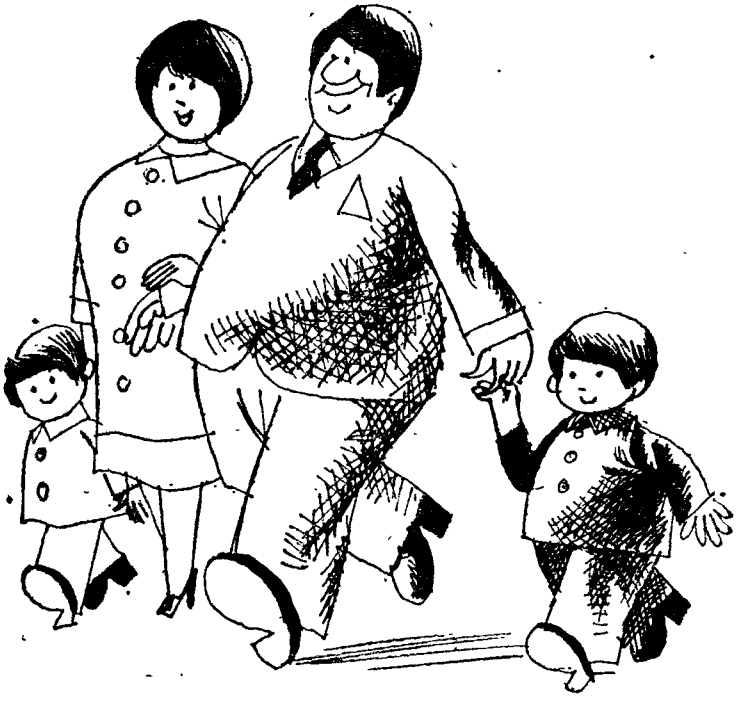

Igen gyakran szó esik életszínvonalunk kérdéseiről. Sokan azt vallják, hogy javul, mások azt mondják, romlik. Mi a valóság?

Az életszínvonal mint közgazdasági kategória azt fejezi ki, hogy a társadalom egyéni és kollektív szükségletei milyen módon elégülnek ki. A szükségletek növekedése általában előtte jár az anyagi lehetőségeknek, s mint ilyen a fejlődés gyorsító tényezője, egyik hajtóereje a termelés növelésének. Az életszínvonal fontos társadalmi kategória is, hiszen az életszínvonal mindenkori alakulása befolyásolja a társadalmi közérzetet, a kulturális igényeket, az emberek idegállapotát, viselkedését, sőt a közbiztonságot is. Amikor az életszínvonal fogalmát körülírjuk, rá kell arra is mutatnunk, hogy eltérőek az emberek szükségletei, sorsuk sem azonos, így aztán az egyén többnyire az életszínvonal alakulását csak saját élete alapján általánosítja, másként és másként értékeli.

Az életszínvonal megítélése ezek szerint nagyon egyéni ízű és változó...

Valóban, az érzékelés egyéni, s időben igen dinamikusan változó. 1944 decemberében milliók álmodoztak arról, hogy egy zsemlét megehessenek. 1955-ben minden elképzelésük középpontjában egy önálló lakás állt, 10 év múlva már egy Trabant, azután a külföldi utak következtek. S ma egyre többen fogyókúráznak. Mégis inkább hajlunk az életszínvonal szidalmazására, pedig lassan égetőek a parkolási gondjaink, az üdülőtelkek gombamódra szaporodnak, évről évre rohamosan nő a külföldre utazó magyarok száma...

Az egyén talán valóban nem mindig a legpontosabban érzékeli az életszínvonal fejlődését. De hogyan méri a közgazdász?

Nehezen. Az életszínvonal összetett dolog, nemcsak mennyiségi, hanem minőségi kategória is, magában foglalja a lakosság által vásárolt termékeket, a szolgáltatásokat, a vállalatok, a tanácsok szociális juttatásait, az egészségügyi intézmények hálózatát, a kulturális létesítményeket, a munkaidő hosszát és a munkafeltételeket is. Ezért nincs egy olyan összefoglaló statisztikai mérőszám, amely mind-

ezekre egymaga feleletet tudna adni. A gyakorlatban két mérési módszer ismert: a szűkebb, amely a jövedelem és a fogyasztás különböző adatait veti össze egymással, a tágabb, amely a mutatók egész rendszerét foglalja magában. A mutatószámok, amelyek az életszínvonal minőségi jellemzőit fejezik ki, ma még csak kialakulóban vannak. Az életszínvonal mérése annál objektívabb és teljesebb, minél inkább azonos társadalmi helyzetű emberek csoportjaira vonatkozik. Nem helyes csupán a lakosság életszínvonaláról beszélni általában, hanem figyelembe kell venni az egyes mutatók társadalmi rétegek szerinti szóródását is. Gyakran a reálbér változását azonosítják az életszínvonal alakulásával. De ez pontatlan, mert nemcsak azt kell figyelembe venni, amit munkabérben kifizetnek vagy ami a bevásárló kosarába kerül, hanem azt is, amit közvetve juttatnak el a lakosságnak.

Egy kitérőt: mit értünk reálbéren és mit reáljövedelmen?

A reálbér az a jövedelem, amely kifejezi, hogy a dolgozó a bérével milyen valós vásárlóerő birtokába jutott. A reálbér nagysága függ a keresetek növekedésétől, a keresők számának változásától és a fogyasztói áraktól. A névleges, más szóval a nominálbér az, ami a borítékban van. Például, ha a nominálbér gyorsabban nő, mint a fogyasztói árak, akkor a reálbér is emelkedik. A reáljövedelem az egy főre számított jövedelemnövekedés reális mértékét fejezi ki. Nagysága függ a munkából származó összes jövedelemtől, valamint a pénzbeli és természetbeni juttatások nagyságától, a fogyasztói árak alakulásától, valamint a népesség számától.

Mitől függ a reálbér és a reáljövedelem növekedése?

A nemzeti jövedelem növekedésétől és annak elosztásától. Minél több az adott évben a megtermelt új érték és minél több kerül a lakosság jövedelmei közé, annál magasabb a reálbér és a reáljövedelem növekedése.

Ha jól értem: a magasabb reálbér, illetve a reáljövedelem azt jelenti, hogy jobban élünk...

Igaz.

Előadódhat olyan eset, amikor a reálbér, illetve reáljö-

vedelem növekedése meghaladja a nemzeti jövedelem növekedési ütemét?

Rövid szakaszon igen, de ez veszélyes út, mert kevesebb eszköz marad fejlesztésre, ami pedig az elkövetkező évek életszínvonal-növelésének záloga.

Az elmúlt években milyen ütemben nőtt a reálbér?

Az elmúlt évtizedben a reálbér növekedése átlagosan 4,5 százalék körül alakult. Az ütem többé-kevésbé megfelelt annak a lehetőségnek, amit a nemzeti jövedelem növekedése biztosított. Az eddigi ötéves tervekben hogyan nőtt az egy főre jutó nemzeti jövedelem és a lakossági jövedelem? 1950—1955 között az egy főre jutó nemzeti jövedelem 25, a lakossági pedig 15 százalékkal nőtt, s ez kifejezte a fejlesztések feszítettségét. 1955—1960 között ez az arány 32, illetve 33 százalék volt. Látható, hogy e korszakban jelentősen „kompenzálták" az előbbi öt év viszonylagos aránytalanságát. Később, 1960—1965 között, illetve a többi ötéves tervidőszakokban is az egy főre jutó nemzeti jövedelem — helyesen — 2—3 százalékponttal magasabb volt, mint a lakossági jövedelem növekedése.

Az átlagok nagyon fontosak, de mi húzódik meg ezek mögött? Magyarul: a lakosság egyes rétegei között hogyan alakulnak a jövedelemarányok? Ma is van „szegényember" hazánkban?

Hogy mit értünk gazdagon és szegényen az meglehetősen viszonylagos. Igazi mércéje nincs. Például Peruban járva azt tapasztaltam, hogy egyes rétegek már azt is gazdagnak tekintik, akinek munkája van és bádogkunyhóban él. Nálunk szegénynek azok tekinthetők, akik régi jogon, alacsony nyugdíjból élnek vagy elhagyottak, s mindössze tanácsi járadékot élveznek. De éppen ők azok, akik a társadalmi juttatások minden előnyéből leginkább részesülnek. Súlyos szociálpolitikai gond ez az ország számára, s e probléma fokozatos enyhítésére óriási erőfeszítéseket tesznek. A kormány 1979-ben, amikor általában a gazdálkodásban szigorúbb feltételek érvényesülnek, az alacsony nyugdíjakat viszonylag jelentősen emelte. Az öregek ellátásának további javítására növelni szükséges a házi szociális gondozást, a szociális intézményekben a férőhelyek szá-

mát. Az öregek gondjainak megoldásában az állam és a családok együttes erőfeszítése szükséges. A másik véglet: az „óriási" jövedelem is igen szűk körre korlátozódik, s mint közgazdász vállalom a népszerűtlen kijelentést, hogy nálunk a jövedelemkülönbségek alacsonyak és egyenesen korlátozzák a gazdasági ösztönzés érvényesítését. Már beszéltünk arról, hogy fel kell lépni minden olyan jövedelemszerzés ellen, amely nem kapcsolódik társadalmilag hasznos tevékenységhez, spekulációból származik. De a jövedelemdifferenciálásról mondottakkal ez nem áll szemben!

A szocialista társadalomban nagyon fontosak a társadalmi juttatások, amelyek a lakosság jövedelemkülönbségeit nagymértékben kiegyensúlyozzák. Valóban egyensúlyban áll a „jövedelemmérleg"?

A társadalmi juttatások gyorsabban nőnek, mint a munkajövedelmek, s ez kétségtelenül a lakossági jövedelmek kiegyenlítődésének irányába hat. A lakosság összjövedelmének mintegy 30 százalékát ezek a „borítékon kívüli" juttatások jelentik.

Egészséges ez az arány?

A szakemberek között vita folyik arról, hogy meddig nőhet a társadalmi juttatások hányada a lakossági jövedelmeken belül. Az egyik felfogás azt vallja, hogy a juttatások bővülése az érdekeltségeket rontja, mert akkor végső soron a társadalomtól mindenki megkap mindent. Én ezzel az állásponttal nem értek egyet, mert szerintem még a mainál magasabb, mondjuk 40 százalékos részesedés esetén sem állhat elő ez a helyzet.

Az életszínvonallal összefüggésben többször hallottam a kifejezést: az élet minősége. Gazdasági szempontból mit jelent ez?

Az élet minőségével összefüggő kutatások a szociológia körébe tartoznak, de kétségtelenül vannak gazdasági vetületei is. Az életminőség kutatása általában az életmód problémáit helyezi előtérbe. Az életmód azt jelzi, hogy az emberek hogyan vesznek részt a munkában, milyen viszonyok alakulnak ki a munkamegosztás rendszerében; hogyan fogyasztanak, azaz milyen szokások alakultak ki ezen

a téren és milyen irányba változnak azok; milyenek a művelődési lehetőségek és ezeket hogyan használják ki; hogyan alakulnak a családok belső viszonyai és társadalmi kapcsolatai; milyen mértékben fejlődik az emberek közéleti aktivitása. A felsorolt életelemek fejlődése elválaszthatatlan a társadalom anyagi-gazdasági lehetőségeitől. Az életmódot azonban nem szabad csupán a gazdasági összefüggések alapján vizsgálni, hanem komplexen kell azt nagyító alá venni. Erről szól Szabó P. Imre a Társadalmi Szemle hasábjain: „Az életmód nemcsak az anyagi feltételektől, javaktól függ, hanem a hozzájuk való szubjektív viszonytól is — sőt bizonyos ponton túl ez a lényeg, következésképp itt jelentkeznek az erkölcsi kérdések. A problémát megfogalmazhatjuk úgy is: kialakult-e az új humanizált szükségletstruktúra vagy pedig reprodukálódik a javakhoz való elidegenedett viszony, az elidegenedett fogyasztói magatartás. Társadalmi és egyéni szempontból a szocialista életmódnak megfelelő szükségletstruktúra kialakítása az átmeneti kor egyik központi, ugyanakkor nehezen megoldható feladata." Ebből is kitűnik, hogy a szocialista termelési viszonyok között az életmódot befolyásoló tényezők fejlődésében sincs valami olyan arányos elosztása az anyagi forrásoknak, amely az egyenlő részesedést nyújthatná minden területnek. Itt is időről időre súlypontokat kell képezni. Ezért a közgazdászoknak és a szociológusoknak továbbra is azon kell fáradozniuk, hogy a szocialista fogyasztási modellt kidolgozzák, bár egyértelmű, hogy ez a probléma annál lényegesebb, minél szélesebb kört ölel fel. Nincs az a legellenségesebb propaganda, amely kétségbe vonná a szocialista országokban végbemenő életmódformálás eddig elért nagy eredményeit.

A szocialista életmóddal kapcsolatos kérdésekről még hosszasan beszélgethetnénk. De ezúttal még csak egyetlen kérdést vizsgáljunk meg: a gazdasági egyensúly helyreállításának törekvése hogyan hat az életszínvonal alakulására?

A gazdasági egyensúly helyreállításáért minden eszközt be kell vetni. Ez vonatkozik az életszínvonalra is. Várhatóan átmenetileg lassúbb ütemű növekedésre kell számíta-

nunk, mint a korábbi években megszoktuk. Hangsúlyozni szeretném, hogy ezt a lassulást, ami elsősorban a reálbérek alacsonyabb növekedését jelenti, átmenetinek kell tekinteni. Pártunk programnyilatkozatában megfogalmazott életszínvonal-politikai céljainkat hosszú távon meg kell valósítanunk. De azt is látnunk kell, hogy a népgazdasági egyensúly helyreállítása nélkül annak tartós növekedése a jövőben elképzelhetetlen.

15. Fejlődés és szociálpolitika

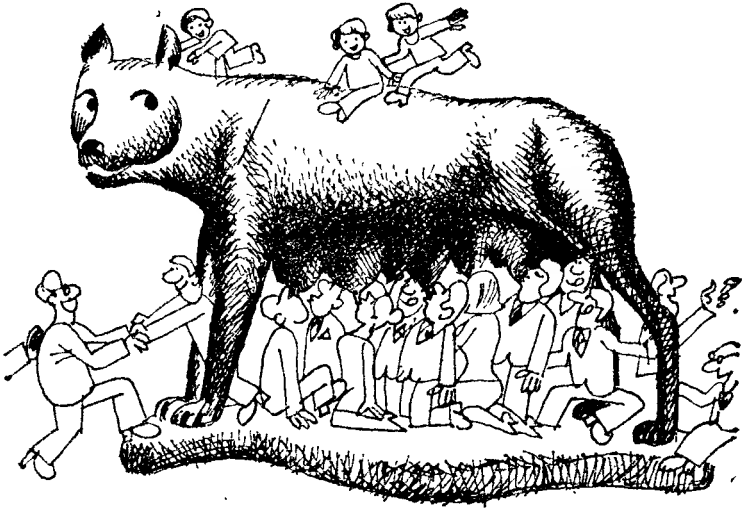

Világszerte előtérbe kerültek a szociálpolitikai kérdések. Megnőtt az átlagos életkor, s ez az idős emberek életkörülményeire hívta fel a figyelmet, de szociálpolitikai probléma az egyre terebélyesedő városok életkörülményeinek formálása épp úgy, mint a szabad idő növekedése. Sorolhatnánk tovább a jelenségeket, amelyek a szociálpolitikára irányították a figyelmet. Ismereteim szerint mégis a szociálpolitikai tanulmányokban keveset foglalkoznak a szociális kérdések gazdasági összefüggéseivel.

A szociálpolitikával foglalkozó művek a gazdasági feltételeket gyakran csak mint szükséges adottságot említik. Pedig a szociálpolitika olyan elvek és módszerek összessége, amely a társadalmi újratermelés minden szakaszát átfogja, az embert a középpontba állítva annak életfeltételeivel foglalkozik. A szociálpolitika a különböző társadalmi tudományok, de a természettudomány széles körét is mozgósítja. A közgazdaságtudomány ebből azt vizsgálja, milyen fejlesztést igényelnek a szociálpolitikai feladatok, kik és hogyan finanszírozzák azokat, mikorra valósulnak meg a célok, s milyen eszközöket kell felhasználni megoldásukhoz. Nagyon leegyszerűsítve: a közgazdászok elsősorban pénzben gondolkoznak. Azt hiszem ez a munkamegosztás a természetes.

A szociálpolitika lehetőségei tehát a gazdasági fejlettség függvényei?

A gazdaság a lehetőségek anyagi forrása, s ez behatárolja azt is, hogy egy-egy ország milyen szociálpolitikai célokat tűzhet ki és valósíthat meg. De az uralkodó társadalmi viszonyok is nagymértékben befolyásolják azt, hogy a szociálpolitikai célokra milyen összeget képes az állam megszerezni és elosztani. Ebből a szempontból a szocialista országok előnye elvitathatatlan, mert olyan szociálpolitikai feladatokat is meg tudnak oldani, amelyek túlnőnek a nemzeti jövedelem megszokott arányain. Hazánkban például 1978-ban az állami költségvetés kiadásainak több, mint egynegyedét szociálpolitikai célokra fordítottuk.

Ha a szociálpolitikai döntések mindig gazdasági tartalmúak, akkor bizonyára azoknak a gazdasági hatékonyságban is következményei vannak...

A szociálpolitika az ember életét akarja gazdagabbá, szebbé, könnyebbé, tartalmasabbá tenni. Ez csodálatos cél, s ilyenkor a gazdasági ésszerűségről szólni szinte bántó. A gazdasági haszon, amely a szociálpolitikából fakad, maga az életszínvonal növelése, de az ember termelőerejének jobb kiteljesedése is. Ki merné kétségbe vonni a kiterjedt egészségügyi szolgálat jelentőségét, amikor lerövidíti a betegségek időtartamát, védi a dolgozó ember munkaerejét, szembeszáll a járványokkal, az üzemi ártalmakkal. Azt sem kell bizonyítani, hogy az a szülő, akinek gyermeke egészséges, bölcsődében, óvodában van, nyugodtabban dolgozik, jobban figyel a termelésre. De folytathatnám a közvetett összefüggések sorát. Nincs talán a szociálpolitikának egyetlen olyan területe sem, ahol a gazdasági tényezőknek a jelentősége ne volna kimutatható. Óvakodnunk kell attól, hogy a szociálpolitikai feladatokat csak a költség és a haszon szemüvegén át mérlegeljük. Természetesen a szolgáltatásokat nyújtó ágazatokban el kell készíteni a gazdasági számításokat, mert ezzel is közelebb lehet hozni a ráfordításokat és a gazdasági eredményességet.

A gazdasági kapcsolatok mindig érdekeltségeken nyugszanak. Van ilyen összefüggés a szociálpolitikában is?

Létezik, de általában közvetett módon. Gondolom, hogy a kérdés mögött az a régi vita húzódik meg, amely arról folyik, hogy nem csökkenti-e az ösztönzést a szociális juttatások bővülése, általánossá válása. Ez igen bonyolult dolog, mert például hazánkban ma a dolgozók jövedelme és a juttatások aránya állandóan ez utóbbi javára tolódik el. 1960-ban a teljes jövedelemnek még csak 18 százalékát képezték a juttatások, 1970-ben már elérik a 23 százalékot, napjainkban csaknem a 30 százalékot. Lengyel László közgazdász például matematikai módszerekkel arra a következtetésre jutott, hogy ha a juttatások növekedési üteme ilyen arányban folytatódik, akkor a juttatások az évezred végére „megehetik" szinte a teljes munkajövedelmet. A végsőkig élezve tehát, a kérdés jogos. Szerintem azonban a juttatások további gyorsabb növekedési üteme nem törvényszerű, s így az előbbi elméletet nyugodtan elvethetjük. De a juttatások árnyaltabb differenciálása kétségtele-

nül fontos követelmény. A juttatások növekedése nem független az állami költségvetés teherviselő-képességétől sem, s így például napjainkban valamiféle látványos bővülésre aligha lehet számítani. Korai valamiféle ilyen veszélyről, az érdekeltség csorbításáról beszélni. Ma már a dolgozókat nemcsak az vonzza egy munkahelyre, hogy ott mit fizetnek, hanem az is, hogy milyenek az üzem szociálpolitikai létesítményei, milyenek a munkahelyi szociális juttatások.

Említed a vállalat szociálpolitikai szerepét. A munkahely alapvetően nem szociális intézmény, hanem termelőhely. Miért kell mégis magára vállalnia szociális feladatokat?

A vállalat valóban elsősorban termelőhely, de ugyanakkor az embereknek egy olyan közössége is, ahol nap mint nap nyolc órát töltenek el. A kérdés másik oldala is egyértelmű: a szociálpolitikai feladatok megvalósítását olyan munkamegosztásban kell megoldani, amelyben az állam, a vállalatok és az intézmények, valamint a dolgozók társadalmi munkája egyaránt szerepet kap. Milyen szociálpolitikai feladatok hárulnak a vállalatokra? Bekapcsolódnak az állami juttatások egy részének elosztásába, a társadalombiztosítás kifizetőhelyei, a családi pótlék folyósítói, bizonyos árkompenzációs juttatások kifizetői, és így tovább. A vállalatok saját alapjaik terhére saját hatáskörükben, bővebb és szűkebb értelemben vett szociálpolitikai funkciókat is ellátnak. A szűkebb értelmezéshez tartoznak: a munkásszállás, a munkaruha, a munkásszállítás, az üzemi étkezés, a gyermekintézmények, a sportlétesítmények fenntartása, vagy azok a kulturális kiadások, amelyeket a vállalatok a jóléti alapból fizetnek ki. A tágabb értelmezésbe beleveszik az üzemegészségügyet, a környezetvédelmet, a képzést, stb. Ezeket a kiadásokat a fejlesztési alapok terhére számolják el. Mindezzel végső soron a vállalatok a dolgozókért folyó versenyben saját érdekeltségüket igyekeznek érvényre juttatni.

Miért nem központosítja az állam ezeket a vállalati eszközöket? A központi újraelosztás kiegyenlítené a nagy- és kisüzemek lehetőségeiben tapasztalható különbségeket.

E gondolat többször felvetődött. A vállalatok ma is elég sok pénzt adnak a tanácsoknak, s az elkövetkező években a

vállalatoknak jóval több lehetőségük lesz az ilyen célú pénzek felhalmozására, mint az államnak. De a szakemberek véleménye szerint a szociális célú vállalati eszközök központosítása ellen két érv is szól. Régi tapasztalat, hogy ha az állam megpróbálja begyűjteni a meghatározott rendeltetésű vállalati eszközöket, ebből mindig kevesebb jön össze, mint amennyit a vállalatok a meghatározott célokra ténylegesen felhasználnak. A helyes célokat szolgáló anyagi fedezet egy része tehát a központosítás kapcsán óhatatlanul „eltűnik". Ami pedig a másik érvet illeti, talán ennél is fontosabb. A vállalati eszköz felhasználásánál valamilyen formában érvényre kell jutni a vállalati érdeknek. Például, amikor a vállalat saját eszközeiből átutal a helyi tanácsnak gyermekintézmény építéséhez, összekapcsolja azt üzemi érdekeivel: meghatározott férőhelyet igényel saját dolgozóinak gyermekei számára. Ha ezt a vállalati érdeket kikapcsoljuk, akkor azt a mozgósító erőt is fékezzük, amely a vállalati érdekek alapján nagyobb teljesítményre ösztönzi a vállalati kollektívákat.

Azt állítják sokan, hogy a nagy- és a kisvállalatok nem egyforma szociális lehetőségekkel rendelkeznek, bár a létesíthető alapokat a teljesítmények százalékában határozzák meg, a kisvállalatoknál ez olyan alacsony összeg, amelyből nem képesek egy nyaralót vagy egy üzemi bölcsődét felépíteni. Ezzel is aránytalanságok keletkezhetnek...

A százalékkulcsok azonossága mellett a nagyobb vállalatoknál jelentősebb összegek halmozódnak fel, amelyekből eszközigényesebb befektetésekre is telik. Ez a dolog egyik oldala. De van egy másik összefüggés is: a vállalatok saját hatáskörükben döntenek arról, hogy a náluk maradó nyereségből milyen összeget használnak fel jóléti és szociális célokra. Ezen a téren tehát nagy a differenciálódás lehetősége még azonos nagyságú vállalatok esetében is. De a gyakorlatban számos olyan kezdeményezést ismerünk, amelyek társulások útján egyforma lehetőségeket teremtenek a kisebb és a nagyobb üzemeknek. Közösen építhetnek nyaralót, szervezhetnek munkáslakás-építési akciót. A rugalmasság, a vállalkozókészség eltörölheti a különbségeket.

16. A minőségi fejlesztés és a termékminőség

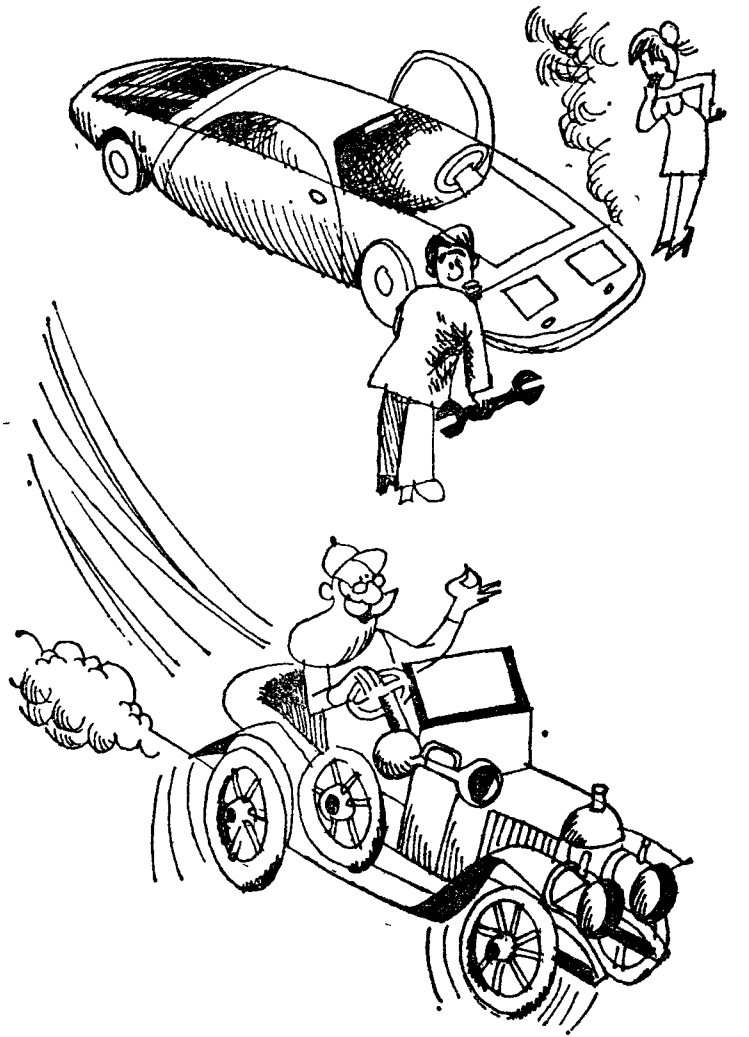

A hatodik ötéves terv egyik fontos iránya a népgazdaság minőségi fejlesztése lesz. Mit jelent ez?

A népgazdasági tervben a minőségi fejlesztésen azt értik, hogy a gazdasági növekedés mérsékeltebb üteme mellett jelentős mértékben módosul a termelési szerkezet, javul a gazdasági hatékonyság, korszerűsödik a gyártási folyamat, csökken a termelés anyagfelhasználása, javul a gépek és berendezések kihasználtsága, erősödik a technológiai fegyelem, növekszik a munkatermelékenység, bővül a versenyképes export, fokozódik a nemzetközi munkamegosztás előnyeinek kihasználása. S mindennek eredményeként: helyreáll a gazdaságban az egyensúly.

A minőségi fejlesztés kapcsán egyre gyakrabban elhangzik: elérni a világszínvonalat. Mit jelent ez, s hogyan mérhető?

A világszínvonal divatos fogalom napjainkban. Általában a köznyelv a nemzetközileg versenyképes terméket érti rajta. A szakirodalomban a minőség szempontjából 5 kategóriát különböztetnek meg: a forradalmian új terméket, ilyen volt például a hatvanas években az elektronikus zsebszámológép és a kvarcóra. Ezek a termékek minőségi fölényben vannak a rokon rendeltetésű termékekkel szemben, mélyrehatóan átalakítják a termelés technológiáját, a felhasználók viselkedését, sőt néha még az életformára is alakítóan hatnak. Gyakran az ilyen termékre új iparág fejlődik ki. A második csoportba a reformszerűen új termékek tartoznak A termék jellemzője, hogy a minőségi paraméterei jobbak, mint a korábbi szint volt és több teljesítményt nyújtanak, mint a versenytermékek. A fejlesztési lépés azonban alapvetően nem jelenti a technológia forradalmi átalakulását, a piacon ezek a termékek mégis új versenyfeltételeket hoznak létre. Ilyen termék volt a szórakoztató elektronikában a quadrotechnika, ugyancsak itt jelent meg a többcsatornás televíziókészülék vagy a közvetlen meghajtású lemezjátszó. A harmadik csoportban az eredeti termékeket említhetjük meg. Eredeti termék általában szabadalmi védettséget élvez. Ez előnyt nyújt a reformszerűen új termékekkel szemben a szabadalmi védettség időtartamára. Ilyen termék volt például a Heller—For-

gó-féle hűtőtorony. A negyedik kategóriába a továbbfejlesztett termékek tartoznak, amelyek valamely licenc megvásárlásával jutnak be a termelésbe és a forgalomba. Ezeknek a termékeknek már behatárolt a versenyképessége. Végül az ötödik az adott ország számára új termék, amely azonban már a termék életgörbéjének a csúcsán vagy hanyatló ágában van, esetleg kihaló terméknek számít. Ez a versenyképesség szempontjából a világpiacon csak előnytelen pozíciókat tesz lehetővé.

Hol tartunk hazánkban a termékek gyártásában?

Inzelt Annamária kandidátusi értekezésében 10 vállalatnál végzett kutatásai alapján megállapította, hogy a gyártók az elmúlt 10 évben 1098 új terméket vezettek be. Ezek között egyetlen forradalmi új termék sem volt. A reformszerűen új termékek száma már kedvezőbb, négy vállalatnál gyártottak ilyen terméket, eredeti terméket mindössze két gépipari vállalatnál talált. Az új termékek túlnyomó többsége csupán számunkra volt új termék. Ez a felmérés nagyon előnytelen képet nyújt a versenyképességben elért minőségi pozíciónkról.

Említetted a termékek életgörbéjét. Milyen szakaszaik vannak?

A gyakorlatban minden termék élete hat szakaszból áll. A kifejlesztésből, amikor az ötlettől eljutnak a prototípusig, a bevezetési szakaszból, amelybe a termelésbe való meghonosítás és a piaci térnyerés is beletartozik. A termék ezt követően a fejlődési szakaszba lép, amikor a gyártmány iránt nagy a kereslet. Majd jön a telítettség kora, amikor a fogyasztás magas szinten stagnál, vagy csak lassan növekszik. Ezt követően jön a hanyatlás és a kihalás periódusa. Ezek az életszakaszok a különböző nemzetközi piacon elérhető lehetőségeket tükrözik. A minőségi fejlesztés szempontjából ezek az összefüggések nem az egyes vállalatok teljesítménye alapján kerülnek előtérbe.

Ezek szerint a minőségi fejlesztés népgazdasági szintű fogalom?

A minőségi fejlesztés mint gazdaságpolitikai feladat valóban így jelenik meg, azonban megvalósítása a gazdálkodó egységeken múlik. A vállalati kollektíváknak meg

kell változtatniuk a szemléletüket, nemcsak azt kell nézniük, hogy miként növelhető a termelés. Figyelniük kell azt is, hogy a gazdálkodás eredményességének az előbb felsorolt minőségi jegyei miként érvényesülnek. A minőség javítását tehát nem szabad csak a termelés technikai oldaláról sürgetni. A gépeket, berendezéseket kezelő szakembereken és a műszakiakon is sok múlik. A nagyobb felelősséggel végzett munka nemcsak gazdasági, hanem politikai követelmény is. Például a „Dolgozz Hibátlanul" mozgalomban jól tükröződik ez.

Hogyan lehet ezt az érdekeltségi rendszerben is érvényesíteni?

A minőségi fejlesztésben az érdekeltség 1968 óta kerül előtérbe, de ma még nem tekinthetők tökéletesnek az érvényesítésére hivatott módszerek. Nem kétséges, hogy a piaci siker a „betájolás" legjobb mércéje, de mivel a belföldi piaci igény szintjét különböző okok miatt még nem „hangoltuk" kellően a nemzetközi versenyfeltételekhez, ez a siker sem csalhatatlan iránytűje a fejlődés megítélésének. A bérezési formákat a jövőben úgy kell fejleszteni, hogy azok a minőség alapján differenciáljanak. Ez pontosabb, hatékonyabb ösztönzőnek ígérkezik.

Hogyan mérhetők a minőségi fejlesztés eredményei?

Egymagában olyan statisztikai mutató, amely azt jelezné, hogy a minőségi fejlesztés összes követelménye miként teljesül, nincs. De az egyes minőségi elemeknél már mérhetjük a változásokat. Olyan mutatókra gondolok, mint a fajlagos anyagfelhasználás mutatója, a gépek és berendezések kihasználtsági mutatója, az új és korszerű termékek számának változása, a gépek és berendezések átlagos életkora és így tovább. Ezek azonban részjellegűek és nem összeadhatók. A hiteles mérce tehát csak a népgazdasági egyensúly javulása lehet.

Bennünket, fogyasztókat ezek az összefüggések kevésbé érdekelnek, minőségi igényeink a jobb és szebb árukhoz kötődnek.

Igazad van, de mégis fontosnak tartom, hogy mindenkiben tudatosodjanak a minőségi fejlesztés népgazdasági összefüggései. Másként nehéz megszüntetni azt a kettősséget,

hogy a dolgozó, amikor termel, kevésbé kényes a minőségre, mint amikor az üzletben fogyasztóként vásárol.

Hogyan mérik a közgazdászok a minőséget?

Egyrészt az úgynevezett minőségi statisztikával, amely objektív ismérvek alapján határozza meg a termelés minőségét. Ezt jelzi például az áruk osztályba sorolása, a meghibásodási szám, a reklamációk mennyisége stb. Ezek az információk a termelők számára nagyon fontosak, de a fogyasztót kevésbé érintik. Kit érdekel az, hogy az általa vásárolt divatos ing másodosztályú, mert az alsó gombok egyikét nem a gyártási technológiának megfelelően varrták fel! Hasonlóan „hidegen hagyja" a fogyasztót, ha egy rádiószériából mondjuk 20 százalék a gyárban hibás volt, de az övé kifogástalanul működik. Minden áru tehát annyit ér, amennyi a relatív használati értéke.

Mit értünk ezen?

A relatív használati érték azt jelenti, hogy a vevő anyagi lehetőségei, ízlése és a felhasználási cél függvényében alakul ki az általa optimálisnak tekinthető minőség. Például hiába nyújt műszaki jellemzőivel jobb minőséget a Lada 1600-as a Trabantnal, ha az adott vevőnek csak az utóbbira telik pénze. Számára nyilván a Trabant relatív használati értéke a magasabb.

A minőség és a korszellem — rokon dolgok. Korábban az volt a jó minőség, ami tartósabb, több javítást megért. Ma az, ami mutatós és praktikus. A tartósság csak azután következik . . .

Erős ez az irányzat, de nem minden fogyasztói rétegre és nem minden termékre igaz. Elsősorban a divatcikkekre jellemző. A tartós minőségek korszaka egybeesett a kézműipar fénykorával, amikor a termelés még elsősorban munkaigényes, a termékek többsége az akkori alacsonyabb bérek mellett is nehezebben elérhető volt. A tömeggyártás, a munkaerő drágulása, a divat hatása és egy sor kereskedelmi cél miatt is a termékek tartóssága, mint minőségi tényező háttérbe szorult. Egyre kevesebben talpaltatják az elkopott cipőt, mind többen cserélik divatosabbra.

Nem pazarlás ez?

A világ 10 éve még az olcsó nyersanyagárak mellett a

termékcsere felgyorsulását természetes folyamatnak tekintette, és még a hulladékok újrahasznosítása sem látszott gazdaságosnak. A hatvanas évek végétől egyre világosabbá vált, hogy a föld nem újratermelhető. Nyersanyagkincsei kimeríthetőek, amire a nyersanyagpiac 1973-as árrobbanása hívta fel igazán a figyelmet. Hatására a minőség és a tartósság közötti kapcsolat ismét előtérbe került. A nagy autógyárak, amelyek a hatvanas évek végén csupán ötéves élettartamra gyártották a gépkocsikat, s kevés gondot fordítottak az alacsony üzemanyag-fogyasztás követelményére, ma már megint a tartósabb és alacsony fogyasztású autó előállításának a programját hirdetik. A takarékosság a minőség fontos mutatójává vált, és ez a folyamat az elkövetkezendő évtizedekben valószínűleg gyorsuló ütemben erősödik majd. Meggyőződésem, hogy a pazarlást ki kell iktatni a fogyasztói szokásokból is. A drágább, de tartósabb termékek előnyei erre ösztönöznek majd.

Elképzelhető, hogy a jövőben a takarékosság a divatot is meghatározza?

Meggyőződésem, hogy a termékváltás „sebessége" a fogyasztók körében lelassul, s a termékcserénél a mainál optimálisabb ciklusok alakulnak ki. Természetesen a divat továbbra is hat majd, de feltételezhető, hogy a divatterméknek tekinthető áruk köre szűkülni fog.

17. A titokzatos pénz

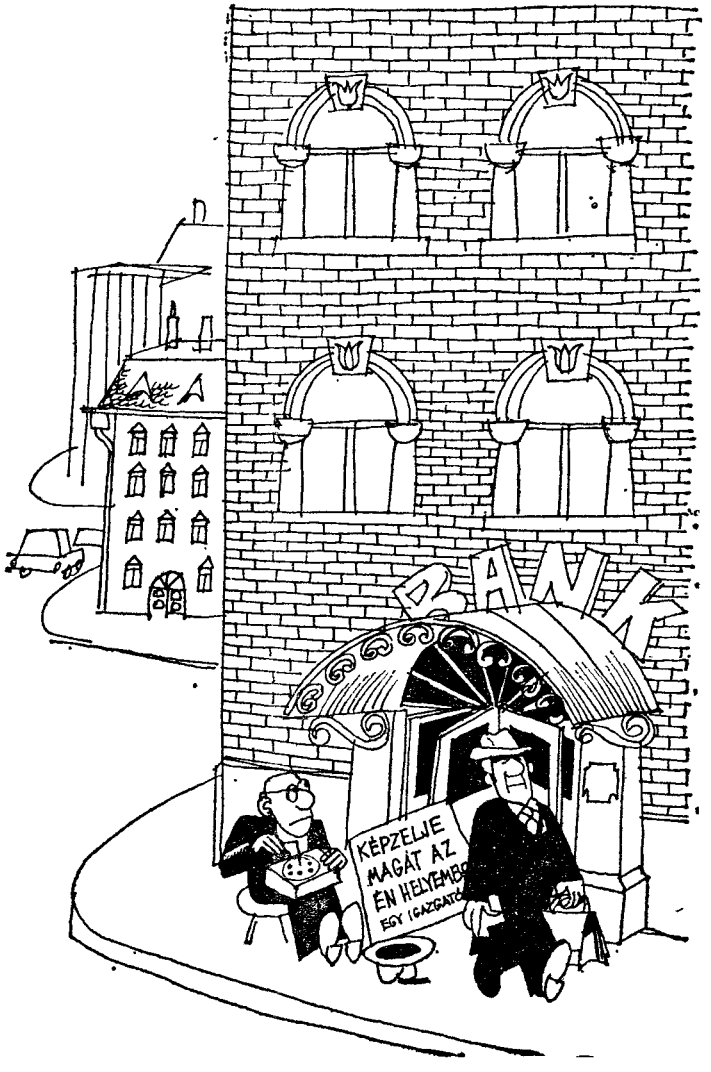

Valahol olvastam, hogy a világirodalomban a szerelem után a második helyen azok a művek szerepelnek, amelyeknek tartalma szorosan összefügg a pénzzel, a körülötte kibontakozó különböző konfliktusokkal. Azt hiszem, a közgazdászok sem ritkábban foglalkoznak a pénz problémáival, mint az írók. Úgy gondolom, hogy a pénz körüli közgazdasági viták egyidősek lehetnek magával a pénzzel. Miért van ez így?

A pénzről azért írnak olyan sokat, mert az nemcsak gazdasági, hanem társadalmi kategória is. A tőkés termelési viszonyok között ez a hatalom kulcsa, akinek pénze van, az gyakorlatilag mindent megvásárolhat, mindent elérhet. A gazdasági gondolkodók pedig azért vitatkoznak a pénzről, mert annak jellege, természete az értékformák fejlődésével állandóan változik, a törvényszerűségei is módosulnak. Marx például hű elemzését adta a klasszikus kapitalizmus korában funkcionáló pénznek, amikor a munkaérték-elméletre támaszkodva meghatározta a teljes értékkel bíró pénz funkcióit és belső törvényszerűségeit.

A pénz mint az értékformák fejlődésének kísérője történelmi kategória, amely végigvonul az árutermelés korszakán, amely a kommunizmus fejlett szakaszáig tart, ahol végül is megszűnik majd. E több ezer évre általánosan érvényesek a marxi tanítások?

Érvényesek, mert a marxizmus lényegéből fakad, hogy tanításait a történelmi dialektikára építi. Marx nem ismerhette az állammonopolista kapitalizmus és a szocializmus árutermelési viszonyait, mégis alapjában helytállóak a tézisei. Önmagában az a tény, hogy korunkban a papírpénzek uralma érvényesül, még nem mond ellent a marxista tanításoknak, ha azokat helyesen érvényesítjük és alkotó módon értelmezzük.

Mi a pénz szerepe a szocializmusban?

Erre még a szocializmus politikai gazdaságtana nem adott egységes feleletet. Vitatkoznak a közgazdászok is. A magam részéről lényegében elfogadom Hagelmayer István megfogalmazását: „A szocialista pénz az értéket alkotó társadalmi munka általános képviselője, általános

egyenértékes, az érték közvetett formában való mérésének és a csere lebonyolításának eszköze."

Ebből a szempontból milyen valuta a forint?

Ahhoz, hogy választ adjak, több ismérvet kell figyelembe venni. Ilyen például a pénzérték nagysága és állandósága, a forgalomképesség, a forgalom mechanizmusa, a hazai és nemzetközi bizalom stb. Mitől függ a forint értéke? A forint értékét az a vásárlóerő adja, amelyet az árak mindenkori színvonala szab meg . . .

Az áru ára nem más, mint az érték pénzben kifejezett formája — így tanítja a politikai gazdaságtan. A pénz értéke pedig a vásárlóerejétől függ, tehát az árak színvonalától? Nem ugyanazt magyarázzuk ugyanazzal?

Nem, mert amikor az ismérvekre utaltam, hangsúlyoztam a forgalomképességet is, tehát azt, hogy a forint mint a cserefolyamatok közvetítője helyettesíti, képviseli az értéket anélkül, hogy maga a valuta — a papírdarab — számottevő értékkel rendelkezne. A forgalomképesség az, amely során lehetővé válik, hogy a forint az árak mércéjévé, csereértékké legyen önálló érték nélkül is. De a helyettesíthetőségi arányokat is valahonnan kölcsön kell venni . . . Így jutunk el a vásárlóerőig.

Hogyan kerül forgalomba forint?

A pénz keletkezése, az úgynevezett „nem teljes értékű valutáknál" — ilyen a forint is — szorosan összefügg a bankhitellel. A bank hitelt nyújt a vállalatnak, ezzel tulajdonképpen pénzt teremt, ebből a pénzből a vállalat vásárol, majd a késztermékeket értékesíti és a valuta a körforgás végén visszakerül a bankba. Nagyon leegyszerűsítve így fest a kép. De hiány esetén a költségvetést is hitellel kell kiegyenlíteni, sőt előfordul az is, hogy a hitelt a vállalatok nem produktív módon költik el, s így a pénz a forgalom csatornáiban marad. A forint forgalomképességét csak egy-két területen kötik meg: a nemzetközi forgalomban, s némely olyan termék esetében, ahol az áruforgalmat az állam szabályozza. Például nem válhat áruvá a műkincs, az állami földek és így tovább.

Mennyi pénzre van szükség ahhoz, hogy a pénzügyi

egyensúly zavartalan maradjon és a pénzértékre mégse nehezedjen inflációs nyomás?

Nagyon egyszerű az elvi séma: a forgalomhoz szükséges pénz mennyisége egyenlő az áruk tömegének és a pénz forgási sebességének hányadosával. De a gyakorlatban ezt az egyszerű összefüggést szinte lehetetlen kiszámítani, mert pontosan tudni kellene hozzá a forgalomban levő áruk árösszegét, tehát azt az árutömeget, amely valósan a forgalomban részt vesz... De ennél bonyolultabb nyomon követni a kereskedelmi hitelt, amely a pénz forgási sebességét nagymértékben megváltoztatja. Ma különböző számítások folynak a pénzmennyiség nagyságának pontos megállapítására, de az eredmény még várat magára.

A különböző újsághírekből a tőkésországok inflációjáról olvashatunk. Van-e ma olyan tőkés valuta, amelyik nem értéktelenedik el?

Tudomásom szerint nincs! Az elértéktelenedés kérdése azonban igen eltérő, és így ahol az inflációs ütem alacsonyabb, ott a stabilitás látszata keletkezik. Ilyen ország például napjainkban Svájc és az NSZK, ahol az infláció üteme alacsonyabb, mint a többi tőkésországban.

Hazánkban is van infláció?

Az infláció lényegéről könyvtárakat betöltő irodalom van, minden szerző mást és mást tart inflációnak, s természetesen az okot és okozatot is eltérően ítéli meg. A szó egyszerű értelmében az infláció a pénzérték csökkenését, vagyis azt jelenti, hogy az egységnyi pénzért vásárolható áruk tömege szűkül Ebből a szempontból hazánkban is lassú inflációs folyamat figyelhető meg. Az infláció másik értelmezése szerint fontos szempont, hogy általa a jövedelmek olyan újraelosztása megy végbe, amelynek során a dolgozó tömegek kizsákmányolása növekszik. Ilyen értelmű infláció hazánkban nem ismert, mert a bérek növekedése mindig az árak növekedése előtt jár, ami az életszínvonal tartós emelkedését tette és teszi lehetővé.

Ezek szerint a forint nem stabil valuta?

Ha a stabilitást valami örök mozdulatlanságnak fogjuk fel, akkor nem az. Ha azonban a stabilitást a gazdasági követelmények függvényében tekintjük, akkor pénzünk sta-

bilnak mondható. Az elmúlt évtizedekben hazánkban a fogyasztói árak színvonala igen lassú ütemben nőtt, s minden nemzetközi összehasonlítás próbáját kiállja. A világ legtöbb országában 1946 óta több átfogó pénzreform volt. Magyarországon pedig még mindig a több mint harminc évvel ezelőtt végrehajtott pénzstabilizáció forintjához viszonyítjuk a pénzértéket.

A pénzérték lassú csökkenését nem tekinted gazdasági szempontból veszélyes jelenségnek?

Nem, ha annak mértékét ismerjük és központilag szabályozni tudjuk. A gazdaságpolitika alapvető feladata, hogy a gazdasági egyensúly, a pénzügyi egyensúly javításával szorosan a „kezében tartsa" a pénzértéket. Ez persze nem azt jelenti, hogy az árszínvonal és az árarányok ne változnának, sőt előbb-utóbb azok szélesebb körű átrendezése is szükségessé válik. De fontos, hogy ez semmiképpen ne befolyásolja hátrányosan az életszínvonal-politikai célok teljesítését. A szocializmusban a pénz nem cél, hanem a tartalmasabb élet megvalósításának eszköze.

Hogyan lehet tervezni és szabályozni a szocialista pénzforgalmat?

A szocializmusban a pénzforgalom tervezésének három fontos eleme van: az árszabályozás, amely lehetővé teszi, hogy az ármozgások ne mondjanak ellent a stabilitás követelményeinek. A bankjegyek kibocsátásával, illetve a forgalomból való kivonásával az állam szabályozhatja a forgalomban levő pénzmennyiséget, s végül a hitelmonopólium, amely biztosítja, hogy a pénzforgalom központosított legyen.

A hitelek milyen szerepet játszanak a szocialista népgazdaságban?

A vállalatok pénzügyi ellátásának alapvető eszköze a hitel. A Magyar Nemzeti Bank hitelt nyújt a vállalatoknak a beruházásokra s a forgalom ellátásához. A hitelnél a bank több tényezőt mérlegel: a hitelfelvétel célját, annak összegét, időtartamát, kamatát, fedezetét és más olyan elemet, amely a hitel formáját befolyásolhatja. Ne bonyolódjunk bele a hitel összefüggéseibe, de annyit szögezzünk le, hogy a hitelforgalom és pénzforgalom egymástól elválaszthatat-

lan. A hiteltől függ, hogy a vállalatok milyen pénzeszközzel rendelkeznek feladataik megvalósításához.

Vállalati vezetőkkel beszélgetve előbb-utóbb elhangzik a panasz: nincs elég pénzük. A gazdaságirányításban dolgozó pénzügyi szakemberek viszont ellenkezőjét állítják, s szorgalmazzák, hogy növekedjenek a központi pénzalapok. Kinek van igaza?

Valamikor azt hallottam, hogy a pénzből lehet sok, de elég sohasem. E mondás jutott most is az eszembe. A vállalati vezetők általában a fejlődés gyors ütemét akarják elérni, s ehhez több pénzre van szükségük, mint amennyivel rendelkeznek. Így támad a pénzhiány érzete. A gazdaságirányítás látja, hogy a keresleti nyomás a népgazdaságban nagy, s ezért a vásárlóerő-szabályozás, a pénzeszközök átcsoportosítása miatt a jövedelmek fokozott központosítására törekszik. Hogy kinek van igaza? Szerintem a mindenkori pénzügyi egyensúly alakulása dönti el, hogy milyen a likviditás. Napjainkban egyértelmű, hogy a jövedelmek nagyobb központosítására van szükség és ez a vállalatok gazdálkodási feltételeit megnehezíti. Ma azonban a forint értékállandóságának megőrzése ezt követeli meg. De ha a gazdaságban olyan megalapozott növekedés megy végbe, amely mellett a vállalatok több piacon versenyképes és gazdaságos termékeket gyártanak, akkor a pénzalapok a realizálás függvényében természetesen bővülnek. Óvakodni kell azonban attól, hogy pénz teremtődjön olyan esetben is, amikor nincs mögötte realizált társadalmi munka.

Hogyan hatnak a nemzetközi pénzügyi problémák a forint helyzetére?

A forint — úgy mondjuk — alapvetően belső pénz. Így a nemzetközi pénzügyi problémák annak értékállandóságára közvetlenül nem hatnak. A külkereskedelmi cserearányok romlása miatt azonban jelentős veszteségeink vannak, s ezek közvetett módon a forintra is nyomást gyakorolnak. Okos árfolyampolitikával fel lehet ezt is oldani. Aki figyeli a nemzetközi sajtóban a valutaárfolyamokat, elégedetten tapasztalhatja, hogy a forintot is jegyzik, s a közgazdászok egy része ezt már csaknem konvertibilitásnak tekinti. De hogy a valutánk mennyit ér, az mindig at-

tól a gazdasági tartalomtól függ, amelynek létrehozásában mindannyiunknak kisebb-nagyobb szerepe van.

Külföldön a forint nagy keresletnek örvend, összefügg az említett stabilitással, a nemzetközi bizalommal?

Igen, de nem szabad ezt sem idealizálni, mert van benne némi spekulációs szándék is.

A vásárlóerő és a pénz közötti kapcsolat alapvető, de szerintem az áruválasztéknak és áruellátásnak is szerepe van a pénzérték megítélésében . . .

Feltétlenül! Ha valamit nem lehet megvásárolni a hivatalos áron, akkor annak a „második gazdaságban" alakul ki az ára, s ez szakmai szóval: inflációs nyomás forrása.

Mondhatjuk, hogy a forint jó valuta. Miért nem vált eddig konvertibilissé?

Úgy hiszem, hogy a köztudatban a konvertibilitás mint a valuta minőségének valami fémjele, hamisan él. Lehet egy valuta szabadon átváltható, miközben napról napra romlik az árfolyama. A valuta minősége és annak nemzetközi forgalomképessége nem azonos fogalmak. A másik félreértés az, hogy a szocialista valuta konvertibilitása nem lehet sohasem olyan mint a tőkés valutáké. A termelési eszközökhöz tartósan és kizárólagos joggal semmilyen áron nem lehet hozzájutni, és ezt az átválthatóság sem módosítja. Kádár János a Le Monde-ban közölt nyilatkozatában világosan leszögezte a forint valutakonvertibilitásáról a magyar véleményt.

18. Az állami költségvetés

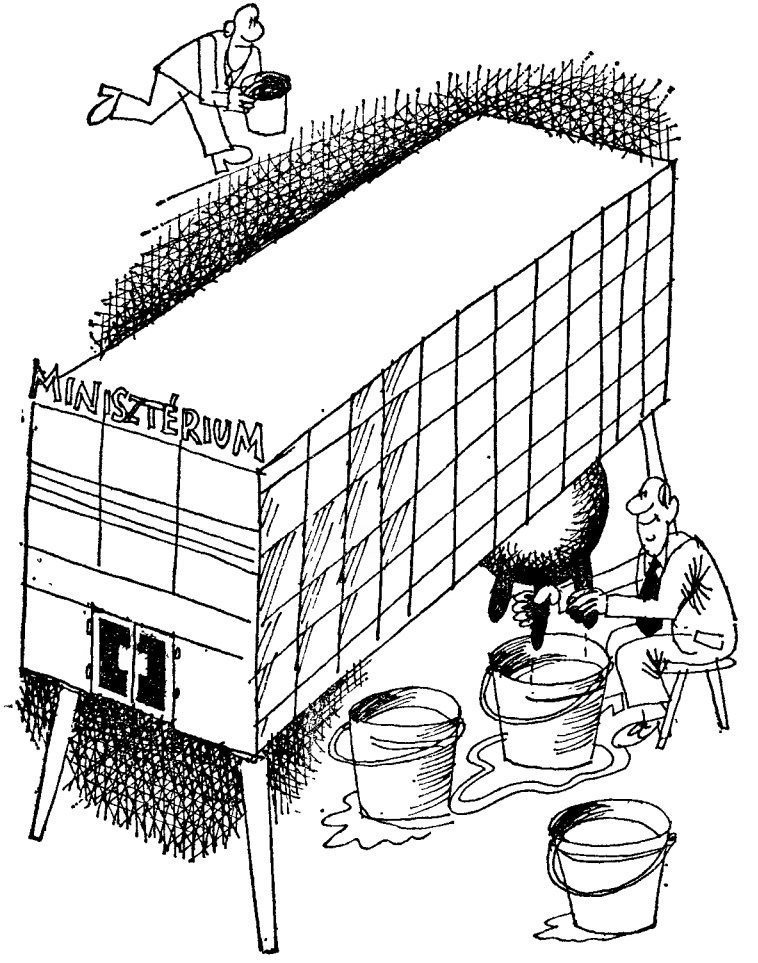

A pénzügyminiszternek az állami költségvetésről szóló beszámolója mindig érdekes gazdaságpolitikai elemzéseket is tartalmaz. Beszélgessünk most az állami költségvetésről mint a népgazdaságimérleg-rendszer egyik eleméről. Mit jelent pontosan a költségvetés fogalma?

A költségvetés lényegét tekintve az állam központi pénzalapja, a népgazdaságimérleg-rendszer egyik legfontosabb eleme. A szocialista gazdaságban az állami költségvetés szerepe a nemzeti jövedelem elosztásában igen jelentős, általában 70—75 százalék körül alakul. A tőkésállamokban ez az arány sokkal alacsonyabb, és általában nem haladja meg a 25—30 százalékot, attól függően, hogy az adott országban az állam gazdasági irányító szerepe mekkora. 1978-ban az állami költségvetés bevételei az előirányzatok szerint elérték a 385 milliárd forintot, a kiadások mintegy 4 milliárd forinttal voltak magasabbak ennél az összegnél. Ennyi a költségvetés hiánya.

Az állam különböző formában elvonja a nyereség egy jelentős részét a vállalatoktól és szövetkezetektől, s ha jól tudom, ez képezi a költségvetési bevételek alapját. Van egyáltalán jelentősége a lakosság által befizetett összegeknek?

Az állami bevételek zöme, 80—85 százaléka, vállalati és szövetkezeti forrásokból származik. A lakosság befizetései általában az összes bevételek 5 százaléka körül alakulnak, míg 10—15 százalékot képviselnek a tanácsoktól, a központi költségvetési szervektől és az egyéb forrásokból származó befizetések.

Pénzügyi szakemberektől hallottam arról a vitáról, amely a költségvetési források körül folyik. Egyesek szerint jobb megoldás volna, ha a bevételek közvetettebb formában kerülnének az állam pénztárcájába, azaz, ha a vállalatok és a szövetkezetek magasabb bért fizetnének, ugyanakkor a lakosság jövedelemadója növekedne . . .

Van ilyen vita. A változtatások hívei azzal érvelnek, hogy a bérek növelésével jobban lehetne a végzett munka szerint differenciálni anélkül, hogy kedvezőtlen jövedelmi feszültségek alakulnának ki. Az adórendszer a szociális helyzet függvényében „megcsapolná" a magas jövedel-

meket. A vitázók szerint szűkíthető lenne a „második gazdaságból" származó jövedelmek költségmentessége is. A jövedelemadózási rendszer ilyen módosítása véleményem szerint túlzottan nagyarányú átrendezést tenne szükségessé, és az eredmény sem volna arányos a befektetett munkával. A másik ellenérzésem abból fakad, hogy a „második gazdaság" ezzel még nem fogja „legalizálni" a nyereséget, és a fusizók a borravaló után nem fognak önként adózni. Ha pedig ezt nem sikerül megoldani, akkor lényeges bevételnövekedésre nincs remény. A munka szerinti bérezés és az igazságosabb elosztás erősítése oldaláról azonban valóban van némi ésszerű magja ennek az elképzelésnek.

Mire költi el az állam a bevételeiből származó pénzt?

A költségvetés kiadási oldalán a legösszetettebb felsorolásban is több mint 20 címszó szerepel. Nem sorolom fel ezeket. A költségvetés kiadásainak 50—55 százalékát a termelési ágazat — a beruházások, a támogatások, a központi készletezés, stb. — köti le. Nemzetközi kötelezettségeink finanszírozására jut a kiadások 10—15 százaléka. A fennmaradó 35—40 százalék fedezi a költségvetési szervek kiadásait. Ezen belül a kulturális feladatokra 7—8 százalékot, az egészségügyiekre 4—5 százalékot, a nyugdíjakra, a segélyekre, a gyógyászati szolgáltatásokra 14—15 százalékot fordít az állam. A tágabban vett szociálpolitikai jellegű kiadások tehát több mint 25 százalékot jelentenek.

Talán kényes kérdés: mennyit költünk katonai célokra?

A kérdés nem kényes, mert a választ évről évre a költségvetést részletező törvény nyilvánosságra hozza. Nincs tehát titkunk ezen a téren sem. 1978-ban a védelmi kiadások az összes kiadásoknak 3,7 százalékát, a jog- és rendbiztonsági kiadások 2,3 százalékot, a fegyveres testületek kiadásai összesen 6 százalékot képviseltek.

A „havi fixhez" szokott füleknek kissé szokatlan, hogy az állami költségvetés már eleve hiánnyal számol. Mi az oka annak, hogy már a terv keretei között pozitív és negatív egyenlegek kialakulhatnak?

A költségvetés része a népgazdasági tervnek, s jelentős részt képvisel a pénzügyi műveletek lebonyolításában. Így

a költségvetés tükrözi azt is, hogy az egyes években a nemzeti jövedelem felhasználásában milyen rész kerül belső fogyasztásra. Ha a tervezett belső felhasználás nagyobb, mint a nemzeti jövedelem erre felosztható része, akkor a hiánynak is előzetesen jelentkeznie kell a tervben. Ugyanez érvényes a fordított esetre is. Ez a költségvetési egyensúly eltéréseinek nagyon leegyszerűsített magyarázata. A népgazdasági egyensúly költségvetési többlet és hiány esetén egyaránt fennállhat, a kiegyensúlyozottságot ezért mint tendenciát, és nem mint számtani egyenlőséget kell kezelni! Nagyon ritka — pontosabban: csak véletlen — az olyan eset, amikor terveink 100 százalékra teljesülnek, sehol nincs túlteljesítés vagy lemaradás.

Azért mégis nem egészségtelen jelenség, ha egy költségvetés hiánnyal zárul?

A szocialista államban a költségvetés csak egyik része a pénzügyimérleg-rendszernek. Ezért technikailag elképzelhető, hogy az állami vállalatok és szövetkezetek összesített bevételi és kiadási mérlegében, vagy a lakosság ugyanilyen mérlegében többlet vagy hiány jelentkezik. Gazdaságirányítási rendszerünk fontos sajátossága, hogy a jövedelmek ott realizálódjanak, ahol azok létrejöttek, és az átcsoportosítás ne zavarja meg a gazdasági tisztánlátást. Így az állami költségvetés magára vállalt feladatainak „ára" és „fedezete" közötti összefüggést is látni kell.

Meddig elviselhető a költségvetés hiánya?

Ilyen mérce tudomásom szerint még nincs. Faluvégi Lajos pénzügyminiszter egyik írásában így fogalmazott: „Elviselhető nagyságrendű költségvetési hiányról akkor beszélhetünk, ha egyidejűleg biztosítva van a növekedés, valamint a stabilitás követelménye. Ez utóbbi megkívánja, hogy a pénz vásárlóerejének csökkenése ne legyen túl gyors ütemű, a pénz vásárlóerejének megóvása érdekében ne kelljen radikálisan beavatkozni a gazdaság menetébe."

Ha jól értem, akkor a költségvetési egyensúly és a pénz értéke, más szóval az infláció között, szoros az összefüggés...

Valóban így van. Faluvégi Lajos ezt az összefüggést még az elviselhető mértékű hiány esetén sem zárja ki, csupán

annak a gazdasági folyamatokat nem zavaró, lassú ütemét s szabályzott alakulását írja elő követelményként. Igaza van a pénzügyminiszternek, amikor idézett gondolatát így folytatja: „Ha azonban a költségvetési hiány tartósnak bizonyul — miközben a gazdasági hatékonyság javulása nem gyorsul meg, a gazdálkodás feltételei nem javulnak kielégítően, a pénzügyi kapcsolatokban az instabilitás válik jellemzővé —, akkor e jelenségek más megítélést kívánnak. Az ilyen egyensúlyhiány természetesen nem tekinthető elviselhetőnek. Az egyensúlyhiány állandósulása az elosztási viszonyok és a társadalom egészének valóságos érdekei közötti konfliktusok kiéleződését eredményezi." Azt hiszem ez világos beszéd.

Ezek szerint a költségvetés tartós és jelentős hiánya valóban inflációs veszélyeket rejt magában és ez társadalmi problémák forrása is lehet. Mit tudunk tenni ez ellen?

Azt hiszem a megoldás kulcsát az MSZMP Központi Bizottságának 1978. decemberi határozata egyértelműen megadja: a gazdaságpolitika gyakorlati érvényesítésében olyan „pályamódosítás" megy végbe, amelynek tengelyében az egyensúly hosszú távú megszilárdítása áll. Erre pedig a hatékonyabb munka a gyógyír. A gazdaság már többször említett minőségi fejlesztését a pénzügyi szférára és azon belül a költségvetési gazdálkodásra is érvényesítenünk kell.

A gazdasági egyensúlyra való általános törekvés a jövőben azt is jelenti, hogy a költségvetés bevételeit erőszakosan növelni kell?

Egyáltalán nem! A költségvetési jövedelmek felduzzasztásával a probléma nem oldódik meg. Ez már beigazolódott, amikor a költségvetés jelentős többlettel zárult, miközben az anyagi kapcsolatokban olyan feszültségek jöttek létre, amelyek az inflációs nyomást felerősítették, azaz növelték a kereslet és a kínálat közötti feszültséget, a kereslet messze elszaladt a kínálattól, és jórészt kielégítetlen maradt. Gondolom a költségvetési egyensúly helyreállításának első lépcsője a termelésben, tehát a kiadási oldalon keresendő. Mérsékelni kell a fejlesztés ütemét és a gazda-

ságtalan termelés visszaszorításával az állami támogatásokat.

Ezek szerint főleg a kiadási oldalon kell meghúzni a nadrágszíjat?

Nem szeretem a nadrágszíj-hasonlatot. Ebben mindig az erőszakos, s gyakran nem kellően átgondolt „önmegtartóztatás" érződik. Nem hiszem, hogy a gazdasági egyensúly — és ezen belül a pénzügyi egyensúly — megoldásában ez lenne a járható út. Valóban újra át kell gondolni, hogy mire adjuk ki a pénzt, növelni kell a szelektivitást is, de nem szabad begubódzva gazdálkodni. Vállalkozni kell ott, ahol az kedvező gazdasági eredményt ígér, s a kockázathoz az állami támogatást is meg kell adni. Természetesen takarékoskodni kell az állami pénzekkel, meg kell szüntetni a közösség pénzével gyakorolt nagyvonalúságot.

Nem kell tehát attól tartanunk, hogy a takarékosság miatt a szociálpolitikai feladatok megoldása háttérbe szorul, vagy késedelmet szenved?

Úgy gondolom, hogy nem. De ez nem jelenti azt, hogy e téren nem kell szintén az eddigieknél jobban rangsorolnunk. Például a jövőben jobban meg kell gondolni, hogy új palotákat építünk-e a tudományos intézeteknek, vagy inkább kórházat, azon is lehet meditálni, hogy egyes középületek helyett nem volna-e jobb bölcsődét, vagy óvodát építeni.

Hol tart a szocialista pénzügyi tudomány a pénzérték és a gazdasági egyensúly törvényszerűségeinek feltárásában? A bizonytalanság, az útkeresés mintha arra utalna, hogy kissé el van maradva ez a terület a közgazdaság más ágainak eredményétől.

A pénzügyi kutatások a közvetlen tervutasításos rendszerben értelemszerűen háttérbe szorultak. Napjainkban azonban szinte minden szocialista országban kiemelten foglalkoznak e kutatásokkal. A „késői kezdés" hátránya még mindig érezhető. De bizakodó vagyok és hiszem, hogy a népgazdasági egyensúly bonyolult rendszerében a pénzügyi folyamatok összefüggéseiben rejlő törvényszerűségeket is mind jobban feltárják, s ezzel is a pénzérték stabilitását szolgálhatja majd a tudomány.

19. Külföldi hitelek a fejlődés szolgálatában

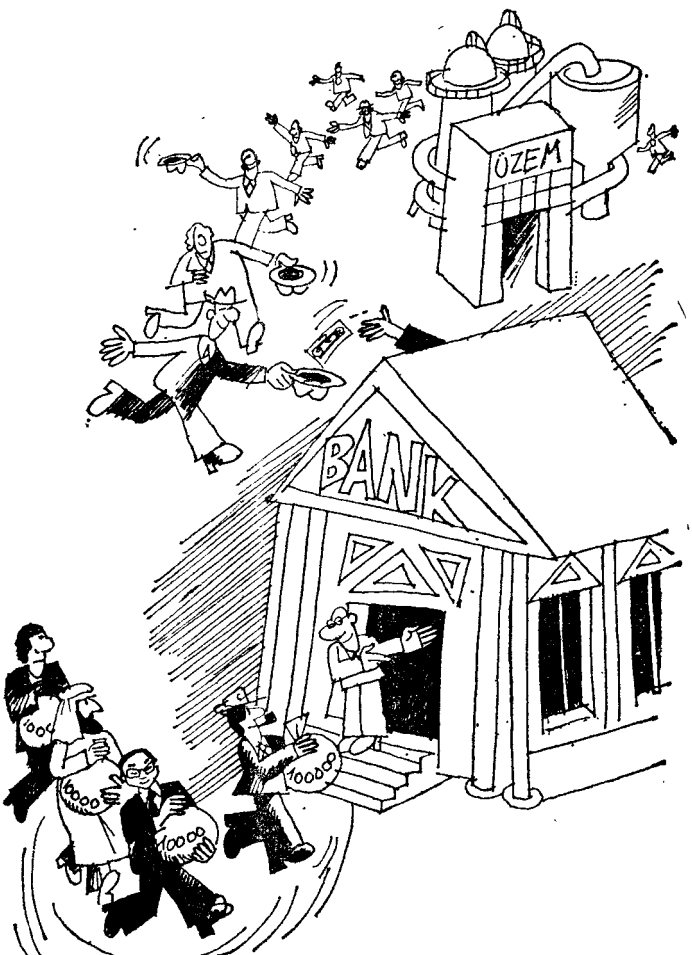

Közismert, hogy az utóbbi években külföldi hiteleket veszünk fel. Hogyan hatnak ezek gazdasági fejlődésünkre?

A hitel a nemzetközi kereskedelem természetes velejárója. Például a gépek és a berendezések országok közötti forgalmának 90 százaléka hitelnyújtással párosul. Ha a magyar autóbuszokat értékesítjük, általában hitelt kell adnunk, miként hitelt veszünk igénybe mi is, ha egy külföldi papírgyárat vásárolunk. A nemzetközi hitelforgalom egészséges alakulása hozzájárul a kereskedelmi kapcsolatok bővítéséhez, egyes fejlesztési teendők végrehajtásához.

Mi az oka annak, hogy külkereskedelmi mérlegünk az utóbbi években passzívvá vált?

Három okát látom. Az egyik az, hogy a világgazdaságban árrobbanás történt. Az általunk exportált termékek ára nem növekedett olyan mértékben, mint ahogyan az importált cikkeké. A másik az, hogy csak a legkorszerűbb termékeink találnak vevőre. A harmadik okot abban látom, hogy elsősorban a magas beruházási kereslet miatt túlzottan megnőtt az importigény. A külföldi hitelek felvételére részben azért is szükség volt, mert a jelentős cserearányveszteségeket, amelyek 1973—1974 után népgazdaságunkban jelentkeztek, nem tudtuk az export gyors növelésével ellensúlyozni és nem tekintettük járható útnak azt sem, hogy az import drasztikus csökkentésével a termelést megzavarjuk, az életszínvonal növekedését megfékezzük.

Más, nem külkereskedelmi forrásból származó bevételeink nem elegendőek a hiány fedezésére?

Sajnos nem. Bár a „láthatatlan exportból", az idegenforgalomból származó bevételeink kedvező ütemben emelkednek, a hiányt nem tudják fedezni.

Az emberek magánéletükben általában nem szeretnek adósságba keveredni. A közgazdász pedig úgy beszél a külföldi hitelekről, mint valami előnyös dologról. Miből adódik ez a szemléleti különbség?

A külföldi hitelek felvétele rendszerint komoly alkudozások után valósul meg. Mennyit, mennyiért és mire veszünk fel, hogyan alakulnak a visszafizetés feltételei? Ha ezek a tényezők megfelelnek a nemzetközi szokásoknak, akkor a hitelt nem kell kényelmetlen adósságnak tekinte-

nünk. Külföldi hitelfelvételeinket elsősorban fejlesztési céljaink gyorsabb megvalósítására kívánjuk felhasználni, valamint arra, hogy ezek segítségével a fejlett ipari államokban meghonosodott technikai és technológiai szintet termelési szerkezetünk korszerűsítésének előremozdítására átvegyük. A hitelfelvétel ilyen esetben a megvalósuló fejlesztés révén nyerhető többletbevétellel áll szemben. Például a KGST keretében működő Nemzetközi Beruházási Banktól felvett hitelekkel egészítjük ki a 750 KV-os távvezeték, a „Szövetség" Gázvezeték ránk eső építési feladatainak, a MÁV korszerűsítésének anyagi fedezetét. Magyarországot a nemzetközi pénzpiacon jó fizetőképességű adósnak tekintik. Ezért a számunkra biztosított hitelfeltételek is általában kedvezőek. Ezt bizonyítja, hogy a Magyar Nemzeti Bank által kibocsátott kötvények iránt mindig nagy a kereslet.

Hitel. Kötvény. Szokatlan fogalmak a hazai fülnek.

A hitelnyújtásnak több fajtája van. A kereskedelmi hitelt az eladó nyújtja a vásárlónak általában 3—6 hónapos időtartamra. Ha eladunk egy IKARUS autóbuszt, akkor a nemzetközi szokásoknak megfelelően 6 hónapos hitelt nyújtunk, azaz a szállítást követő 180 nap múlva kapjuk meg az ellenértékét. A betéti hiteleket a bankok adják egymásnak legfeljebb egyéves időtartamra. A hosszú lejáratú hitelek öt évre szólnak. Ezeket általában beruházási célokra nyújtják. A hosszú lejáratú hitelek egyik fajtája a kötvényhitel is. Az adós meghirdeti, hogy milyen célra kell neki pénz, a kölcsönt milyen ütemben és kamat mellett kívánja visszafizetni. Akik a pénzüket valamibe be akarják fektetni, mérlegelik az ajánlatot, s ha kedvezőnek ítélik, kötvényvásárlással részt vehetnek a hitelben.

A külföldi hitelezők a kötvény megszerzésével nem válnak részvényeseivé a meghirdetett fejlesztésnek?

Nem. Ez csak a kötvényben megjelölt összegre vonatkozó pénzkövetelés, amely teljesen elkülönül a beruházástól vagy annak későbbi nyereségétől. A hitelezőket csak azért tájékoztatják a pénzfelhasználás céljairól, hogy annak jövedelmezőségét mérlegelve meggyőződhessenek a visszafizetés fedezetéről.

A hitel végül is kinek kedvez: az adósnak vagy a hitelezőnek?

Kölcsönösek az előnyök. A hitelnyújtó jövedelme a kamat. az adós jövedelme a beruházás megvalósítását követő termelésből származó haszon. E két tényező között kell egyensúlynak lennie ahhoz, hogy a hitelügylet létrejöjjön. A nemzetközi tapasztalat számos esetben azt mutatja, hogy a külföldi hitelfelvétel a gazdasági fejlődés motorjává válik. Példaként akár Japánt is említhetjük. A második világháború után nagy összegű, hosszú lejáratú hiteleket vett fel a szigetország, s ezek a hitelek is hozzájárultak ahhoz, hogy ma Japánt a világ egyik legnagyobb exportőr országának tekinthetjük. Az Egyesült Államok tőkései is jelentős hiteleket vesznek fel, elsősorban az amerikai fizetési mérleg hiánya miatt. Ez az eladósodásnak egy másik típusa, amely napjainkban a dollár egyre romló árfolyamában is kifejezésre jut.

Van határa a külföldi hitelek igénybevételének?

Természetesen. A hitelezők mindig megvizsgálják, hogy az adott adós milyen összegig hitelképes, más szóval kellő bonitással rendelkezik-e. De az adósok is számításokat végeznek arról, hogy milyen és mennyi a felvehető hitel maximuma, amely még nem fenyegeti a termelés jövedelmezőségét, nem haladja meg az ország teherbíró képességét. A külföldi hitelek felvételében tehát józan önmérsékletre van szükség.

A közgazdasági irodalomban olvasható, hogy a nemzetközi hitelfelvétel az adott ország gazdasági és politikai függetlenségét veszélyeztető folyamattá válhat. Ezért van szükségünk óvatosságra?

A közgazdasági irodalomban ilyen összefüggésről gyakran esik szó, elsősorban a fejlődő országoknak nyújtott hiteleknél, ahol a kölcsönök magukban hordozzák a neokolonializmus térhódításának veszélyét. Hazánkat ez nem fenyegeti. A tőkés hitelnyújtók tudják, hogy csak addig van lehetőségük a velünk folytatott hitelüzletekre, amíg azok szigorúan gazdasági jellegűek. Nem engedjük ellenőrizetlenül behatolni gazdaságunkba a külföldi tőkét, valutamonopóliumunk pedig biztosíték arra, hogy az esetleges

kísérleteket csírájukban elfojtsuk. Nem ez int tehát bennünket „önmérsékletre".

Azt hirdetjük, hogy a belső felhasználás növekedését erőteljesen lassítani kell. Ugyanakkor óvatosan kell bánnunk a külföldi hitelekkel is. Mindezt pusztán a gazdasági egyensúly megszilárdításáért . . .

Nem népszerű, de erről van szó. Más megoldás csak akkor kínálkozik, ha a munka termelékenysége továbbra is erőteljesen növekszik. A termelés és a belföldi felhasználás közötti rés növelése érdekében szívósan kell dolgozni a gazdasági szerkezet átalakításáért, s ezáltal a nagyobb gazdálkodási eredményekre, versenyképesebb termelésre kell törekednünk.

A tőkés valutáris rendszer válsága ma már krónikus jelenség. Hogyan hat a válság a nemzetközi hitelpiacra, s milyen következményei vannak ennek hazánkra nézve?

A tőkés valutáris válság, amely a hatvanas évek derekától kezdve különböző erővel tombol, valóban krónikus jelensége a tőkés világnak. A nemzetközi hitelpiac része a pénzügyi kapcsolatoknak, tehát szintén tere a válságnak. Ez megmutatkozik a következőkben: a hitelpiacra is ránehezedik az infláció, aminek hatására a kamatok emelkedő irányzatúak. A kamat és a valutaárfolyam között szoros az összefüggés, amiből két dolog származik. Az egyik: az úgynevezett lebegő árfolyamok hatására a kamatok is nagyon hullámzóak, ami a hitel gazdasági kalkulációját igen megnehezíti, s erősíti a spekulatív elemeket. A másik fontos összefüggés: a különböző valutákban — azok mindenkori pénzpiaci helyzetétől függően — a kamatszint igen eltérő. A pénzpiaci bizonytalanságok erősödése következtében kialakul a hitelbiztosítás rendszere, amely szintén növeli a hitelek költségeit. A hatvanas évekig a hitelnyújtásban egyre növekvő szerepet vállaltak a tőkésállamok, a válság következtében azonban bizonyos értelemben visszavonultak, aminek egyenes következménye, hogy visszaesett a részesedésük a nyújtott hitelekből, s a bankok egyre inkább egyeduralkodóvá váltak. Ez viszont azzal is járt, hogy az úgynevezett kedvezményes feltételű, tőkés államközi hitelek kiesésével az általános hitelköltség tovább növeke-

dett. Mivel a bankok a zűrzavaros pénzügyi helyzetben pénzüket nem akarják hosszú időre kikölcsönözni, előtérbe kerültek a rövid lejáratú hitelek. A rövid lejáratú kölcsönök térhódítása viszont három közvetlen hatást vált ki: az adósra nagyobb törlesztési terhek hárulnak, mert nem tudja kellően elosztani a hitellel járó kiadásait, a kamatszintek gyorsabban mozognak, mert a hosszú lejáratú célok megvalósításához többször is hitelt kell felvenniük. Ez a piacon a kereslet növekedését idézi elő, felduzzasztja a spekulatív műveleteket. Hazánk nettó hitelt felvevő ország, így számunkra a tőkés hitelpiac változásai nem előnyösek, növelik terheinket. A jövőben ezért is szükség van a szelektív hitelfelvételre. Kölcsönt csak olyan objektumok megvalósítására célszerű igénybe venni, ahol a megtérülés jövedelmezősége biztosítja a megnövekedett terhek törlesztését is. Mint már utaltam rá, ez is figyelmeztet, hogy a hitelfelvételben igen körültekintő gazdálkodást kell folytatnunk.

Mi is nyújtunk hiteleket?

Nem véletlenül hivatkoztam korábban az Ikarus autóbuszok példájára. Hazánk gazdasági lehetőségeihez képest természetesen nyújt más országoknak kereskedelmi és pénzügyi hiteleket. A nemzetközi piacokon a gazdasági verseny egyre élesedik. Ebben a versenyben csak úgy vehetünk részt, ha továbbra is vállaljuk — sőt esetenként bővítjük — a hitelnyújtást. Természetesen ennek az export gyors és gazdaságos növelését kell eredményeznie.

Figyelmünk eddig csak a tőkés hitelpiacra korlátozódott, holott hazánk szempontjából a KGST-n belüli hitelegyüttműködés jelentősége a nagyobb. Milyen lehetőségek és problémák vannak ezen a téren?

A szocialista nemzetközi munkamegosztás fejlesztésének egyik fontos eszköze a nemzetközi hitel. A KGST-országok között a rövid, közép- és hosszú lejáratú hitelek gyakorlata egyaránt kialakult. A rövid és hosszú lejáratú hitelezési rendszer a KGST gyakorlatán belül is elkülönült egymástól. Ennek oka a kielégítendő célok különbözősége, valamint az időtartamhoz kötődő technikai lehetőségek eltérése. A komplex program arra törekszik, hogy a nemzet-

közi hitelek fejlesztésé :ek feltételeit megteremtse. A Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank létrehozásának egyik fontos célja volt a KGST-országok külkereskedelmi forgalmának rövid lejáratú hitelezése. Az NGEB eszközeivel zavartalanul biztosította a külkereskedelem rövid lejáratú finanszírozását, noha a likviditás irányait és lehetőségeit a kétoldalú külkereskedelmi kapcsolatok természetesen behatárolták. Az NGEB hitelpolitikáját az „olcsó pénz" jellemezte. A bank által nyújtott és az általa igénybe vett hitelek átlagos kamatszínvonala 1964—1970 között nem haladta meg az 1 százalékot. Az alacsony kamatszint érdekeltségi kapcsolatokat nem fejlesztett ki. Az NGEB alacsony kamatszintje a tagországok belső kamatszínvonalánál, valamint a tőkés világpiac legalacsonyabb kamatrátájánál is lényegesen alacsonyabb volt. Az NGEB az 1964—1977 közötti időszakban egyre több külkereskedelmi hitelt nyújtott, ezek 1978-ban várhatóan elérik az 1,5 milliárd transzferábilis rubelt.

A KGST-országokat nemzeti és nemzetközi méretekben a relatív eszközhiány jellemzi ...

Ennek oka, hogy a KGST-országok mindegyikében a gazdasági struktúra gyors átalakításának törekvése figyelhető meg. Az országok nagy erőfeszítéseket tesznek az infrastruktúra fokozottabb fejlesztésére, a hosszú átfutási idejű, nagy eszközlekötéssel járó, alapvető ipari létesítmények — a kohászat, a bányászat megteremtésére, ami szűkíti a rendelkezésre álló eszközöket. Ugyanakkor az eszközhiány relatív jellegű, mert jelenleg a szocialista országokban a beruházások gazdasági hatékonysági színvonala nem kielégítő, és így az eszközök forgási sebessége nem segíti kellően a rendelkezésre álló kapacitások bővülését. A KGST-együttműködés jelenlegi rendszerében a hitel gazdasági aktivizáló ereje még nem megfelelő. A szocialista országok közötti hitelkapcsolatok ma még bizonyos mértékben kényszerpályákon fejlődnek, ami azt jelenti, hogy a hitelkereslet meghaladja a kínálatot. Ez összefügg azzal, hogy a KGST-országokban erős a „beruházási láz", a beruházások sokoldalú, nemzetközi koordinációjának gyakorlata még csak most bontakozik ki, s a múltban a

párhuzamos fejlesztések miatt a szükségesnél nagyobb volt az eszközigény. Véleményem szerint a KGST-n belüli relatív tőkehiány a jól funkcionáló, szocialista nemzetközi pénz léte mellett állandóan csökkenthető. A szocialista gazdasági integráció fejlesztését szolgáló komplex program a termelési tényezők nemzetközi eloszlásának egyenlőtlenségéből kiindulva, a nemzetközi hosszú lejáratú hitelrendszert a gazdasági növekedés és hatékonyság egyik elemének tekinti. Ezért is hozták létre 1971-ben a KGST-tagállamok a Nemzetközi Beruházási Bankot, amelynek feladata a beruházási célokat szolgáló források nagyobb koncentrálása és a hatékonyabb felhasználás összehangolása. Az NBB már nagy szerepet vállal a KGST-célprogramok megvalósításában, a tagállamok beruházásainak finanszírozásában, s jelentősége a tőkés bankvilágban is egyre nagyobb. Az 1971—1976-os időszakban a bank 1,2 milliárd transzferábilis rubel hitelt nyújtott.

Adósságaink hogyan befolyásolják nemzetközi fizetési tekintélyünket?

Tekintélyünk a piacon nem szenvedett csorbát. De a gazdasági egyensúly megszilárdítása mindenképpen olyan feladat, amely a hitelek területén is a mennyiség szaporítása helyett most a minőséget helyezi előtérbe. A hitelek felvételénél is a gazdasági hatékonyság követelményeinek kell maradéktalanul érvényesülniük. S ha tetszik, ezért van szükség még nagyobb körültekintésre, óvatosságra, hogy a hitel a fejlesztés serkentő ereje és ne kolonca legyen.

20. A nemzetközi pénzügyek

Az újságolvasó naponta találkozik a tőkés nemzetközi pénzügyek válságának híreivel, lassan úrrá lesz rajta a „bankári érdeklődés", hiszen a hírközlő szervek és a kommentárok szakértővé nevelik. Mi az oka, hogy a tőkés nemzetközi pénzügyek olyanok, mint a felbolydult méhkas?

Az elmúlt 10 évben a tőkés nemzetközi pénzügyi rendszer, amelyet a második világháborút követően hoztak létre, felbomlott, és állandósult a valutaválság. A valutaválság jellegéről a marxista közgazdászok között megoszlanak a vélemények. Van olyan felfogás, amely szerint a most dúló valutaválság lényegében nem új jelenség, hanem a kapitalizmus általános válságának állandó kísérője, csupán azon lehet vitatkozni, hogy ez a folyamat hogyan éleződött ki napjainkban. Nem ritka az a nézet sem, hogy a tőkés világ valutáris válsága lényegében azonos az 1944-ben létrehozott tőkés nemzetközi monetáris rendszer — az IMF (a Nemzetközi Valuta Alap) — csődjével. A válság következtében a tőkés világgazdaságban ma olyan időszak van, amikor a régi valutáris játékszabályok már nem érvényesek, de még a valutareform körvonalai nem bontakoztak ki. Van olyan közgazdász is, aki egyenlőségjelet tesz az arany demonetizációja, tehát a nemzetközi pénzkapcsolatokból való kiszorítása és a valutaválság közé. A bajok fő okának azt tekinti, hogy az államok letértek az általános monetáris fegyelmet biztosító aranystandardról. A tőkés közgazdászok között nem elszigetelt az olyan álláspont sem, amely azt vallja, hogy nem lehet általában valutaválságról beszélni, mindössze arról van szó, hogy bajba jutott a Nemzetközi Valuta Alap mesterséges rendszere, amely a szabályozott valutaforgalom koncepcióján alapult. A valuta- és hitelforgalom zavarainak forrása: az állami beavatkozás. De ne merüljünk el az elméleti kérdésekben, hanem foglaljuk össze a tőkés nemzetközi pénzügyek alapvető problémáit. A második világháborút követően az Egyesült Államok a nemzetközi pénzügyi kapcsolatokban olyan erőfölénybe került, hogy az amerikai dollár világpénz lett és a nemzetközi pénzügyi szervezetekben az Egyesült Államok abszolút vezetésre tett szert. A tőkés világgazdaság egyenlőtlen fejlődésének eredményeként az Egyesült Álla-

moknak a hatvanas évektől kezdve viszonylagosan csökkent a gazdasági hatalma, ami a gyakorlatban oda vezetett, hogy egyre nehezebben voltak fenntarthatók a Nemzetközi Valuta Alap irányelvei és játékszabályai. A nemzetközi kereskedelem élvonalához egyre jobban felzárkózott Nyugat-Európa és Japán. Az amerikai gazdaságot a vietnami háború miatt egyre nagyobb fizetésimérleg-hiány, a gyorsuló infláció, az egyre gyakrabban jelentkező belső gazdasági válságjelek sújtották. Olyan ellentmondásos helyzet alakult ki a hatvanas években, hogy az Egyesült Államok hívta segítségül a tőkés világot a dollár világpénz-hegemóniájának fenntartásához. A folyamat 1974—1975-ben tetőzött, a világot a második világháború utáni időszak legmélyebb gazdasági válsága rázta meg, amely a dollár világuralmi szerepét is teljesen aláásta.

Mi jellemezte az 1974—1975. évi gazdasági válságot? A tőkésországok túljutottak már a válság következményein?

Az 1974—1975. évi gazdasági válság a tőkés túltermelési válság jellemzőit viselte. Általánosan csökkent a termelés és a fogyasztás, megnőtt a munkanélküliség, a kapacitások kihasználása jelentősen összezsugorodott, felborult a vezető tőkésországok belső és külső gazdasági egyensúlya. Két olyan sajátosság jelentkezett azonban, amely nem tipikus kísérője a válságnak: ebben az időszakban is gyors inflációs folyamat zajlott, a világpiacon olyan arányú árátrendeződés ment végbe, ami az egyes termelőágazatok közötti szervezeti egyensúlyt is felborította. A válságot nem követte gyors megélénkülés és a tőkés világgazdaság még ma is alig lábalt ki a stagnálás, a pangás állapotából. A válságban kiéleződött alapgondok továbbra is fennmaradtak, a válság és azt követő pangás a nemzetközi pénzügyekben tovább rontotta a dollár pozícióit és a tőkésországokat új világpénz kialakítására ösztönzi.

Mi a szerepe a valutaválságban az olajár robbanásszerű emelésének és így az olajállamokban gyorsan felhalmozódott jövedelmeknek?

Az olajárak robbanásszerű növekedése, az Olajexportáló Országok Szervezetének — ahogy angol nyelvű rövidítése

alapján mondják: az OPEC-nek — monopolista törekvései sokkhatást idéztek elő a tőkés világgazdaságban, az egyensúlyi nehézségek fokozottan felszínre kerültek. Ennek ellenére úgy vélem, hogy mégsem az OPEC és az olajáremelkedés váltotta ki a valutaválságot, bár annak elmélyüléséhez kétségtelenül hozzájárultak. A felhalmozódott olajjövedelmek azonban az utóbbi években már felszívódtak és jelentőségükben a tőkés világgazdaság fő irányait már nem befolyásolják. Ma is tanúi vagyunk a fejlett tőkésországok és az olajállamok közgazdasági szempontból folyó vitájának, miszerint azért van infláció, mert az olajárak állandó növekedése a termelési költségeket növeli, tehát a bűnbakok az olajállamok. Mások szerint azért kell emelni az olajárakat, mert a dollár inflációja gyors ütemű, a hibás tehát az infláció, ez az ördögi kör végül is az infláció állandó erősödését idézi elő.

Említetted, hogy az arany a valutaválság jelenlegi szakaszában kiszorul a nemzetközi pénzforgalomból. Mi a véleményed, mennyire befolyásolja ez a válság elmélyülését, s hogyan hat a tőkés—szocialista valutáris együttműködés fejlődésére?

Az aranynak a pénzforgalomból való kiszorulása — a demonetizáció — nem új jelenség. Mintegy 50 éve kezdődött. Az első világháborút követően sehol és sohasem állították vissza az igazi aranypénzrendszert, a belföldi forgalomban aranypénz csak igen ritka esetben vett részt. A nemzetközi pénzkapcsolatokban, a bankok közötti elszámolásokban az arany 1972-ig funkcionált, bár e részvétel általában csak a folyószámla-forgalomban és kevésbé az aranyszállításokban nyilvánult meg. Szerintem az aranydemonetizáció nem tekinthető a valutaválság legfontosabb megjelenési formájának, mert a gazdasági arányok kiegyensúlyozottsága arany nélkül is fennállhatna. A tapasztalatok szerint azonban az arany önmagában nem tudja „kiegyensúlyozni" az egyenlőtlen tőkés gazdasági fejlődés zavarait. Ami a kérdés másik felét illeti, az a véleményem, hogy a demonetizált tőkés nemzetközi pénzügyi és hitelrendszer önmagában és elvileg nem összeegyeztethetetlen a szocialista pénzügyi — monetáris — rendszerrel, amelynek működése

szintén független az aranytól. Nem az a lényeg tehát, hogy van vagy nincs aranypénz a nemzetközi forgalomban, hanem hogy a pénzügyi egyensúlyi viszonyok felborultak, s ma meglehetősen elhúzódó átrendeződési folyamat megy végbe. Kétségtelenül ez az állapot nem kedvez a szocialista világgazdaság fejlődésének sem, mert a Kelet—Nyugat közötti kereskedelemben ez jelentős kockázati tényező.

A nemzetközi valutáris kapcsolatok rendeződésében lehet-e kiút a nemzetközi valuta létrehozása, mely a dollárt, illetve az aranyat stabil formában helyettesítené a forgalomban?

Valóban napjainkban „divat" nemzetközi pénzeket létrehozni. A legismertebb ilyen eszköz a Nemzetközi Valuta Alap által „szült" Különleges Lehívási Jog, amelyet magyarul is angol nyelvű rövidítésen ismernek az emberek, ez az SDR. Ezt az eszközt még 1971-ben hozták létre a tagállamok hitelellátásának kiegészítésére. E „pénznek" az árfolyama kibocsátásakor megegyezett a dollárral, de ma már annak értékét 16 valuta árfolyamának együttes változása alapján határozzák meg, s így jelentősen elszakadt a dollártól. 1978-ban például 1 SDR = 1,27 dollár volt. Ezt követően gombamódra szaporodtak el az új nemzetközi pénzek, amelyeket nem érdemes felsorolni. Csak említést teszek a most születő európai pénzügyi rendszer tervezett valutájáról az „euró-tallérról" is. De jogos a kérdés: van-e létjogosultságuk az ilyen nemzetközi pénzeknek és segíthetnek-e kilábolni a valutáris zűrzavarból? A gazdaságtörténet sok olyan kísérletet jegyzett fel, amellyel nemzetközi pénzt szándékoztak létrehozni, de ezek rendre meghiúsultak, csődöt mondtak. Hiba volna azonban, ha történelmi azonosságokat keresve mechanikusan azt állítanánk, hogy ezeknek a szándékoknak napjainkban nincs létjogosultságuk. Elvileg a jelenlegi helyzet az ilyen nemzetközi pénzek létrehozása és létjogosultsága mellett szól: az arany kiszorult a forgalomból, de helyébe a világ minden pontján a papírpénz lépett. A nemzetközi gazdasági életet az integrációs folyamatok jellemzik, s ez kedvez a nemzetközi pénz meghonosodásának. Az USA-dollár már nem nyújt biztosítékot a nemzetközi pénzkapcsolatokban. Naivság volna azt

gondolni, hogy ezek a „mesterséges" pénzek önmagukban megoldhatnák a tőkés valutáris válságot, amelynek gyökere a gazdasági folyamatok súlyos aránytalanságában keresendő, amelynek csupán torz tükröződése a valutáris zűrzavar...

A tőkés valuták árfolyama napról napra jelentős ingadozást mutat. Ez az ingadozás is a válság tünete?

E látszatra egyszerű kérdés a problémák egész sorát veti fel. Először is a valutaárfolyam mechanizmusának problémáját. A Nemzetközi Valuta Alap alapszabályai a rögzített árfolyam elvét és gyakorlatát szabályozták. A tagországok vállalták, nem engedik, hogy a hivatalos árfolyamtól a piaci árfolyam ±0,75 százaléknál nagyobb mértékben eltérjen, ebben az esetben a központi bankok beavatkoznak. 1975-től kezdve azonban a valutaárfolyam szabályozásának említett gyakorlata megszűnt, ami tényleg bizonyítja, hogy a válság széttörte a valutaárfolyam stabilitásának merev rendszerét, s helyébe az ún. lebegő árfolyamok léptek. A lebegő árfolyam nem más, mint a valuták közötti olyan árviszony, amely a kereslet és kínálat hatására alakul. A kormányok nem meghatározott rend, hanem gazdaságpolitikai céljaik szerint piaci módszerekkel avatkoznak be az árfolyamok alakulásának folyamatába. A lebegő árfolyamok növelik a devizapiacok jelentőségét, s növelik a nemzetközi üzleti bizonytalanságot is, mert a kereskedelmi ügyletek névleges és reális értéke között az árfolyamok alakulásától függően nagy lehet a különbség. Hatalmas valutaspekulációkra is alkalom adódik. Az Egyesült Államok kormánya az elmúlt két évben magára hagyta a dollárt, aminek következtében az látványosan legyengült a jenhez, a márkához, a svájci frankhoz viszonyítva. A valutaárfolyamok ingadozása elvileg nem a valutaválság jele, hanem csak az árfolyam eredeti rendeltetéséből fakadó jelenség. De itt is, mint az élet sok más területén, vízválasztó a mérték. Ma már a valutaárfolyamok ingadozása gyakran hisztérikus jellegű, ami kétségtelenül a válság jelenlétét igazolja. A szocialista országok gazdaságának nem kis gondot okoznak a tőkés lebegő árfolyamok, mert az országon belül alkalmazott általában rögzített árak és a változó árfolyam-

viszonyok között konfliktus jön létre, ami a nemzetközi versenyképesség mérését igen megnehezíti. Hazánkban ennek semlegesítésére, pontosabban káros hatásának mérséklésére aktív árfolyampolitikát folytatunk, amelynek lényege, hogy időről időre a forint és a külföldi valuták árfolyamát reális szinten alakítjuk ki.

Tudom, hogy saját kutatásaidban is nagy szerepet játszanak a valutakonvertibilitás lehetőségei a szocialista gazdaságban. Milyen tapasztalatokat szűrtél le a tőkés valuták konvertibilitásából és azokat szerinted hogyan lehet hasznosítani a szocialista népgazdaságban?

Azt hiszem, aki kicsit elmélyültebben foglalkozik pénzügyekkel, nem tudja elkerülni a konvertibilitás problémáját. Ezért hazánkban is a valutakonvertibilitás összefüggéseiről számos felfogás született és születik, amelyek között a vita lehetősége igen széles. De nem ez a kérdés. A valutakonvertibilitás eszmei állapota az, amikor az adott valutát szabadon lehet átváltani aranyra és más külföldi valutára. Ma már ilyen valuta nem létezik, tehát ilyen konvertibilitás sem. Napjainkban a valutakonvertibilitás legkülönbözőbb változataival találkozunk. Például valutakonvertibilitás lehet részleges, amikor is a sokoldalú elszámolásban keletkezett egyenleg egy részét konvertibilis valutában vagy aranyban kell kiegyenlíteni. A részlegesség vonatkozhat a fizetési mérleg egyes tételeire és bizonyos részére, valamint az aranyban való kiegyenlíthetőség mértékére. A Nemzetközi Valuta Alap konvertibilitási kategóriája a részlegességet nem zárja ki, tehát annak jellege az adott gyakorlat értékelésének fontos kiindulópontja. A részleges konvertibilitás csak a jegybankok közötti elszámolásokra vonatkozik. Az export ösztönzése végett alkalmazható olyan korlátozott konvertibilitás is, amely szerint azok a termelők vagy kereskedők, akik konvertibilis valutáért értékesítettek, bevételük meghatározott hányadát szabadon felhasználhatják. Ez a módszer a kötött devizagazdálkodás keretei között biztosít pénzbeni átváltási lehetőséget. Ezt a típusú átválthatóságot devizakompenzációnak tekintik. A fenti módszer széles elterjedése vezet a tényleges, de facto konvertibilitáshoz. A de facto konver-

tibilitás az, amikor az állam valutájának szabad átválthatóságát nem garantálják jogilag, de a gyakorlatban az átválthatóságnak nincs akadálya. Ez a gyakorlat a legtöbb tőkés államnál 1958-ban kezdődött, amikor nem akarták vállalni a valutakonvertibilitás kihirdetéséből fakadó kötelezettségeket, de gyümölcsöztetni kívánták annak előnyeit. Hasonló a helyzet napjainkban az USA-dollár esetében, mert az amerikai kormány 1971 augusztusa óta nem garantálja a dollár aranyra való beváltását, még a jegybankokkal szemben sem. Regionális valutakonvertibilitás valósul meg akkor, ha meghatározott relációkban keletkezett tartozáskövetelések válnak átválthatóvá. A külső konvertibilitás, amikor az adott ország csak a kulcsvaluta-külföldiek számára teszi szabaddá a valuta átválthatóságot. Ez azt jelenti, hogy a valutakülföldiek az illető valutában meglevő követeléseiket szabadon használhatják fel, bármely valutára átválthatják. E rendszerben a minősítés alapja, hogy a devizagazdálkodás kit tekint devizabelföldinek és kit devizakülföldinek. A külső konvertibilitás a kötött devizagazdálkodás egyik kísérője lehet. A jegybankszintű konvertibilitás az, amikor valamely valutát kulcsvalutára csak a központi bankok szintjén lehet átváltani. E szabályozásban a vállalatok és kereskedelmi bankok a birtokukban levő valutát nem válthatják át szabadon kulcsvalutára, illetve aranyra. Például az Egyesült Államok 1968—1971-ig a dollárt csak külföldi bankoknak váltotta át aranyra. A jegybankok a kétoldalú elszámolásaikban keletkezett egyenlegek átválthatóságát biztosítják. De ezen kívül még sorolható lenne a különböző konvertibilitási forma. Arról kell most beszélnünk, hogy milyen előnyökkel és hátrányokkal jár a valutakonvertibilitás. Kétségtelen, hogy a valutakonvertibilitás előnye, hogy meggyorsítja és leegyszerűsíti a nemzetközi pénz- és hitelműveleteket, a reálisabb valutaárfolyamok kialakítását segíti elő. Világosabbá teszi a nemzetközi összehasonlítást, és így regionális integráció esetén megkönnyíti azoknak a törekvéseknek az érvényesülését, hogy a fejlesztések az arra legelőnyösebb helyen és feltételek mellett valósuljanak meg, hogy a nemzetközi cserében kölcsönösen a komparatív előnyök érvényesülje-

nek. Különösen előnyös a konvertibilitás akkor, ha a klasszikus kereskedelmi kapcsolatokon túl a nemzetközi együttműködés korszerű módszereinek fokozott érvényesülését kívánják elérni. A különböző kooperációk, bérmunkaügyletek célszerű megvalósításában nagy könnyebbséget jelent a konvertibilis valuta.

És a hátrányai?

A konvertibilitás hátrányai között elsőként kell említeni, hogy az adott országokban a konjunkturális és spekulációs manőverek ellen nehezebb védekezni, nagyobb a kockázat, ami a tartalékok magasabb szintjét követeli meg. Növeli a nemzeti gazdaságok függőségét a nemzetközi folyamatoktól, ami egyes országok számára a veszteség jelentős forrása lehet.

Végül is mi a funkciója a valutakonvertibilitásnak?

Wilcsek professzorral írt könyvünkben ezt így fogalmaztuk meg: „Ma — hasonlattal élve — úgy tűnik, hogy a valutakonvertibilitás a fejlődés útján olyan világítótorony, amely megkönnyíti a tájékozódásunkat a monetáris rendszer fejlesztéséhez. De ez a világítótorony nem végállomás, mert a hajó kifut a kikötőből és újabb kikötők felé veszi útját. A kikötőbe vezető úton el kell kerülni az esetleges zátonyokat és evégett néha kerülő utat is kell választani." Azt hiszem, e példa elég találó.

Befejezésül, mi a véleményed a tőkés valutáris rendszer lehetséges reformjáról?

Elöljáróban: mint közgazdász szurkolok, hogy a tőkés valutáris rendszer reformja mielőbb megvalósuljon, mert ez a szocialista országoknak és így hazánknak is érdeke. A tőkés valutareform szükségessége ma már senki előtt sem vitás, de még napjainkban is óriási nézetkülönbségek vannak tartalmát és megvalósításának időpontját illetően. A nemzetközi pénzügyi erőviszonyok fejlődésében is nagy egyenlőtlenségek figyelhetők meg, s különböző, gyakran kibékíthetetlen ellentétek keletkeznek az egyes vezető tőkésországok, illetve egyes régiók között. Általában erős a támadás az Egyesült Államok hegemóniája ellen. Ezek a tények messzemenően befolyásolják a tőkés monetáris rendszer újjászervezésének lehetőségét és megvalósítását-

nak útját. A tőkés szakirodalomból szerzett információim alapján a tőkés valutareform megvalósításával szemben a következő fő követelményeket támasztják: a valutáris stabilitás világméretű biztosítását; a tőkés gazdaság erőviszonyaiban bekövetkezett változások kifejezését; hozzájárulást a nagyarányú nemzetközi fizetési egyensúlytalanságok elkerüléséhez. A tervezetek többsége a Bretton Woods-i reformhoz hasonló átfogó új rendszer kialakítását tűzi ki célul. A szocialista országoknak fontos feladata, hogy — figyelve a reformfolyamatokat — olyan hatásokat gyakoroljon, amelyek révén a szocialista világ érdekei is érvényesíthetők lesznek. A KGST-országoknak nagy figyelmet kell szentelniük a vezető tőkésországok közötti valutáris ellentétek elemzésére, mert ez jelentősen befolyásolja valutáris politikájuk kialakítását és annak hatékony megvalósítását. A tőkés valutáris rendszer reformjára vonatkozóan az elmúlt két évben a Nemzetközi Valuta Alap számos intézkedést hozott. Ilyenek az arany kiárusítása, az SDR felhasználásának kiszélesítése, a lebegő valutaárfolyam elfogadása, a kvóták módosítása stb. Ezek a lépések azonban nem tekinthetők egy átfogó reform elemeinek, hanem gyakran éppen annak elodázását szolgálják. A KGST-tagállamoknak a jövőben is számolniuk kell a tőkés nemzetközi pénzügyi rendszer válságából és a dollár világpénz szerepének gyengüléséből származó problémákkal, ezeket terveik készítésénél és összehangolásánál feltétlenül mint bizonytalansági tényezőket kell figyelembe venni.

21. Gazdasági fejlődésünk és az ipar

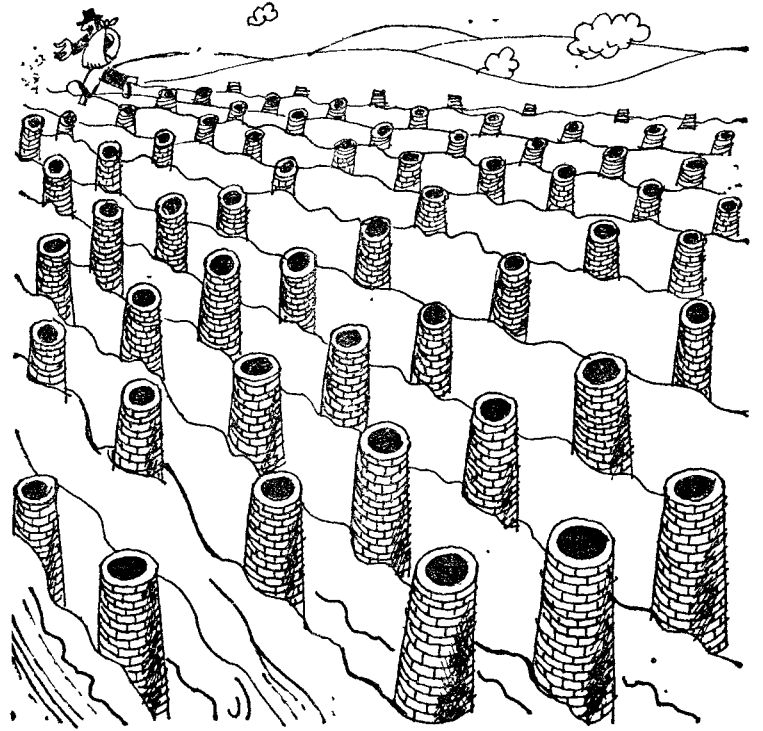

Gyakorta járom az ország különböző tájait és örömmel látom, hogy a kisebb falvakban is megjelenik az ipar. Üzemek épülnek, a gyártelepek mellett lakótelepek, művelődési házak, kereskedelmi centrumok... Hol tartunk ma iparunk fejlődésében?

Hazánkban a szocialista iparosítás eredményeként átalakult a gazdasági szerkezet, és ma már a nemzeti jövedelem mintegy 45 százalékát az ipar adja. A munkaképes lakosságnak csaknem 36 százaléka dolgozik az iparban, a beruházások 35 százaléka az ipar fejlesztését szolgálja. Az ipari termelés egy lakosra vonatkoztatott értékét tekintve ez a fejlett nyugat-európai országokban és az NDK-ban is körülbelül kétszer olyan magas, mint hazánkban. Nem üres jelszó, hogy Magyarország gazdasági haladásának motorja az ipar. A nemzetközi összehasonlítások azt mutatják, hogy az úgynevezett hozzáadott érték létrehozásában hazánkban az ipar 38 százalékot képvisel, ami alig marad el Ausztriától, ahol ez az érték 39 százalék, vagy Angliától, ahol mintegy 41 százalék. Tetemes az elmaradásunk azonban például az NSZK-tól, ahol az ipari hozzáadott érték 47 százalék. Az összes állóeszköz-állomány körülbelül 27 százalékát az ipar köti le. A külkereskedelemben az export 90 százaléka az iparból származik és az import mintegy 96 százalékát veszi igénybe. Gyors az ipari termelés fejlődési üteme. Hosszú távon éves átlagban meghaladja a 6,5 százalékot. Ez az ütem főleg az iparilag fejlett tőkésországokhoz viszonyítva magas, a KGST-országok között nem jelent kiemelkedő eredményt. Nyugodtan leszögezhetjük, hogy az iparosítás eredményeként Magyarország minden mennyiségi mutatószáma ma már az ipar fejlettségére utal.

Miért hangsúlyoztad, hogy a magyar gazdaság csak a „mennyiségi mutatók alapján" fejlett?

Nem véletlenül emeltem ki. Ezzel is hangsúlyozni akartam, hogy az elmúlt évtizedekben a magyar iparban a technikai fejlődés nem érvényesült olyan erőteljesen, mint a világ élvonalához tartozó országokban, s ebből a szempontból a KGST-országok között is csak a középmezőnyben helyezkedünk el. Magyarán: az ipari fejlődés az elmúlt

évtizedekben inkább a mennyiségek és nem a minőségek jegyében alakult, nem fejlődött kellően az ipari termékek szerkezete sem, mint ahogy arról már korábban szóltunk.

Úgy látszik, hogy az ipar fejlődésében még nem következett be a minőségi ugrás, amely minden mennyiségi növekedés törvényszerű következménye ...

Azt gondolom, kicsit leegyszerűsítenénk az ipar fejlődésének értékelését, ha nem vennénk figyelembe azt, hogy az elmúlt 30 évben milyen jelentős szerkezeti változások mentek végbe Új iparágak jelentek meg, a vegyipar ebben a korszakban nőtt fel, gépiparunk is ezekben az években izmosodott meg. Korszerűbbé vált energiatermelésünk, új alapokra helyeződött alumíniumiparunk, megjelent a számítógépgyártás ... Más kérdés, hogy az ágazatokon belül a termelési szerkezet átalakulásában kimaradtak az olyan szuperdinamikus ágazatok, mint amilyen a nagy teljesítményű számítógépgyártás, az élenjáró elektronikus alkatrészipar, a fejlett atomipar. De az is csak azt jelzi, hogy még nem léptünk túl a középmezőnyön. A mennyiségi fejlődés minőségi átalakulással párosult, bár ennek hatásával távolról sem lehetünk elégedettek. Nyitrai Ferencné egyik könyvében jól összegezi ezt a problémát: „A magyar ipar már túljutott a közepes fejlettséget jellemző szinten, az extenzív fejlesztési szakasz lezárult és jól érzékelhetők az intenzív fejlesztés lehetőségei és tartalékai".

Milyen a dinamikus, a mérsékelten fejlődő és a stagnáló alágazatok aránya az ipari termelésben?

Ismét Nyitrai Ferencnére hivatkozom, aki az 1975. évi adatok alapján kimutatta, hogy a bruttó termelés 43 százalékát már a dinamikus alágazatok, 48 százalékot a mérsékelten fejlődő és 9 százalékot a stagnáló alágazatok adták. Feltételezhető, hogy 1978-ig alapvető változások nem történtek.

Úgy érzem, hogy ezek az adatok csalókák, legalábbis nemzetközi versenyképességünk nem látszik igazolni ezeket ...

Az adatok a statisztikai értékelést tükrözik. Más a helyzet — és itt én is hajlok arra, hogy a kép egy kissé rózsa-

szinű —, ha a különböző kategóriákkal szemben támasztott követelmények szigorúságát tekintjük.

Maradjunk a „dinamikusan fejlődő alágazat" meghatározásánál. Melyek ezek?

Nem kétséges, hogy az elmúlt évtizedek fejlődése nyomán e körbe sorolhatjuk a gépipart és a vegyipart.

Éppen a gépipart érik a leghevesebb támadások amiatt, hogy alig bocsát ki forradalmian új terméket, és a termékváltás időtartama rendkívül hosszú ...

Két malomban őrölünk. Nem szabad egyenlőségjelet tenni az alágazat dinamizmusa, valamint a gyártmány- és a technológiai szerkezet között. Ha a gépiparban a gyártás egészét vizsgáljuk, aligha vonhatjuk kétségbe a növekedés dinamikáját. De azok a minőségi problémák, amelyekre már többször utaltam, a gyártmányok és technológiák világában jelentkeznek.

A korszerűség végül is a terméken múlik. Annak mindenkori újszerűségén, használhatóságán, minőségén.

Igazad van. Pontosan ezért folynak napjainkban a nagyobb hatékonyságú termékszerkezet kialakításának munkálatai. Olyan gyártmánystruktúrák kialakítására törekszünk, amelyek összhangban vannak egyik oldalról a népgazdaság fejlesztési programjával, a másik oldalról pedig fokozatosan közelítenek a fejlett országok iparában jelentkező és hazánkban is alkalmazható átalakulási főirányokhoz.

Az utóbbi években az alágazatok fejlődésében kiemelkedett valóban a vegyipar teljesítménye, amely a mezőgazdaságnak egyre több és hatásosabb műtrágyát adott, jelentősen előrelépett a szintetikus szálak és alapanyagok gyártásában, világszínvonalú gyógyszeripart teremtett. Véleményed szerint ilyen pozitív fejlődés minden alágazatban elérhető volna?

Kizárt dolog. A fejlődés szelektív és differenciált jellegéből következik, hogy mindig lesznek dinamikusabb és lassabban fejlődő alágazatok, sőt a stagnálás sem sorscsapás, ha az nem gazdaságtalansági okok miatt következik be. Ebben az esetben az átcsoportosítás szükségességét nem lehet vitatni. De szabadjon egy kicsit elidőzni a

gyógyszeripar példájánál. Gyógyszeriparunk több összefüggésben is világszínvonalú, de azt sem tagadhatjuk, hogy még ebben a termékcsoportban is viszonylagos elmaradás tapasztalható. A fejlett tőkésországok piacain nem tudtunk még kellő teret nyerni a kiszerelt magyar készítményekkel, ezért a jövedelmezőségi szint sokkal alacsonyabb, mint a versenytársaknál. Látnunk kell tehát, hogy nemcsak termékszerkezeti változásokra van szükség, hanem piaci frontáttörésekre is, ami nem egyszerű feladat.

A múltban nagyon büszkék voltunk a könnyűiparra, a Goldberger textiltermékei világszerte ismertek voltak. A cipőinket is kedvelték. Ma? Könnyűiparunk még a belföldi piacon sem elég versenyképes.

Ne idealizáljuk annyira a múltat! A magyar könnyűipar akkoriban csak a világpiac peremén jelent meg. Napjainkban a hazai könnyűipar nagy tömegű kivitelt bonyolít le, s ennek módszerei és jellege is más, mint a felszabadulás előtti időszakban volt. Nem kétséges, hogy az ötvenes években a könnyűipar fejlesztése háttérbe szorult, ezért a lemaradása nemcsak a nemzetközi szinthez, hanem a többi magyar ágazathoz viszonyítva is jelentős volt. A textilipar rekonstrukciója és általában a könnyűiparban lezajlott megújhodás a hatvanas-hetvenes években számottevő eredménnyel járt. A rekonstrukciók és a fejlesztések eredményeként nőtt a könnyűipari termelés hatékonysága, ami a korszerű gyártási eljárások arányának fokozódása mellett magában foglalja a használati érték növekedését is, azaz ma szebb, praktikusabb, könnyebben kezelhető, tartósabb termékeket gyárt könnyűiparunk. Igen ám, de a tőkés dekonjunktúra ezt az ágazatot érintette a legérzékenyebben, a gondok sokkal erőteljesebben jelentkeztek, mint más alágazatokban.

A könnyűipar magas fokú konjunktúraérzékenysége közismert. Miért nem alkalmazkodik mondjuk ehhez a minőségpolitika?

Már sokat beszéltünk a minőségi gondokról, köztudott, hogy a Könnyűipari Minisztérium szabatosan megjelölte a teendőket, azaz a technológiai struktúra, az anyagszerkezet tervezett irányú és ütemű átalakítását; a rövid és hosz-

szú távú programok kidolgozását a minőségszabályozás és szabványosítás javítására; az alágazati minőségellenőrző szervek tevékenységének felülvizsgálatát; a minőséget jellemző adatok nyilvántartásához az egységes információs rendszer kialakítását; az alágazati minőségellenőrző intézetek és a KERMI közötti együttműködés javítását; a kijelölt minőségszabályozási mintavállalatok tevékenységének segítését, elemzését, tapasztalatainak széles körű elterjesztését. De a szándék egyértelműsége még nem biztosítja a megvalósulást. Erre a könnyűipari vállalatoknak az eddigieknél sokkal nagyobb figyelmet kell fordítaniuk, mert az időtényező ellenük dolgozik.

Most is, előző beszélgetéseinkben is említettük, hogy korábban bizonyos gazdaságpolitikai megfontolások miatt egyes ágazatok fejlesztése háttérbe szorult. Volt olyan időszak, amikor a könnyűipar, máskor a mezőgazdaság vagy éppen a lakásépítés számított „mostohagyermeknek". Mi a garancia arra, hogy most nem követünk el hasonló túlzásokat?

A gazdasági fejlődésben az iparon belül is bizonyos arányeltolódások szükségszerűen létrejönnek. Kétféle jelenséggel találkozhatunk. Az egyik, amikor a szelektív fejlesztés követelményeinek megfelelően a hazai és a nemzetközi adottságok figyelembevételével tudatosan képezünk bizonyos csomópontokat, amelyek lehetővé teszik gazdasági struktúránk átalakítását. Gondoljunk csak a központi fejlesztési programokra, amelyek például a petrolkémia, a számítástechnika, a közútijármű-gyártás, a földgázfelhasználás, a könnyűszerkezetes építési mód elterjesztésével továbbgyűrűződő hatásokat keltettek iparfejlesztésünkben. A másik csoportba azok az aránytalanságok tartoznak, amelyek a fejlesztés fel nem ismert és nem várt következményei. Semmiféle garancia nincs arra, hogy ezeket a gondokat gazdasági fejlődésünkből egyszer s mindenkorra ki lehetne iktatni. Más kérdés az, hogy amikor elsőbbséget adunk valamilyen fejlesztésnek, számba vesszük-e mindazokat a tényezőket, amelyek a kiemelés következményei. Mire gondolok? Biztosítani kell a fejlesztett ágazatok hátterét is. Ebben is számolni kell a nemzetközi munkameg-

osztás előnyeivel, mint a szelektív fejlesztés egyik fontos forrásával.

A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején került napirendre a termékszerkezet korszerűsítésének igénye, a szelektív iparfejlesztés szükségessége. Ebben az időszakban kezdődött meg a vidéki ipartelepítés is. Szabolcsban, Bács megyében, az Alföldön ipari üzemek sorát építették föl. Gazdasági fejlődésünket valóban meggyorsította a vidék iparosítása?

A vidéki ipartelepítés véleményem szerint igen hasznosan szolgálta, szolgálja gazdasági fejlődésünket. Nagyon nehéz arra választ adni, hogy mi lett volna, ha az egyes iparágakat nem „telepítjük ki" vidékre és továbbra is az ipari központok túlzott területi koncentrációját tartjuk fent. Az elképzelések gyakran idealizáltak voltak és túlértékelték a helyi munkaerő jelentőségét, az ingázások megszüntetéséből adódó előnyöket. A vidéki ipartelepítés kezdeti gondjain már túl vagyunk, s úgy vélem, hogy annak ma már egészséges arányai érvényesülnek jobban. Természetesen bizonyos gazdasági előnyöket is sikerült kiaknázni; egyes feldolgozó iparágak közelebb kerültek, vagy egyenesen a nyersanyagforrásra települtek. Ott épültek a húsüzemek, ahol az állattenyésztés erre feltételeket teremtett, ott épült ki a kenderfeldolgozás, ahol a növényt termelik.

Gazdasági fejlődésünk kulcsa a szakértelem. A vidékre települt üzemeknek számítaniuk kellett arra, hogy nem találnak elegendő szakmunkást. Számos vállalat éppen ezért a túlhaladott technikát, a korszerűtlen technológiát költöztette az új vidéki gyárakba. Nem rontotta ez a beruházások optimális hatásfokát?

Az említett tendencia valóban tapasztalható volt, és ez a vidékre települt üzemek gazdasági hatásfokát csökkentette. Voltak olyanok, akik ezt a tényezőt a vidéki ipartelepítés ellenérvéként próbálták felhasználni. Természetesen nemcsak vidéken, hanem az ipari központokban is az új beruházások, az új gépek új szakértelmet követelnek. Az sem tagadható, hogy ennek elsajátítása a régi szakmunkásnak talán könnyebb, mint a mezőgazdaságból vagy a ház-

tartásból bekerült új munkaerőnek. De ez a korlát mindkét irányban egyre kisebb. Sorozatban lehetne említeni az új vidéki üzemek korszerű technológiáját. Jó példa a Gyulai Húskombinát, a Zalaegerszegi Hűtőház, az egri Agria Bútorgyár, a Jászberényi Hűtőgépgyár, a Hajdúsági Iparművek, hogy csak néhányat említsünk.

Maradjunk még egy gondolat erejéig a vidék iparosításánál. Riportjaim során nemegyszer különös jelenséggel találkoztam: Szabolcsban például, ahol viszonylag bőséges munkáskéz állt volna rendelkezésre, automatizált baromfigyárat építettek, amelynek kezeléséhez mindössze félszáz emberre volt szükség. Másutt akkora munkahelykínálatot teremtettek a letelepülő üzemek, amelynek kielégítésére nem vállalkozhatott a környék, az új üzemek munkaerőhiánnyal indultak. Mi a véleményed ezekről a jelenségekről?

Ilyen szélsőségek vannak. Ma már a modern mezőgazdaság munkaerőmérlege olyan, hogy kevés olyan terület maradt az országban, ahol az ipartelepítés korábbi fő indoka — a helyi munkaerő mozgósítása — mint tartalék, még ma is rendelkezésre áll. A helyi munkaerő kihasználásánál is egyre inkább a munkaerő-takarékos megoldásokat kell előnyben részesíteni. Ezért nem tekintem hibának, ha a jelenleg még munkaerőben „gazdag" területeken is automatizált üzemeket építenek, hiszen a holnap munkaerő-kínálatára is gondolni kell.

A modern ipari fejlődés fő vonala az automatizálás, amely a munkaerővel való takarékosság fontos forrása, a tömegtermelés megvalósításának egyik fontos formája, valamint a termékminőség javításának eszköze. Hol tart országunk ebben a folyamatban?

Mielőtt a kérdésre válaszolnék, szeretnélek emlékeztetni arra, hogy a termelés automatizálásának jelentősége vitathatatlan a modern ipari fejlődésben. De az automatizált gépek és berendezések — összehasonlítva a hagyományos gépekkel — sokkal drágábbak. Ezek az automaták olyan tömegű gyártmányt ontanak, amelynek feltétlenül komoly piaci hátteret kell biztosítani. E szempontokat mérlegelve hazánkban az automatizálás feltételei egyáltalán nem ked-

vezőek. A fejlesztési források korlátozottak, a belső piacon hiányzik a tömegtermelés igénye, a külföldi piacokon pedig közismertek versenykorlátaink. A Központi Statisztikai Hivatal egyik kiadványa szerint a magyar iparban a termelési folyamatok gépesítettsége viszonylag alacsony, amit az is bizonyít, hogy 1977-ben a tevékenységek 50 százaléka még kézi munka volt. A dolgozóknak mindössze 4 százaléka kezelt automata gépet, illetve gépsort. De ezt az alacsony szintet mutatja az is, hogy 1977-ben az összes gépeknek csupán 7,4 százaléka volt teljesen automatizált. Kedvezőbb a kép, ha azt vizsgáljuk, hogy milyen a gépek automatikus működését biztosító berendezésekkel való ellátottságunk. Az adatok szerint a gépállománynak több mint fele van ellátva ilyen berendezésekkel. Mindent összevetve hazánkban az ipari termelés automatizáltsági színvonala alacsony.

Sokan azt állítják, hogy az ipar fejlettségének egyik legbiztosabb kifejezője az automatizáltság foka. Így ez az elmaradás kemény kritika iparunk fejlettségéről ...

Tagadhatatlan, hogy az ipar fejlettsége és az automatizáltság színvonala között erős kapcsolat van, mégis szerintem ez leegyszerűsített felfogás. A termelés hagyományos technológiájával is lehet magas műszaki színvonalat elérni, s ez különösen a kisebb belső piaccal rendelkező országok számára biztató lehetőség. Magyarán szólva: ki kell használnunk a kis méretek előnyeit is. Viszonylag olcsóbb a termelés műszaki fejlesztése, talán könnyebb a piaci igényekhez igazítani a gyártmányszerkezetet.

Az automatizálás színvonala hazánkban az egyes termelési ágakban igen egyenlőtlen. Ez törvényszerű vagy a fejlesztés fogyatékossága?

Nem vagyok mérnök. Mint közgazdász logikusnak tartom, hogy az egyes ágazatokban a termelés automatizáltsági foka differenciált. Például hazánkban a kőolajbányászatban széles körben automatizált gépek dolgoznak, a villamosenergia-ipar majdnem egészében automatizált, ezt a technológia meghatározottsága indokolja. De a többi iparágban — elsősorban a könnyűiparban és az élelmiszeriparban — még a hazai alacsony átlagszínvonaltól is jelentős

a lemaradás, nagyon jelentős tartalékok vannak az automatizálás fejlesztésében.

Miért nem beszéltél a gépipar automatizálási körülményeiről?

A gépipar automatizálási lehetőségeiről a legfejlettebb ipari államokban is viták folynak és az elért színvonal ezekben az országokban is viszonylag alacsony. Azt hiszem, hogy a hazai gépiparban csak kevés olyan termékcsoport van, ahol az automatizálás bevezetésére a mai körülmények között reális lehetőség van.

Többször hallottam már, hogy hazánkban a korszerű technika, az automatizált üzemek valamilyen „szigetként" jönnek létre, és így nem tudják azt az eredményt hozni, mint amilyet attól a különböző műszaki normák alapján vártak volna ...

Ez minden közepesen fejlett országban óriási gond. Véleményem szerint a közepesen fejlett gazdaságokban csak olyan mértékben és csak olyan összetételben szabad a korszerű technikát — ezen belül az automatizációt is — megvalósítani, amelyet az adott gazdaság viszonylag gyorsan be tud fogadni és ki tud szolgálni. Szellemesen jegyzi meg Inzelt Annamária kandidátusi értekezésében: „Ekkor az élenjáró ágazatok nem »szigetesednek el«, hanem »földnyelvek« segítségével »félszigetekké«, majd a »szárazföld« szerves részévé válva töltik be a fejlődést gyorsító szerepüket."

Úgy tudom, hogy az ipari szerkezet korszerűsítésére a közelmúltban az Országos Tervhivatal és az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság az ágazati minisztériumokkal együttműködve elkészítette a fejlesztés műszaki-gazdasági kritériumrendszerét. Mit tartalmaz ez?

Természetesen nem tudom felsorolni a kidolgozott és most tökéletesítés alatt álló műszaki-gazdasági kritériumrendszer elemeit, mert az az általános irányelveken kívül számos ágazati összefüggést is tartalmaz. Összefoglalva: a kritériumrendszer a műszaki fejlődés legújabb jellemzői és követelményei alapján együttesen veszi figyelembe a fejlesztendő terület gazdaságos termelési követelményeit, a műszaki fejlesztéshez szükséges feltételeket, az értékesí-

téssel, valamint az irányítással, vezetéssel szemben támasztott igényeket. Azt kell mérlegelni, hogy a fejlesztés során megvalósítható-e az optimális üzemnagyság, lépést tudunk-e tartani az állandóan megújuló műszaki követelményekkel. A műszaki-gazdasági követelményrendszert csak akkor lehet racionálisan követni, ha a vállalatok kialakítják az ezzel összhangban levő korszerű értékesítést, a vevőszolgálatot, az ezeknek megfelelő vállalati szervezetet, az irányításhoz szükséges vezetési módszereket. A műszaki-gazdasági követelmények egyes mutatói igen konkrétan, az adott ipari tevékenységek alapján meghatározhatók. Általában az értékelés hasznos módszere lehet a nemzetközi összehasonlítás.

Mindig visszatérünk a szerkezet problémáihoz, s ez gondolom hazánk esetében elkerülhetetlen. Mi a véleményed, az ipari termelés gyors ütemének fenntartása mellett, a minőséginek tekintett szerkezetváltozások megoldhatóak az elkövetkezendő ötéves tervben?

Nagyon nehéz kérdés ez. Mivel nem állnak rendelkezésemre konkrét vizsgálati eredmények, válaszomban csupán logikai összefüggésekre alapozva fejtem ki az elképzelésemet. Meggyőződésem, hogy az iparban a növekedési nyomaték több éven át nagyon erős lesz, mert a vállalatoknál járva mindig azt tapasztaljuk, hogy azok a bázisév termeléséhez viszonyítva mindig jelentős növekedési többletet akarnak elérni. Mivel a számokat össze lehet adni, így a központilag feltételezett növekedés és a vállalati növekedési elképzelések között jelentős eltérés alakul ki. A termékváltási kényszer piaci hátterét is meg kell teremteni, s ebben az esetben várhatóan az ipari termelés üteme néhány évig lelassulhat. De ezt a lassulást úgy kell kezelni, mint a minőségi változás szükséges megnyilvánulását, s értékelése semmiképpen sem lehet negatív jellegű.

22. Mezőgazdaságunk helye népgazdaságunkban

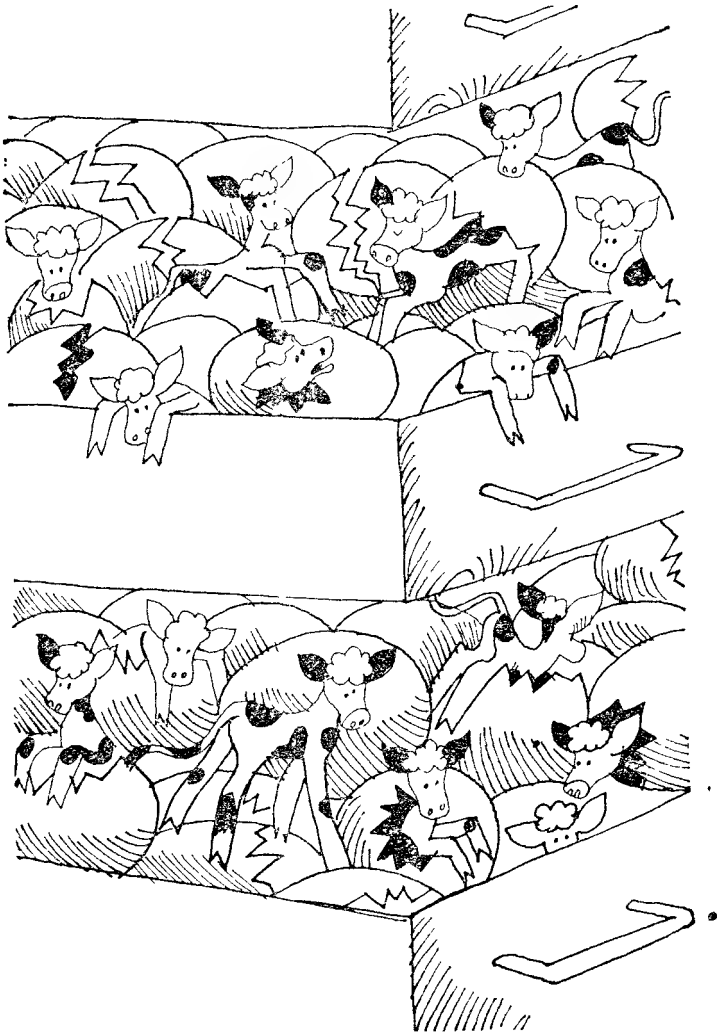

A mezőgazdasági termelés az elmúlt években a nemzetközi összehasonlítás tükrében is kedvezően fejlődött. Növekedési üteme 1971—1975 között 4,8 százalék volt éves átlagban, 1976—1977-ben pedig együttesen 7,2 százalék. Hogyan alakult az ágazat népgazdasági jelentősége?

Gondolom, nem okoz meglepetést, hogy a kedvező fejlődés ellenére is a mezőgazdaság részesedése a társadalmi összterméken belül az elmúlt másfél évtizedben állandóan csökkent. 1960-ban még 29 százalék, 1977-ben már csak 18,8 százalék volt. A mezőgazdaságból az elmúlt évtizedekben több mint 600 ezer ember vándorolt át a termelés más területeire, 10 százalékkal csökkent a földterület. Ennek ellenére a termelés 1960—1977 között több mint másfélszeresére nőtt, ami vitathatatlanul óriási eredmény. Erről elismeréssel szólt az MSZMP Központi Bizottságának 1978. márciusi ülése is, amely részletesen foglalkozott a mezőgazdaság és az élelmiszeripar helyzetével, továbbfejlesztésének irányaival.

A gyors fejlődés, amely a mezőgazdaságon és az élelmiszeriparon belül a termelési szerkezet jelentős korszerűsödésével párosult, nagy beruházásokat igényelt. Megérte-e ez az eredmény a ráfordításokat?

Az MSZMP agrárpolitikája helyesen döntött úgy, hogy a hazai élelmiszer-ellátás javítása és az exportlehetőségek kihasználása érdekében a mezőgazdaságban a termelés növelésének és minőségi javításának anyagi feltételeit meg kell teremteni. A mezőgazdaságban az eszközállomány értéke az 1960-ashoz viszonyítva meghatszorozódott, napjainkban több mint 240 milliárd forintot tesz ki. A mezőgazdaság a népgazdaság beruházásaiból ezekben az években átlagosan 16 százalékkal részesedett. Fontos vonása volt a beruházási folyamatnak, hogy egyre nőtt a gépek és berendezések aránya, az 1961—1965-ös évek 35 százalékos átlagával szemben az 1977. évi beruházásokon belül már 58 százalék volt. A mezőgazdaságban alkalmazott gépi erő — a traktorok, a kombájnok, a teherautók, s más munkagépek — 180 millió munkaórát képviselő kézi munkát helyettesítenek, átlagosan 10 órás kapacitás-kihasználást figyelembe véve. Hazánkban ma már gépesített a növény-

termelés, de más termelési ágakban is nő a gépesítettség szintje. A kérdés második fele súlyos közgazdasági problémát takar. Az a tapasztalatunk, hogy a nagy befektetések mellett a mezőgazdaságban a ráfordítás, azaz a költségszínvonal emelkedik, és egyre több importanyagra, importgépre van szükség, ami az export tiszta devizahozamának meredek csökkenésével párosul. Ez fontos feladattá teszi, hogy az ésszerű takarékosság mellett növeljük a hozamokat, emeljük a feldolgozottsági fokot, a magasabb értékű kultúrák kerüljenek előtérbe.

A mezőgazdaságtól elválaszthatatlan az élelmiszeripar. Milyen ütemben fejlődik ez az ágazat?

Hazánk élelmiszeripara évszázados múltra tekint vissza, s korábban is nagy hírnévnek örvendett, ám a második világháborút követő években a fejlődésben nagyon lemaradt. Az 1960—1977 közötti fejlődés látványosan gyors volt, de a teljesítménynövekedés nem volt egyenletes. Az élelmiszeripari termelés az említett időszakban 2,5-szeresére nőtt, tehát növekedési üteme meghaladja a mezőgazdasági termelését, ami egyben jelzi a magasabb értékű, korszerűbb termékek megjelenését. A mennyiségi növekedéssel párhuzamosan szélesedett, gazdagodott a választék, több új termék került forgalomba. A fogyasztók 1960-ban még csak 1800 különböző élelmiszerből válogathattak, ma már 5000-féléből. Egyre több a háztartási munkát megkönnyítő, a szabad idő hasznos eltöltését segítő termék: konzervek, gyorsfagyasztott áruk kaphatók a boltokban. Az élelmiszeripar termékei iránt a kereslet napjainkban is erősen nő. Ennek fő oka az, hogy az életszínvonal növekedésével a lakosság egyre több késztermékét akar vásárolni az élelmiszerüzletekben is. Melyik háziasszony süt ma otthon kenyeret? Kevesen gyúrnak tésztát, annál többen megbarátkoztak a gyorsfagyasztott zöldségekkel, a hámozott burgonyával, az előfőzött rizzsel. De nemcsak az életszínvonal támaszt igényeket, hanem az is, hogy egyre több a dolgozó nő, akinek egyszerűen nincs ideje főzőcskézni. Egyre több vidéki háztartásban csökken az önellátás, ami szintén új piacot jelent az élelmiszeripar számára. Az exportban a

szezonális ingadozások hatásait szintén az élelmiszeriparnak kell kivédenie.

Mibe kerül ez a fejlesztés és megfelelő hasznot hoz-e?

Az élelmiszeripar állóeszköz-állománya 1960—1977 között megháromszorozódott. Értéke — folyó áron — jelenleg mintegy 53 milliárd forint. Az állóeszközök ilyen gyors gyarapodását a beruházások jelentős növekedése tette lehetővé. A mezőgazdaság és az élelmiszeripar fejlődése közötti feszültség feloldására irányuló törekvéseket mutatja, hogy a népgazdasági beruházásokból az élelmiszeripar fejlesztésére nagyobb összeget fordítottak. A nagyarányú fejlesztések eredményeként a szétszórt, döntően manufakturális jellegű kis- és középüzemek helyett ma már korszerű nagyüzemek létesültek. Az elmúlt időszakban a legtöbb iparágban nagyarányú rekonstrukciókat hajtottak végre, korszerűsítették, bővítették a meglevő kapacitásokat, s felépült kb. 150 új nagyüzem is. Több jelentős élelmiszeripari létesítményben kezdték el a munkát: elkészült a Szegedi Szalámigyár, a Miskolci Húskombinát, a Debreceni Konzervgyár, a Borsodi Sörgyár, a Gyulai Tejporgyár; termelnek a kisvárdai, a pécsi és a zalaegerszegi baromfifeldolgozó üzemek, a Zalaegerszegi Hűtőház. A fejlesztésekkel párhuzamosan az élelmiszeriparban fokozatos koncentrálódás ment végbe: az államosítás után 4000 élelmiszeripari üzem volt, 1977-ben 1955 üzem működött. A munkáslétszám viszont 63 százalékkal nőtt, ma már 200 ezer ember dolgozik ebben az ágazatban. Az élelmiszeripari beruházásokat a mezőgazdasági termelőhelyek központjaiban hajtották végre, s így, amíg korábban Budapesten volt az élelmiszeripari termelés 32 százaléka, ma ez a részesedés mindössze 18 százalék. Az élelmiszeripari beruházások viszonylag gyorsan megtérülnek és exportképes árualapok létrejöttével járnak. A mérleg másik serpenyőjében viszont a gondok csökkentik az ágazat hasznot hozó tevékenységét. Nincs kellő összhang az élelmiszeripar egyes részei között, nem fejlődtek arányosan a feldolgozó, a raktári és a hűtőkapacitások. Számos kooperációs feszültség is nehezíti a megtermelt áruk értékesítését. Akadozik a szállítás, a belső munkamegosztás. Élelmiszeriparunk mi-

nőségi követelményei a hazai kondíciókhoz igazodnak, és ez gyakran nehezíti az exportot. Az ágazat termékszerkezetének fejlesztésében a piacképes kínálat minden tényezőjét figyelembe kell venni, mert csak így javulhat a gazdaságosság.

Nem túlzott a lezajlott koncentráció? Miért szűntek meg például a kis péküzemek, amelyek jó kenyerükkel versenyre késztethették volna a nagyüzemeket is?

Az iparág tervei között ismét szerepel a kisebb péküzemek, cukrászdák, tésztakészítő üzemek létrehozása. Ebben nagy szerep vár a szövetkezetekre és a helyi iparra. A kis- és nagyüzemek jó munkamegosztása ebben is alapkövetelmény.

Térjünk vissza a mezőgazdaságra. Az ágazat fejlődésében milyen szerkezeti változások mentek végbe?

A legfontosabb a társadalmi viszonyok átalakulása volt. Az MSZMP Központi Bizottságának említett határozata erről így szól: „Az elmúlt két évtizedben történelmi jelentőségű fordulat következett be a magyar mezőgazdaság helyzetében: létrejött és fejlődik a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság. A termelőszövetkezeti mozgalom győzelmével az egész népgazdaságban uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok, befejeztük a szocializmus alapjainak lerakását. Sikeresen oldottuk meg a szocialista átszervezés és a termelés növelésének kettős feladatát. Létrejöttek a mezőgazdaság szocialista fejlődésének, a falu, a parasztság anyagi és szellemi felemelkedésének elengedhetetlen feltételei." A mezőgazdaságban tért hódítanak a korszerű termelési rendszerek, a nagyüzemek átlagos területnagysága pedig eléri a 4000 hektárt, ami megteremti a szakosított és koncentrált termelés feltételeit. Az ágazat fejlődésében az utóbbi években harmonikus volt a háztáji gazdaságok gyarapodása. Céljainknak megfelelően az állattenyésztés az átlagosnál gyorsabb ütemben növekedett, ezért a növénytermelés és az állattenyésztés aránya kismértékben az utóbbi javára tolódott el. Ennek ellenére mezőgazdaságunk összes termelésének nagyobb hányada még mindig a növénytermelésből származik. A növénytermelésen belül gyorsan fejlődött a gabonatermelés, a zöld-

ségfélék termelésének növekedése elmaradt a lakossági igényektől. Ebben főként bizonyos objektív körülmények, például a jövedelmezőségi problémák, a munkaerőgondok, a nem megfelelő gépesítettség, de számos emberi tényező is közrejátszott. A nagyüzemi gyümölcstermelés sikerei mellett lemaradás keletkezett a szőlőtelepítésben és a csonthéjas gyümölcsök termelésében. Sorolhatnánk tovább a technológiai változásokat, gazdag statisztikát közölhetnénk a hozamnövekedés imponáló fejlődéséről. De inkább néhány megoldásra váró problémára hívom fel a figyelmet. Ma már minden termelőszövetkezetben szükség van a gazdaságossági számításokra, mert a ráfordítások mérlegelésével a termelési programok hatékonyságnövelő követelményeit kell előtérbe helyezni. Nem mindegy tehát, hogy mit, milyen minőségben és mennyiért termelünk a földeken. Bár nagy lépéseket tettek a mezőgazdasági és élelmiszeripari termelés összehangolására, a feltárható tartalékok még jelentősek. A mezőgazdasági üzemeknek a jobb fajtakiválasztással, a szállítások jó programozásával is segíteniük kell az élelmiszeripart.

A mezőgazdaság különleges feltételei hogyan tükröződnek a gazdasági szabályozásban?

A mezőgazdasági szabályozás sajátosságai sokrétűek, s idomulnak a termelés adottságaihoz. Például a mezőgazdasági üzemek jelentős beruházási kedvezményt kapnak a gépek vásárlásánál. Ez összefügg a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának csökkenésével. Nem egyenlő a különböző mezőgazdasági üzemek objektív termelő lehetősége sem, s a termőföldek védelme is speciális szabályozást indokol. Az ágazat még most is függ a természeti erőktől, az időjárás szeszélyeitől, ezért a többi ágazathoz képest magasabb tartalékszintre van szükség a zavartalan termelés feltételeinek biztosításához. A mezőgazdaságban alkalmazott szabályozás segítséget nyújtott az elért eredményekhez, de bizonyos vonatkozásban mégis továbbfejlesztésre szorul. A szabályozók jelenleg a kívánatosnál gyengébben ösztönöznek a gazdasági hatékonyságra, a minőségre. Ez látszik például a jövedelemszabályozás és az ésszerű munkaerő-gazdálkodás követelménye közötti feszültség-

ben, de abban is, hogy számos terméknél: a búzánál, a cukorrépánál, a vágómarhánál az érdekeltség elsősorban a mennyiség növelésére ösztönöz. A pénzügyi rendszeren belül az árak hatása az indokoltnál kisebb és a pénzügyi rendszer számos preferenciával, támogatási elemmel tűzdelt. Ez nehezíti a tisztánlátást, gyengíti a termeléspolitikai ösztönzést. A kívánatosnál alacsonyabb árszínvonal mellett tetemes az állami támogatás mértéke, és alkalmazási köre is túl széles, amely jelenleg mintegy 90 célra terjed ki, emiatt nehezen követhető, és sok adminisztrációval jár. A szabályozás szempontjából leghatékonyabb beruházási támogatás az összes támogatásoknak csak a felét teszi ki. A fő árarányok sem mindenben segítik a termelési szerkezet módosítását, az ésszerű szakosodást. Az állattenyésztésben a jövedelmezőségi viszonyok ma is kedvezőtlenebbek, mint a növénytermelésben.

A magyar agrártudomány tradíciói igen gazdagok. Hol tartunk ma, és milyen feladatai vannak agrárkutatásunknak?

E kérdésnek valószínűleg örülne az agrárkutatás bármelyik szakembere, de engem zavarba ejt. Előrebocsátom, hogy „puskázni" fogok, illetve a választ elsősorban közgazdász módjára közelítem meg. Köztudomású, hogy az elmúlt években a mezőgazdaság annyi új gépet és berendezést kapott, amennyit történelmünk során sohasem. Ez új igényeket hozott létre: a gépi munka elterjedése a mezőgazdasági munka új szervezését tette szükségessé, a gépek gazdaságos kihasználása pedig az időtényező tudományos értékelését helyezte előtérbe, új módszerek bevezetése vált szükségessé, nemcsak a mezőgazdasági munkákban, hanem a fajták és a tenyészegyedek kiválasztásában, a műtrágya, a növényvédő szerek stb. alkalmazásában. Az agrártudományban is fokozott hangsúlyt kaptak a gazdasági összefüggések: az önköltség, az ár, a jövedelmezőség és a megtérülés. A mezőgazdaságban a kutatói irány éppen a „klasszikus" szemléletmód miatt elég nehezen hódított teret. Egyes kutatók úgy vélték, hogy csak a felfedezés az ő dolguk, az alkalmazás már a gazdaságoké. A tudomány és a gyakorlat egymásra találását az elmúlt években az hozta

meg, hogy üzemi szaktanácsadó szolgálat jött létre, a mezőgazdasági üzemek bátran versenyeztették a hazai kutatással a külföldi új műszaki és technológiai megoldásokat. De hatalmas jelentősége van ebben a termelési rendszerek megjelenésének. E rendszerek bázisgazdaságaiban összpontosul egy-egy ágazat (termék) fejlesztéséhez szükséges szellemi erőforrás, amely lehetővé teszi a műszaki-technológiai fejlődés követését, a tudományos eredmények átvételét, gyakorlati felhasználásuk kidolgozását. A rendszergazda feladata a különböző (emberi, technikai, kémiai, biológiai) termelési tényezők összhangjának, legkedvezőbb arányának kialakítása. Ez ott sikerült a legjobban, ahol — főként külföldi tapasztalatok alapján — már kidolgozták a termelés egész technikai rendszerét. Szerényebbek az eredmények azoknál a termelési rendszereknél, amelyek maguk vállalkoznak a termelés kutatási és műszaki alapjainak megteremtésére és fejlesztésére. A rendszer alapját képező tudományos-műszaki fejlesztési tevékenységhez párosulnak a termelésieszköz-ellátó (gép, műtrágya, növényvédő szer stb.) és -szolgáltató (gépjavítás, szerviz stb.) tevékenységek is, amelyek nagymértékben hozzájárultak a korszerű termelési eljárások terjedéséhez. A legeredményesebben működő rendszerek nyomán a termelés új vonásai alakultak ki: korszerűbbé vált a termelés anyagi-műszaki összetétele, kialakult az iparszerű termelési fegyelem: tudományos alapokra épített folyamatos műszaki-technológiai fejlesztés jött létre; nagymértékben növekedett a szellemi munka szerepe és lehetővé vált, hogy a kevésbé fejlett gazdaságok is alkalmazhassák a legkorszerűbb termelési módszereket. A termelési rendszer a kukoricatermelésben és a baromfitenyésztésben vált a legáltalánosabbá (részaránya a nagyüzemi kukoricatermelésben 64 százalék, a tojás- és csirkehústermelésben pedig 85—90 százalék), de növekvő szerepe van a burgonya, a cukorrépa és a napraforgó termelésében is. Jelenleg 69 termelési rendszer működik a mezőgazdaságban, ebből 21 a szántóföldi növénytermelésben, 27 a kertészetben és 21 az állattenyésztésben. Az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek többsége tagja legalább egy vagy több termelési rend-

szernek. A rendszerben termelők termésátlagai, fajlagos hozamai 10—50 százalékkal meghaladják a többi gazdaság eredményeit. Hogy milyen fejlesztési irányok vannak napirenden, azt csak a mezőgazdasági kutatóintézetek vezetői, kutatói tudnák elmondani. A mezőgazdaság műszaki és technológiai színvonala viszonylag fejlett. Növelni kell a mezőgazdasági kutatásokban is a specializációt, azaz részt kell venni a KGST szintű együttműködésekben, erősíteni kell a licencvásárlást ebben az ágazatban is. Kulcskérdés a hozam és a költségek közötti arány javítása, a mezőgazdaság jövedelemteremtő képességéért mindent meg kell tenni, mert csak így tarthatja meg az ágazat az exportban betöltött fontos szerepét.

Nagyon szeretem az erdőt. Mindig elszomorít a fakitermelés, sajnálom a fát. De be kell látnom, az erdő is gazdasági tényező. Miként fejlődik erdőgazdaságunk?

A második világháború alatt és után rablógazdálkodást folytattunk. De szerencsére a károkat kiheverte az ország, s ma hazánk területének 17 százaléka újra erdő. Nőtt a fakitermelés hozama, évente eléri a 7 millió köbmétert, bár a szakemberek szerint ez alacsonyabb a kívánatos szintnél. A fafeldolgozó ipar gyors ütemben fejlődik, egyre nagyobb igényeket támaszt az erdőgazdasággal szemben. A gondok? Nincs kellő összhang a fatermelés és a -feldolgozás között, növekszik a faimport. Jelentős a vágásra érett és ki nem termelt fa mennyisége, valamint az erdei és a faipari hulladék, amelynek nagy része ipari kapacitás hiányában jelenleg csak részben és nem elég célszerűen hasznosítható. Sem a hazai, sem az importált faanyagokkal nem takarékoskodunk kellően. Nem fordítunk elég gondot a faanyagvédelemre. Drága faanyagot használunk fel akkor is, ha a kevésbé értékes anyag is megfelelne. Ezekből kiindulva kell meghatározni az erdőgazdálkodás-fejlesztés fő irányait. Az erdőtelepítést folytatni kell, de az új erdők telepítését és a fásításokat elsősorban azokra a körzetekre kell összpontosítani, ahol azt a föld ésszerű hasznosítása indokolja. Az erdőtelepítés keretében továbbra is a gyorsan növő nyár- és fenyőerdők telepítését kell előtérbe helyezni, ily módon is elősegítve az erdők szerkezeti átalakítását.

Korszerű erdőtelepítési és erdőnevelési eljárásokra van szükség, amelyek a gépesítés mellett is biztosítják az erdők jelenlegi minőségét. Folytatni kell a környezetvédelmi és az üdülés céljára szolgáló erdősítéseket is, s itt is teljes körű erdőgazdálkodást és fakitermelést kell folytatni. Célszerű meghonosítani erdeinkben az iparszerű erdőgazdálkodást. A fafeldolgozást állandóan fejleszteni kell, hogy a hazai kitermelésű fát fel tudja dolgozni, ami nemcsak az importtal való ésszerű takarékosság szempontjából fontos, hanem az export növelésének is alaptényezője. Csökkenteni kell a fahulladékot, s gondoskodni kell azok gazdaságos ipari újrafelhasználásáról.

A mezőgazdaság, azon belül az erdőgazdaság és az élelmiszeripar további fejlődését nagyon befolyásolja az export, tehát az, hogy a többletet hol, milyen választékban és mennyiségben, s főleg mennyire gazdaságosan tudjuk értékesíteni. Milyen távlataink vannak ebből a szempontból?

A kép rendkívül összetett és mivel nem tudnám ezt tömörebben felvázolni, mint Simai Mihály akadémikus, ezért idézem gondolatait: „A fejlett ipari tőkésországokban a mezőgazdasági protekcionizmus rendszere, amely egyik legdöntőbb akadálya komparatív előnyeink érvényesítésének, továbbra is erős, és aligha módosul jelentősen... A fejlődő országok mint mezőgazdasági felvevőpiac rendkívül ellentmondásos, differenciált térség. Demográfiai és gazdasági okokból a következő évtizedekben e térségben kerül sor a keresletnövekedés döntő részére, főleg hagyományos cikkekből, elsősorban gabonafélékből. Ezeknek az országoknak a többsége azonban a jövőben sem rendelkezik elegendő külföldi fizetési eszközzel ahhoz, hogy számottevően növelni tudja mezőgazdasági importját... Fizetésimérleg-problémák, s más gazdasági és politikai okokból a szocialista országok is arra törekednek, hogy alapvető élelmiszerekből importjukat megszüntessék, illetve minimálisra szorítsák... Az említett törekvések ellenére egyrészt éghajlati, időjárási problémák, másrészt gazdasági zavarok miatt az alapvető élelmiszerekből nagy importigények jelentkezhetnek mindhárom országcsoportban. Ezek azonban inkább lökésszerűek lesznek majd, esetleg

olyan évek után, amelyekben a túltermelés lenyomta az árakat... Jobb a minőségi és a tartósított, feldolgozott vagy speciális élelmiszerek, élelmiszer-különlegességek helyzete. Ezekből a fejlett tőkés- és szocialista országokban is tartósabb és biztosabb keresletre lehet számítani. Tartós és biztos a minőségi élelmiszerek értékesítésének lehetősége a közel-keleti olajexportőr országokban is. A minőségi feltételek — például az egészségügyi szabványok, az egyenletes minőség és a folyamatos szállítás követelménye stb. — azonban emelkednek. Ugyanakkor a nemzetközi verseny e sávban is meglehetősen éles, s ebből a szempontból az állandó műszaki fejlesztés létfontosságú... A mezőgazdaság szerepe nemzetközi gazdasági céljaink realizálásában tehát meglehetősen összetett, ellentmondásos, és csak igen körültekintő, az ágazaton belüli erősen szelektív és rugalmas politika lehet célravezető." Többek között a fentiek miatt sem tudok egyetérteni azokkal a nézetekkel, amelyek úgy vélik, hogy a külgazdasági egyensúlyunk minden gondját majd a mezőgazdasági export növekedése oldhatja meg.

23. Nyersanyag-gazdálkodásunk

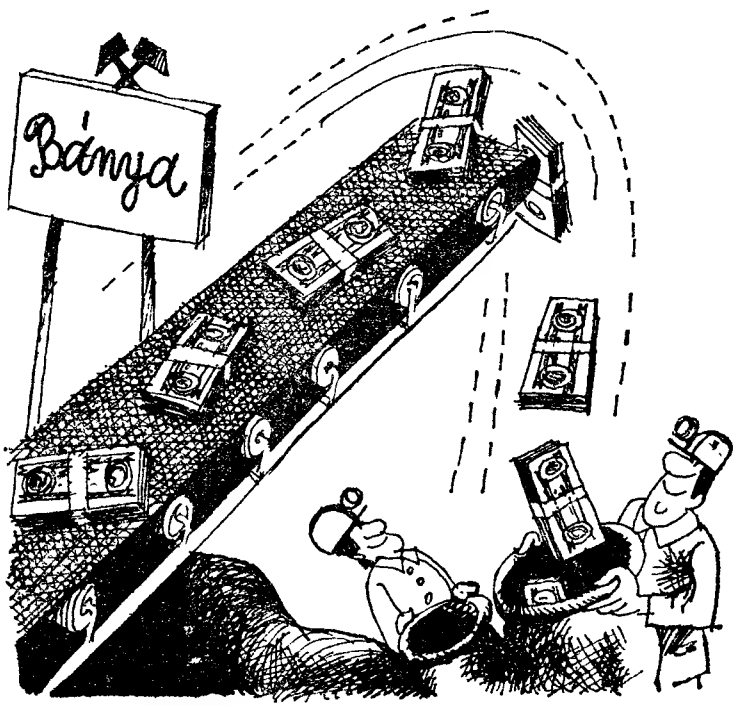

Már korábban beszéltünk arról, hogy hazánk termelési erőforrásai szűkösek, kevés a nyersanyagunk. Ezt a tételt úgy emlegetjük, mint gazdasági fejlődésünk egyik korlátját...

Nyersanyagszegénységünkre ma már szinte axiómaként hivatkozunk, amikor gazdasági fejlődésünk lehetőségeiről esik szó. Igaz, hazánk az ipari nyersanyagok nagy részével nem rendelkezik, de ez önmagában még nem jelent átléphetetlen korlátot, nem feloldhatatlan féke gazdaságunk kedvező ütemű és irányú fejlődésének. A tétel nem is pontos, mert a mezőgazdaság is alapanyag-termelő ágazat, és ki merné azt állítani, hogy ebből a szempontból hazánk nem rendelkezik kellő erőforrásokkal? A föld minősége kedvező, a klimatikus viszonyok jók, a gazdálkodásnak is kellő tradíciói vannak. Az ipari nyersanyagokban sem vagyunk abszolút szegények, mert például jelentős bauxitvagyonnal rendelkezünk, van uránunk, s ha nem is elegendő mennyiségben, de földgázunk is akad. A nem fémes ásványkincsekben is jelentős tartalékaink vannak. Gondolok itt a mészkőre, a bentonitra, a perlitre stb. Azt hiszem, hogy korunkban a nyersanyagszegénység önmagában már nem korlátozhatja az ipar fejlődését, mert a feldolgozás során értékesebbé válnak az anyagok, az így keletkezett új érték — a hozzáadott érték — ellensúlyozza a viszonylag magas nyersanyagköltségeket. Erre példa lehet Japán gazdasági fejlődése. Közismert, hogy e szigetország sem gazdagabb nyersanyagokban, mint hazánk, mégsem féke fejlődésének ez a természeti adottság.

Ha a nyersanyagárak korábbi szintjén vizsgáljuk ezt az összefüggést, talán igaz ez a megállapítás. De nem hinném, hogy a mai magas árak mellett is ilyen magabiztosan állíthatnánk, hogy a nyersanyagkészletek korlátai nem fékező tényezők...

Ez mérlegelés kérdése. Ismét Japán példájára hivatkozom, amely nagyon hamar kiheverte a nyersanyag-áremelkedés okozta megrázkódtatásokat. A feldolgozóiparban jelentős szellemi érték is meghúzódik, s ha a technikai haladás szempontjából több a forradalmian vagy reformszerűen új termék, akkor ennek a különbözeti járadéka kom-

penzálhatja a nyersanyagár növekedése miatti veszteséget. Sajnos hazánkban még ez a kompenzáció nem mehet végbe, mert nem kielégítő a termékszerkezet korszerűsége, a gyártmányok újszerűsége. Úgy gondolom, hogy a nyersanyaghiányra való túlzott hivatkozás nem ösztönöz kellően a meglevő lehetőségeink kihasználására, a termékfejlesztés racionális irányainak kialakítására.

Japán példáját említed. Pedig ott a megváltozott nyersanyagárak okozta veszteség gyors kiegyenlítésére kedvezőbbek a technikai adottságok, mint nálunk. A legjobb ellenszer a jó beruházás. A magyar feltételek között erre nincs elegendő pénz ...

Japánban az anyagtakarékosság tudományos módszerét alkalmazták, a termékek zömét értékelemzés alá vonták és megállapították, hogy a használati érték csökkenése nélkül, apró kis megoldásokkal hogyan lehet a terméksúlyt csökkenteni, egyes drága anyagokat olcsóbbakkal helyettesíteni. Nem volt ez a japán gazdaságban sem fájdalommentes fejlődési szakasz, de a gyors reagálás igen tanulságos számunkra is. A mi gazdálkodásunkban sokan még mindig az olcsó nyersanyagárak tudatában élnek, és a termelésnél az anyagtakarékosság inkább csak jelszó maradt. Az eredmények alig-alig jelentkeztek.

Térjünk vissza nyersanyag-gazdálkodásunk konkrét problémáira, mert bármilyen csábító is a japán és a magyar feltételek, lehetőségek összehasonlítása, nekünk mégis saját adottságaink alapján kell gondjainkat megoldanunk, s ez korántsem egyszerű feladat ...

Valóban nem egyszerű feladat, de nem is megoldhatatlan. Érdemes kissé elidőznünk tényleges lehetőségeinknél és távlatainknál. Közismert, amikor a termelés nyersanyagforrásait mint erőforrásokat értékeljük, akkor a következő tényezőket vizsgáljuk. Milyen tartalékok vannak, hogyan lehet hozzáférni a forrásokhoz, s végül hogyan alakul a kitermelés és a költség viszonya. A különböző becslések szerint hosszú évtizedekig évente átlagosan 25—30 millió tonna szenet, 2—2,5 millió tonna nyersolajat tudunk kitermelni. Az atomenergia felhasználása — figyelembe véve az emelkedő energiahordozó-árakat — egyre gazda-

ságosabb, és e területen az alapanyag is rendelkezésünkre áll. Kedvezőtlenebb a helyzetünk a vízi energiában, mert folyóink alacsony esésűek.

Milyen más energiaforrással számolhatunk még?

Még több olyan energiaforrást ismerünk, amelynek kihasználásában alig-alig léptünk előre. Ide tartoznak a geotermikus energiaforrások, amelyek mint helyi források igen hasznosak lehetnek. Egy-két alföldi településünkön már hasznosítják ezeket a lehetőségeket. Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban nagyarányú kísérletek folynak a napenergia hasznosítására, nem egy olyan ház épült már, amelynek a fűtését, szellőzését és hűtését a napenergia adja. Nálunk a napfényes órák száma kedvező volna ennek a lehetőségnek a kiaknázására. De a különböző hulladékenergiák felhasználását sem szerveztük még meg. Gondolok itt a hulladékok elégetésére, a kondenzvízre és a többi hasonlóra. Hazánk ipari nyersanyagkészletének 31 százalékát képviselik az energiahordozók.

Ha jól értem, az energiaproblémát nem tekinted olyan súlyosnak, mint ahogy azt a köztudatban kezelik...

Szó sincs róla. Az energiaprobléma hazánkban sem jelentéktelen tényező. Az egy főre jutó villamosenergia-termelés 2198 kWó volt, amellyel az európai KGST-országok között az utolsó helyet foglaltuk el. Az európai tőkésországok között csupán Portugáliában és Görögországban volt alacsonyabb a termelési érték. De a reális mérlegelés alapján nem lehet azt mondani, hogy minden tartalékunkat e téren már kihasználtuk, és kilátástalan feladat volna a probléma megoldása. A legnagyobb gondunk az, hogy az energiaigény sokkal gyorsabban nő, mint a termelés, s mint azok a lehetőségek, amelyek hazánkban a többletenergiát szolgáltatják. Ezért a jövőben is importáljuk majd az energiahordozókat.

Energiagazdálkodásunknak fontos feladatai vannak a fogyasztás hatékonyságának javításában. Milyen területeken és hogyan látsz erre reális lehetőséget?

Éveken át energiagazdálkodásunk elsősorban a termelési oldalra helyezte a hangsúlyt. Az energiahordozók felhasználási szerkezetének korszerűsítése fontos feladat volt, és

szerintem tévedés volna elért eredményeinket a megváltozott olajárak miatt negatívan értékelni. De nem kétséges, hogy a magasabb árak új helyettesítési arányokat hoztak létre és különös nyomatékot adtak az energiagazdálkodás felhasználási oldalának. Amikor a saját kocsinkkal közlekedünk, mérjük a benzinfogyasztást, s a leggazdaságosabb üzemelésre törekszünk. Elmondható ez a közúti járművekre? A rossz égés füstje nemcsak a pazarlás látható jele, hanem a környezetszennyezés bűnjele is. A házak szigetelése kifejezetten rossz, gyakran az utcákat fűtjük. De sorolhatnánk a veszteségek más példáit is. Az energiával való takarékosság tudományos kutatásaink célja legyen, olyan technológiákat kell létrehoznunk, amelyek lehetővé teszik az alacsony felhasználást. A hazai televíziókészülékek még mindig 300—400 W teljesítménnyel működnek, pedig a korszerűbb színes készülékek is már csak 80 wattot fogyasztanak. Ez az arány elgondolkodtató...

Az energiafelhasználás és az alumíniumiparunk között szoros az összefüggés. A bauxit feldolgozása nagyon sok energiát emészt fel. Bauxitban gazdagok vagyunk, de energiában szegények...

Az alumíniumipar fejlesztését központi program keretében valósítjuk meg, összhangban azzal a céllal, hogy a saját alapanyagokat a legmagasabb hasznosulás mellett dolgozzuk fel és értékesítsük. Bauxitbányászatunk tradíciókra tekint vissza, s az ásványvagyon még ma is igen jelentős, akár évi 3—3,5 millió tonnás termelést is lehetővé tenne. A nagyobb volumenű termelés mellett azonban néhány tényre oda kell figyelni. Számolni kell azzal, hogy romlik a minőség és a modulszám, amely 1950-ben még 16, 1978-ban már csak 7 volt, illetve egyre nagyobb gondot okoz a víz, s egyre csökken a külszíni bányászat lehetősége. Ezért mondja Szekér Gyula egyik könyvében, hogy Magyarországon a bauxitbányászat és a vízbányászat együtt folyik. Mivel a karsztvizek jól felhasználhatók ivóvízként is, a két művelés sajátos kombinációjára is mód nyílna. A magyar bauxitbányászat korszerű, a fejtési és rakodási munkák száz százalékig gépesítettek. Ennek eredményeként a romló kitermelési feltételek ellenére a munka termelé-

kenysége nő. Közismert, hogy a bauxit és az alumínium köztes gyártmánya a timföld, amelynek gyártási kapacitását évről évre bővítve, 1980-ban a hazai termelés már eléri majd az egymillió tonnát. A gyártás legenergiaigényesebb fázisa az elektronikus olvasztás, tehát az a szakasz, amikor a timföldből kiolvasztják az alumíniumot. Itt valóban feszítő ellentmondást szül az energiahiány. Ez az ellentmondás alternatíva elé állított bennünket: vagy exportáljuk az olcsó bauxitot, vagy az alumíniumkohászatot nemzetközi kooperációval valósítjuk meg. A magyar—szovjet timföld—alumínium-egyezményben az utóbbi utat választottuk.

Milyen eredményeket hozott ez a választás?

A Szovjetunióban az olcsó vízi energia mellé települő kohászati kapacitás lehetővé teszi a magyar timföld olcsó feldolgozását. A magyar alumíniumipar pedig a tömbalumíniumot visszakapva, fejlesztheti az alacsony energiaigényű feldolgozó fázisokat. Ahhoz, hogy 165 ezer tonna alumíniumot nyerjünk, 600 megawatt villamosteljesítményre lenne szükség, ami óriási beruházást és energiaimportot tenne szükségessé. A timföld- és alumíniumcserét mindenkori világpiaci árakon bonyolítjuk le, ami mindkét fél számára előnyös üzlet. Szekér Gyula könyvében megjegyzi: „Ez az egyezmény híven szolgálja a KGST-országok gazdasági integrációját, mert eleget tesz annak a kívánalomnak, hogy a KGST-országok a lehetőség szerint gyorsítsák meg nyersanyagtermelésüket, s közös erővel fokozzák természeti lehetőségeik kiaknázását. A gyakorlatban alkalmazza és egy fontos területen konkretizálja azt az elvet, hogy az energiaigényes iparágakat az energiaforrások közelében célszerű fejleszteni. Következetesen érvényesíti a kölcsönös előnyök elvét, mert mind a magyar, mind a szovjet fél számára előnyös, s egyben a többi szocialista ország érdekeinek is megfelel." Az alumíniumipari központi fejlesztési program legfőbb célja az, hogy minél fejlettebb készáruipart hozzunk létre. Ez a törekvés érthető is, hiszen a bauxitnál 10-szer értékesebb a timföld, 50—60-szor a kohóalumínium és 100—150-szer a készáru. Az alumíniumfélgyártmány-termelésben és készárugyártásban — az Or-

szágos Műszaki Fejlesztési Bizottság ajánlásai szerint — a jelenleg ismert ötvözetcsoportokon belül közepes vagy nagy szilárdságú, nem rideg, feszültségi korrózionak ellenálló és felületkezelésre alkalmas anyagok kialakítása megköveteli a hőkezelési technológiák újszerű fejlesztését, a kötés, a képlékenyalakítás, a felületkezelés technológiáinak automatizálását, a megmunkálási sebességek növelését.

Mi lesz a rudabányai vasérc jövője?

A hazai vasércternelés távlatai igen szűkek, s a vasérc jelenlegi világpiaci árszínvonala mellett még a magas szállítási költségeket is mérlegelve — a szakértők szerint — nincs értelme nagyobb beruházásoknak. A hazai színesfémbányászat-fejlesztésre azonban a földtani kutatások biztatóak, bár még hosszú éveken át ezen a területen is a hazai szükségletet túlnyomórészt importból kell fedeznünk.

Közismert, hogy hazánk nyersanyagellátásának biztonságát a KGST-országok hosszú lejáratú kereskedelmi megállapodásai adják. Az is köztudomású, hogy a KGST-országok, különösen a Szovjetunió nyersanyagkészletei jelentősek. Ez számunkra is előny?

Kétségtelenül nagy előnyt jelent, hogy a KGST-országok és főleg a Szovjetunió hosszú lejáratú megállapodások alapján rendszeresen és egyenletes minőségben szállítanak nyersanyagokat, a Szovjetunió nyers- és fűtőanyag-tartalékai hosszú távra lehetőséget biztosítanak hazánk fejlődésében. De a potenciális lehetőségek nem azonosak a jelenlegi feltételekkel. Világosan kell látnunk, hogy a Szovjetunió európai területein a nyersanyagmérleg már negatívra fordult, ami azt jelenti, hogy a tartalékok egyre messzebb kerülnek a felhasználó helyektől, növekednek a kitermelés és szállítás költségei. Ez a tény több összefüggést hozott magával; a KGST-tagállamoknak arra kell törekedniük, hogy saját nyersanyagbázisukat a lehetőséghez mérten, a gazdasági hatékonyság határain belül, maximálisan fejlesszék. A kitermelési és szállítási költségek emelkedésével számolva mérlegeljék a fejlesztések gazdaságosságát, tehát a jövőben létrehozandó üzemek gazdaságosságának mérle-

gelésekor ne a jelenlegi költségviszonyokat vegyék számításba, bővítsék a közös beruházások körét a KGST nyers- és fűtőanyagbázisának tervszerű fejlesztésekor. Hazánk számára a nyers- és fűtőanyagigény növekményét már e szempontok alapján kell értékelni, ami azt jelenti, hogy a többlet beszerzésében már egyre nagyobb szerepük lesz a külső piacoknak is. Arra kell törekednünk, hogy a nyersanyag-felhasználásban „világszínvonalú" takarékosságot érjünk el, hazai nyersanyagkincsünk kiaknázásával erősítsük a KGST nyersanyag- és fűtőanyagbázisának fejlődését. Ez utóbbi megjegyzésemet többszörösen is szeretném aláhúzni, mert sajnos még ma is egyes területeken a nyers- és fűtőanyag-gazdálkodásban a „bőség" kényelme él, amelynek káros hatásait már most is érezni lehet.

Magyarország nem tudja az alumíniumon és a timföldön kívül más nyersanyagokkal ellentételezni a KGST-országok alapanyag-szállításait. Milyen „kiutat" látsz?

Azt hiszem e területen nagy tartalékot jelent a magyar mezőgazdaság, amely ellentételezheti az ipari nyersanyagok jelentős részét. Erre nyújtanak lehetőséget a mezőgazdaság fejlesztésének KGST célprogramjai. De az is igaz, hogy a teljes kompenzációt ez sem teszi lehetővé. A feldolgozóiparban olyan exporttermék-minőségre kell törekednünk, amely a KGST-országok számára egyenértékű teljesítményt képvisel a nyugati devizáért vásárolt termékekkel szemben.

24. Külkereskedelmünk

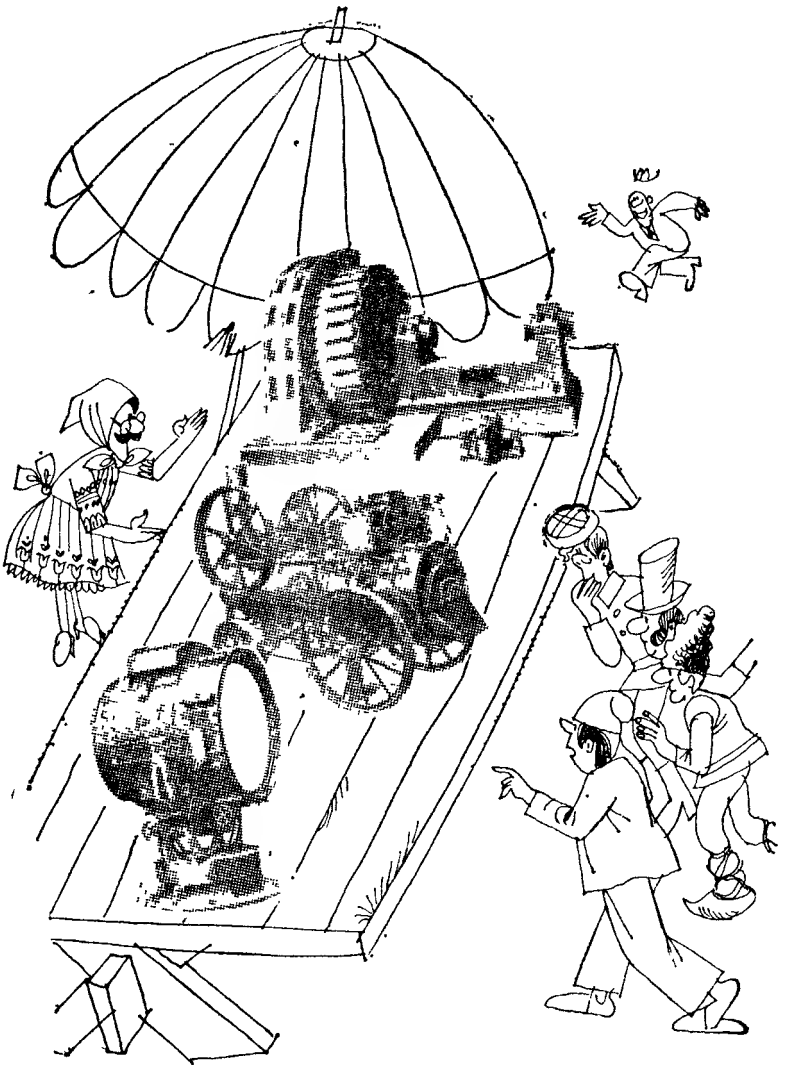

Magyarország gazdasága nyitott jellegű, az exportnak a nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya 1980-ra valószínűleg meghaladja az 50 százalékot. Közgazdasági szempontból nem kérdőjelezhető meg ez a szinte közhelyként emlegetett tétel?

Azt hiszem nem vitatható, hogy hazánkban a külkereskedelem népgazdasági jelentősége nagy, a viszonylag kicsinek mondható belső piac a legtöbb termelési ágban nem teszi lehetővé a gazdaságos méretű sorozatgyártást. De sokkal bonyolultabb a probléma, mert a nyitottság nem csupán attól függ, hogy milyen százalékot képvisel az export vagy az import a társadalmi terméken belül, hanem számos egyéb tényező is befolyásolja. Például, hogy mennyi a kivitel által létrejövő tiszta külföldi devizabevétel, de ennél is fontosabb ismérv, hogy a népgazdaság milyen érzékenyen tud reagálni a nemzetközi gazdaságban végbemenő, tartósnak tekinthető változásokra. A nyitott gazdaságú országok fontos jellemzője, hogy abban a nemzetközi gazdasági hatások azonnal és szinte korlátozások nélkül érvényesülhetnek. Ilyen szempontból azt hiszem, túlértékeljük gazdaságunk nyitott jellegét. Inkább azt a jelzőt használnám: a nemzetközi gazdasági környezet változásaitól nagymértékben függő gazdaság a mienk. Ezt a véleményemet Simai Mihály akadémikus kutatási eredményeire alapozom.

A külkereskedelmi kapcsolatok bővítésében vannak még tartalékaink a népgazdaság fejlesztésére?

Szerintem a világpiaci versenyképesség fokozására még érzékenyebbé kell tennünk népgazdaságunkat. Ez tehát már minőségi fejlesztés kérdése. Mert például el tudok képzelni egy olyan helyzetet is, amikor a külkereskedelmi forgalom volumene nem nő, sőt csökken, de eközben a tiszta devizabevétel több lesz, a piaci stabilitás erősödik és a nemzetközi versenyképesség is számottevően javul. Közben gazdaságunk „nemzetközibbé" válik, a külgazdasági egyensúly pedig javul. A külkereskedelem népgazdasági jelentőségének jobban tükröződnie kellene a termelési folyamatban, a termelő és a külkereskedelmi vállalatok kapcsolatában.

A külkereskedelem fontosságáról inkább csak beszélünk,

semmint annak követelményeit a gyakorlatban érvényesítenénk...

Ennek az az oka, hogy még ma is erősen él az úgynevezett „maradékelv", amely szerint azt kell exportálni, amiből a hazai piacon már nem értékesíthető többlet van, s azt kell importálni, amit itthon nem tudunk előállítani. E szemléletmódnak több fogyatékossága van. Egyrészt nem látja, hogy a nemzetközi árucsere révén növelni lehet az ország gazdagságát, másrészt a világgazdaságot passzív tényezőnek tekinti, a piaci kapcsolatokat esetlegessé teszi, ami veszteség forrása lehet. Nem érvényesíti a nemzetközi technikai haladás eredményeinek meghonosodását, s ez végső soron a hazai termelési szerkezet konzerválódását eredményezi.

Tehát nagyon fontos, hogy népgazdaságunk miként tud igazodni a világgazdasági korszakváltás követelményeihez.

Igen, de szűkíthetnénk a kört. A világgazdasági korszakváltás nagyon bonyolult folyamat, amelyben a társadalmi hatások egymást keresztező szövevénye is megjelenik. Érdekes jelenség például, hogy a fizetőképes kereslettel rendelkező országok piacain a mezőgazdaság nagyarányú támogatása nyomán erősödik az önellátási jelleg. Növekszik a magas technikai színvonalat hordozó ipari termékek részesedése is a világkereskedelemben, bővül az alkatrészek és félgyártmányok nemzetközi forgalma, szélesedik a nemzetközi mammutvállalatok belső „nemzetközi munkamegosztása", amely zárt rendszert alkot, ahová betörni aligha lehet. Tovább növekszik a vegyi anyagok kereskedelme. A kölcsönös előnyök alapján gyorsan fejlődik a Kelet—Nyugat közötti kereskedelem, stagnál, illetve visszaesik az olajjal nem rendelkező, fejlődő országok helye a nemzetközi áruforgalomban.

A világgazdaságban lezajló változások hogyan tükröződnek külkereskedelmünk áruszerkezetében?

Külkereskedelmünk áruszerkezetében az elmúlt évtizedek során nem ment végbe alapvető változás, bár egyes árucsoportokban észrevehető a javulás. Például 1950—1975 között a szocialista országokba irányuló gépkivitel 30 százalékról 41 százalékra, nem szocialista viszonylatban

pedig 3,9 százalékról 12,7 százalékra nőtt. A mezőgazdaság részaránya mindkét export irányában csökkenő tendenciájú, bár az utóbbi években a kivitel színvonala stabilizálódott. Az anyagok kivitele lényegében állandó részesedésű. A szocialista országokba 15 százalék, a tőkésországokba — szoros összefüggésben a világpiaci árrobbanással — ma már eléri a 35 százalékot. Behozatalunk áruszerkezetében állandóan nő az energia részesedése, ami kifejezi, hogy termelésünk energiaigényessége gyorsabban emelkedik, mint a termelés volumene. Az ipari importban változatlanul nagy az anyaghányad, eléri csaknem a 40 százalékot. A gépbehozatal 25—30 százaléka a szocialista országokból származik, a tőkés piac mindössze 12—15 százalékot képvisel. A fogyasztási javak importja viszonylag kis szerepet játszik a behozatalban, ez főleg fűszerekre, déli gyümölcsökre összpontosul. A külkereskedelem szerkezetének módosítása nem egyszerű dolog, mert annak feltételeit a termelésben kell megalapozni, továbbá „beleszólnak" a mindenkori világgazdasági lehetőségek is. Távolról sem lehetünk elégedettek az eredményeinkkel, mert az export gazdaságosságának általános színvonala nem javult kielégítően, nem léptünk előre az ésszerű importhelyettesítésben sem, s mindez együtt jelentős tényezője volt annak, hogy külgazdasági egyensúlyunk 1973-tól kezdve állandóan romlott.

Az MSZMP Központi Bizottságának 1978. decemberi ülésén is nagy hangsúlyt kapott, hogy népgazdaságunk külső egyensúlya a tervezettől eltérően nem hogy javult volna, de romlott. Milyen tényezők játszottak ebben közre?

Azt hiszem, az általános diagnózis ismert: a gazdasági szerkezet átalakulása nem úgy valósult meg, ahogyan azt terveztük. Nem szűnt meg a gazdaságtalan export, az importanyagok, gépek kereslete továbbra sem mérséklődött. Nehezebbek lettek az eladási lehetőségek is, s a külkereskedelem piaci munkája sem igazodott kellően a megváltozott feltételekhez. Nem kétséges, hogy a külgazdasági egyensúlyproblémáknak okát elsősorban „saját házunk táján" kell keresnünk és megoldanunk.

A külkereskedelemről szóló külföldi szakirodalomban

egyre sűrűbben írnak az új technikai megoldásokról, módszerekről. Milyen mértékben alkalmazkodik ehhez a magyar külkereskedelem?

A hagyományos export- és importügyletek mellett egyre újabb és újabb külkereskedelmi formák jelennek meg. Csak ízelítőül: a közös vállalkozások, a különböző termelési kooperációk, a kulcsrakész gyárak szállítása, a termelési rendszerek exportja, a sokoldalú együttes vállalkozások valamilyen harmadik ország piacán... A magyar külkereskedelmi szakemberek nem zárkóznak el az új kezdeményezések elől, de a hagyományos módszerek védőbástyáit ebben is nehéz áttörni. Főleg akkor, ha kevés a vállalkozókészség, ha nem elég szoros az érdekeltség a külkereskedelmi és a termelőszövetkezetek között. Erre példa talán az export fővállalkozási rendszer, amely nagyon nehézkesen valósul meg.

A tőkés világpiacon nem léphetünk fel egyenlő eséllyel. A magyar kivitelt számos diszkriminációs intézkedés akadályozza. Közismert, hogy a Közös Piac országai agrártermékexportunkat többször súlyos korlátok elé állították — a marhahúskivitelünk emiatt például pár évvel ezelőtt nagymértékben visszaesett.

Nemcsak mezőgazdasági termékeinket érintették ezek az intézkedések, hanem például az úgynevezett „zsilipárak" is korlátozzák exportunkat. Most a hengerelt árukra szabtak ki ilyent. De közismertek az Egyesült Államok különböző behozatali korlátozásai is. Gyakran előfordul, hogy a szocialista országok termékeinek behozatalát különböző engedélyezési formaságokkal nehezítik, de nem ritka az olyan eset sem, amikor valóságos propagandahadjárat indul valamelyik szocialista állam terméke ellen. Gazdasági diplomáciánk évről évre szép eredményeket ér el a tőkés diszkrimináció elleni harcban. Hazánk a világ majdnem minden országával a kölcsönös legnagyobb kedvezmények elve alapján kereskedik, vagyis megkapjuk mindazokat a kereskedelmi jogokat, amelyeket az adott állam más országoknak már korábban megadott. Hazánk ma 120 országgal kereskedik és több mint 80 állammal szerződéses kapcsolatot tart fenn. Ma már világosan látható, hogy azok

a vállalatok, amelyek helyesen keresik a termelési kooperáció útját, a tőkés piacokon is tartós kapcsolatokat tudnak teremteni, sikeresen értékesíthetik termékeiket. Jó példával szolgált a Magyar Vagon- és Gépgyár, a Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát, hogy csak néhányat említsünk a sokból.

Hazánkat az 1973. évi tőkés világpiaci árrobbanás nagyon hátrányosan érintette. Mekkorák veszteségeink?

Az általunk exportált termékek árszínvonala kevéssé emelkedett, viszont az általunk importált nyers- és fűtőanyagok ára igen nagy mértékben, esetenként a négyszeresére nőtt. A veszteségeink olyan nagyok voltak, hogy előfordult olyan év is, amikor elemésztették a nemzeti jövedelem teljes növekményét. A cserearány kb. 20 százalékkal romlott ebben az időszakban. Ezt a hátrányos helyzetet nem lehet egyik napról a másikra felszámolni, s főleg nem lehet azt csak külkereskedelmi módszerekkel megváltoztatni. Két orvosság kínálkozik. Az egyik az exporttermék-szerkezet jelentős módosítása, a másik az importtal való ésszerűbb gazdálkodás. Ezt célozza a kormány által elfogadott külgazdasági stratégiánk is, mely hosszú távra kijelöli a cserearány javításának legfontosabb teendőit. Ehhez azonban az kell, hogy a termelés és a külkereskedelem érdekei szorosabban összefonódjanak. Ha nagyon sokat javult is már a helyzet, a termelők és a külkereskedők között még számos érdekkülönbség feszül. A gazdasági szabályozórendszer módosításával ezeket is mielőbb meg kell szüntetni, hogy a harmonikus együttműködés összes feltételei kialakulhassanak.

25. Gazdasági fejlődésünk és az integráció

Korunk emberét olyan általános problémák foglalkoztatják, mint a népesedési robbanás, az élelmezés gondjai, a környezet védelme és így tovább. Az életnek szinte minden területe „nemzetközivé" vált, a gazdasági folyamatok is. Visszavezethető-e erre a nemzetközi kereskedelem és együttműködés gyors fejlődése?

Összetett, sokrétű kérdést érintünk. A gyors fejlődés egyik oka a nemzetközi légkör enyhülése, a világ politikai „közérzetének" javulása. A másik a tudományos-technikai forradalom, a harmadik a gyarmati rendszer széthullása. Új államok keletkeztek, azaz új eladók és vevők jelentek meg a világpiacon. Ezek is sürgették, hogy olyan munkamegosztás alakuljon ki, amely az egyes ágazatokban a termelés összpontosítását, szakosítását eredményezi. A szakosodás — a specializáció — nemcsak a közvetlen termelést és az értékesítést érintette, hanem erőteljesen hatott a szállításra, a hírközlésre, a szabványosításra, valamint a pénzügyekre is.

A nemzetközi munkamegosztás ezek szerint, csak egységesen és oszthatatlanul létezik? A társadalmi rendszereknek milyen szerepük lehet e folyamatokban?

A világkereskedelem — önmagában — egységes, mert keretei között minden ország megjelenhet akár vásárlóként, akár eladóként. Más kérdés a nemzetközi munkamegosztás, amelynek tartalmát már alapvetően befolyásolják a termelési viszonyok, az országok eltérő tulajdonviszonyai. Ilyen alapon különböztetünk meg szocialista és tőkés munkamegosztást. A szocialista országok nemzetközi munkamegosztása a társadalmi tulajdonra, a néphatalomra, a gazdasági tervezésre, a közös ideológiára épül fel. A tőkés nemzetközi munkamegosztás a különböző országok gazdasági alá- és fölérendeltségén nyugszik, célja a profit, a nyersanyagforrások, az értékesítési lehetőségek kisajátítása, a világban uralkodó politikai erővonalak megmerevítése.

És a fejlődő országok helye?

Ezek az országok most keresik helyüket a világban. Politikai arculatuk sokrétű, de legtöbbjük szeretné megváltoztatni a tőkés nemzetközi munkamegosztásban kialakult

viszonyokat és az úgynevezett „új világgazdasági rendért" szállnak síkra. Ez az elgondolás — sok vitatható eleme ellenére — jelzi, hogy már nem tudnak, nem akarnak a régi módon élni, de még nem ismerték fel a szocializmus előnyeit, vagy társadalmi korlátaik miatt nem kívánják követni a szocialista országok példáját.

Lehet-e ma a világon egyetlen ország is önellátó?

Nem. A világ legnagyobb országai sem képesek arra, hogy a teljes önellátást megoldják, de nem is törekszenek erre, mert ez — ha elméletileg meg is valósulna — óriási gazdasági veszteségekkel járna. Kis országok esetében pedig önellátásról beszélni — naivitás.

Meddig tarthat az ésszerű önellátás?

Erre általános recept nincs. Alapvetően három dologtól függ. Elsősorban az adott ország termelési erőforrásaitól és azok fejlettségétől, másodsorban a történelmileg kialakult gazdasági örökségektől, harmadsorban pedig a nemzetközi politikában elfoglalt helyétől.

Mit jelent ez Magyarország esetében?

Hazánk az ipari termeléshez szükséges 12 alapvető nyersanyag közül csupán egyben — a bauxitban — önellátó, de az alumíniumgyártáshoz például már jelentős energiaimportra szorul. A többi alapanyagból részben, esetenként teljes egészében importőrök vagyunk. Az is a nemzetközi munkamegosztásban való erőteljes részvételre ösztönöz bennünket, hogy belső piacunk kicsi, kevés olyan termékünk van, amelyből gazdaságosan tudnánk csak a hazai piacra gyártani. Például ipari termelésünknek 30 százalékát exportáljuk. Hajó- és darugyártásunknak mintegy 90 százaléka, gyógyszeriparunknak háromnegyede, élelmiszeriparunknak 15—20 százaléka külföldön talál fogyasztóra. Az importigény számadata is jól jellemzi az ország külkereskedelmi érzékenységét. Napjainkban minden forintnyi termelésre átlagosan 20 fillér import jut.

A szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatok magasabb szintre, az integráció szakaszába léptek. Mit jelent ez gazdasági és politikai szempontból?

Az integráció magyarul annyit jelent: egyesítés, összevonás. Ez a fogalom az országok közötti kapcsolatokban a ter-

melőerők nemzetközivé válását takarja. A szocialista gazdasági integráció — a Komplex Program megfogalmazásában — „a nemzetközi szocialista munkamegosztásnak, a gazdaságok közelítésének és a nemzeti gazdaságok korszerű, nagy hatékonyságú szerkezete kialakításának, gazdasági fejlettségi színvonalaik fokozatos közelítésének és kiegyenlítésének, a gazdasági élet, a tudomány és a technika legfontosabb ágazataiban mélyreható és tartós kapcsolatok kialakításának, ezen országok nemzetközi piaca bővítésének és megszilárdításának, az áru—pénzkapcsolatok tökéletesítésének folyamata, amelyet a KGST-országok kommunista és munkáspártjai, valamint kormányai tudatosan és tervszerűen szabályoznak".

Milyen célokat fogalmaz meg a KGST gazdasági integrációjának komplex programja?

A szocialista gazdasági integráció megvalósítása 15—20 évre szóló feladat. A célok — a teljességre való törekvés igénye nélkül — a következők: a termelőerők fejlődésének elősegítése a legmagasabb tudományos és műszaki színvonal alapján, a gazdasági hatékonyság növelése, a termelés szerkezetének tökéletesítése és méreteinek növelése az együttműködés adta lehetőségek kihasználásával. Fontos integrációs cél az is, hogy a KGST-tagállamok fűtő- és nyersanyagbázisa a közös erőfeszítések nyomán az igényekkel összhangban fejlődjék. Az integráció megvalósulása során a tagállamok gazdasági színvonala egyre közelebb kerül egymáshoz, szélesedik a szocialista világpiac, ami világgazdasági pozícióinak általános erősödését segíti.

A célok elérése érdekében milyen új formájú együttműködést irányoz elő a program?

Ennek legfontosabb elemei: a gazdaságpolitikák összehangolása és a tervezési együttműködés korszerűsítése, a szocialista integráció gazdasági mechanizmusának kialakítása. Az anyagi termelés és a szolgáltatások területén az ágazati együttműködés új formáit, a technika és a tudományos haladás eredményeinek gyors alkalmazását, valamint a gyártásszakosítás és kooperáció ösztönzésének újabb lehetőségeit szintén az együttműködés új elemének tekinthetjük. A Komplex Program előirányozza a közös vállal-

kozások, a nemzetközi gazdálkodó egységek létrehozását, mert ez is segíti a vállalatok között megvalósuló termelési integrálódási folyamatot, valamint súlyt helyez az áru- és értékkategóriák aktívabb felhasználására, az anyagi érdekeltségek erősítésére.

Gyakran hallunk a két világgazdasági rendszer versenyéről. Ebből a szempontból mi a KGST gazdasági integrációjának szerepe?

A KGST nem steril közegben él, külső környezete van, amelyre hatást gyakorol, de annak fejlődésével szemben sem közömbös. Ezzel összefüggésben Huszár István miniszterelnök-helyettes, az MSZMP Központi Bizottságának Politikai Akadémiáján tartott előadásában — 1976 májusában — rámutatott: „Hazai építőmunkánk és a baráti országok tapasztalatai egyaránt bizonyítják, hogy a tudományos-technikai forradalom eredményeinek alkalmazása és a termelőerők minőségi fejlesztésének továbbvitele egyre kevésbé oldható meg csupán a történelmileg kialakult nemzetgazdasági keretek között. A gazdasági verseny kulcsterületét képező technikai-technológiai versenyben való helytállás és a döntően történelmi okokból következő relatív gazdasági elmaradottságunk leküzdése kizárólag csak széles körű nemzetközi összefogás, az azonos vagy hasonló társadalmi és politikai célokat követő szocialista országok intenzív gazdasági együttműködése útján lehetséges. A negyedszázados KGST-együttműködés — és ezt még ideológiai és politikai ellenfeleink sem tagadhatják — az egyes országok dinamikus, a fejlett tőkésországok átlagát tartósan felülmúló gazdasági növekedésének alapvető külső tényezőjét képezte és képezi ma is."

A gazdasági integráció a szocializmusban nem vezet valamilyen közös döntési központhoz, nem mosódnak el az országok közötti gazdasági határok?

Nem, erről szó sincs! A szocialista együttműködés elvei kizárják a nemzetek feletti döntési központok, szervezetek kialakítását. Ezzel összefüggésben Huszár István említett előadásában hangsúlyozta: „A sokoldalú együttműködés előmozdítására hivatott KGST-szervek alapvető funkciója, hogy az integrációs lehetőségekkel számoló gazdaságfej-

lesztési elgondolásokból és javaslatokból kiválasszák azokat az egyes országok és az egész közösség fejlődését kedvezően befolyásoló elemeket, amelyekre vonatkozóan célszerű az együttműködési feladatokat összehangolni. Az együttműködési célok összehangolása tehát nem érinti a tagországok gazdaságpolitikájának, tervezési és irányítási rendszerének önállóságát. Nyilvánvaló viszont — és erre már többször utaltam —, hogy a gazdasági feladatok mai bonyolultsága mellett egyetlen ország sem függetlenítheti magát a külgazdasági környezet hatásaitól. A KGST-együttműködés intézményi és döntési rendszere biztosítja, hogy a kialakuló kölcsönös kapcsolatok ne vezessenek egyik vagy másik ország népgazdasági érdekeinek megsértésére és — a tőkés világgazdaságon belül uralkodó gyakorlattól eltérően — a különböző gazdasági potenciállal rendelkező és eltérő fejlettségi színvonalat elért partnerek a kölcsönös előnyök figyelembevételével egyeztethessék érdekeiket."

A KGST gazdasági integrációjáról olvasott publikációkból úgy tűnik, mintha annak kialakítása és fejlesztése során teljes egyetértés lenne a közgazdászok között. Szerintem kell, hogy vitapontok, különböző álláspontok legyenek, mert csak a nézetkülönbségek ütközéséből születhetnek az előremutató, a kölcsönös érdekeket szolgáló döntések...

A széles körű publikációk ilyen hangulatot teremtenek, de ez nem így van az életben. A szocialista közgazdászok között az integráció egyes részkérdéseiről igen élénk viták folynak...

Mondanál néhány példát?

A szocialista gazdasági integráció egyesíti magában a termelési és piaci összefonódás elemeit. Ezt a gazdasági együttműködés gyakorlatában nagyon nehéz megvalósítani és nem véletlen, hogy a tagországok közgazdászai között e témában vannak a legélesebb viták. Van olyan felfogás, amely szerint a termelési oldal elsődlegességet élvez az áru- és pénzkategóriákkal szemben. Mások szerint csak a párhuzamos fejlesztés az elképzelhető, s ma a pénzkategóriák már lemaradtak a termelési együttműködés fejlődése

mögött. Nehéz e vitában állást foglalni, de személyes véleményem az, hogy napjainkban a pénzkategóriák erősítése nemcsak a KGST-piac, hanem a tervkoordináció szempontjából is sürgető feladat. Ellenérv lehet, hogy a jelenlegi „tőkés valutáris válság körülményei között biztonságosabb út a mennyiségi tervezés tökéletesítése és nem az értékformák előtérbe helyezése. E vita hátterében a szocialista gazdasági integráció egyik fő ellentmondása húzódik meg, nevezetesen az, hogy még nem sikerült olyan együttműködési mechanizmust kialakítani, amelyben a nemzetközi munkamegosztást KGST-méretekben optimalizálják. A nemzeti optimumok összege nem esik egybe a közösség legjobb hatékonyságával. Egyszerűbben: a nemzetközi munkamegosztás, az integráció eredményeinek forrása a közös erőfeszítés, az elsajátítás azonban nemzeti keretek között megy végbe. Az ellentmondás eredete a szocialista nemzeti tulajdonok elkülönültségében keresendő. Az értékkategóriák alkalmazásával az érdekeltségek jobban felszínre kerülnek, és az integrált nemzetközi piacnak olyan „hidat" kell képeznie, amelyen a tervszerű gazdasági forgalom akadály nélkül megvalósulhat.

A gazdasági integráció a szocialista országok között a tervezési együttműködést helyezi a középpontba, s fokozatosan erősödik ezen a téren is a „sokoldalú" szemlélet. Nem mond ez ellent a KGST-országok között kialakult kétoldalú kapcsolatok fejlesztésének?

Valóban, a sokoldalú együttműködést helyezzük előtérbe, de nem lebecsülendő a kétoldalú gazdasági kapcsolatok szerepe sem. Minden sokoldalú elhatározás legtöbbször kétoldalúan bonyolódik le. Ilyen példaként említeném az egységes számítógéprendszert. Az egyes szocialista országok erejük, felkészültségük szerint vállaltak részt a géptípusok gyártásában, a szállítások azonban kétoldalúan bonyolódnak. A magyar R 10-ért a Szovjetunióból, az NDK-ból és Bulgáriából kapunk nagyobb teljesítményű számítógépeket. De vannak olyan együttesen tervezett, s sokoldalúan lebonyolódó kapcsolatok is, ahol a kétoldalúság csak nyomokban játszik szerepet. Ilyen például az orenburgi gázvezeték építése. Ezek általában olyan területeken

tapasztalhatók, ahol több érdekelt ország fejlesztési elképzeléseinek összehangolása és az erre épülő strukturális összefonódással járó munkamegosztás biztosíthatja a legcélszerűbb és leghatékonyabb megoldásokat.

A szovjet—magyar gazdasági kapcsolatok több mint három évtizedes múltra tekintenek vissza. Kétoldalú kapcsolataink milyen szerepet játszanak gazdasági fejlődésünkben?

Még alig hallgattak el a második világháború fegyverei, nem volt hivatalos békekötés, amikor Magyarország és a Szovjetunió között már létrejött az első kétoldalú megállapodás a kölcsönös áruszállításra. A gazdasági konszolidáció szempontjából felbecsülhetetlen értékű volt ez a lépés. Ma már szinte közhely: a Szovjetunió a legnagyobb gazdasági partnerünk. Jelenleg a villamosenergia-fogyasztás több mint negyedét, a nyersolajszükségletünk 70 százalékát, vasércigényünk 90 százalékát a Szovjetunióból vásároljuk. Jelentős a gépimportunk is. Ebben az ötéves tervben több mint 250 ezer darab különféle járművet kapunk. A kétoldalú megállapodásokban is egyre nagyobb szerepet játszanak a hosszú távú elképzelések, amelyek lehetővé teszik, hogy egyes iparágainkat a szovjet igények ismeretében dinamikusan fejlesszük. Ez ad biztonságot a magyar gyógyszeriparnak, a járműprogramunknak, a zöldség- és gyümölcstermelésnek, a gép- és a könnyűipar bizonyos ágazatainak.

Milyen távlatokat és egyben milyen feladatokat jelent ez a kapcsolat?

A szovjet gazdaság távlati fejlődési irányai, a világgazdaságban végbemenő szerkezeti változások nem lesznek hatástalanok a két ország kapcsolatára sem. Számítanunk kell arra, hogy a KGST célprogramjaiban való részvételünk a szovjet—magyar külkereskedelem méreteiben és szerkezetében tükröződik majd a legérzékelhetőbben. Egyre világosabb az is, hogy fokozódnak a minőségi és korszerűségi követelmények. Keresni kell a kétoldalú egyezmények bővítésekor a közvetlen vállalati kapcsolatok elmélyítésének lehetőségét is. A kétoldalú gazdasági kapcsolatok

fejlesztésében egyre inkább új minőségek kerülnek előtérbe. Bizonyos esetekben a célok és az eszközök újragondolását, új és hatékonyabb együttműködési formák kialakítását tehetik szükségessé. Ezeket szolgálják a kétoldalú új megállapodások, amelyeket a jövőben már ilyen szempontok szerint kötünk.

26. A beruházások „természetrajza"

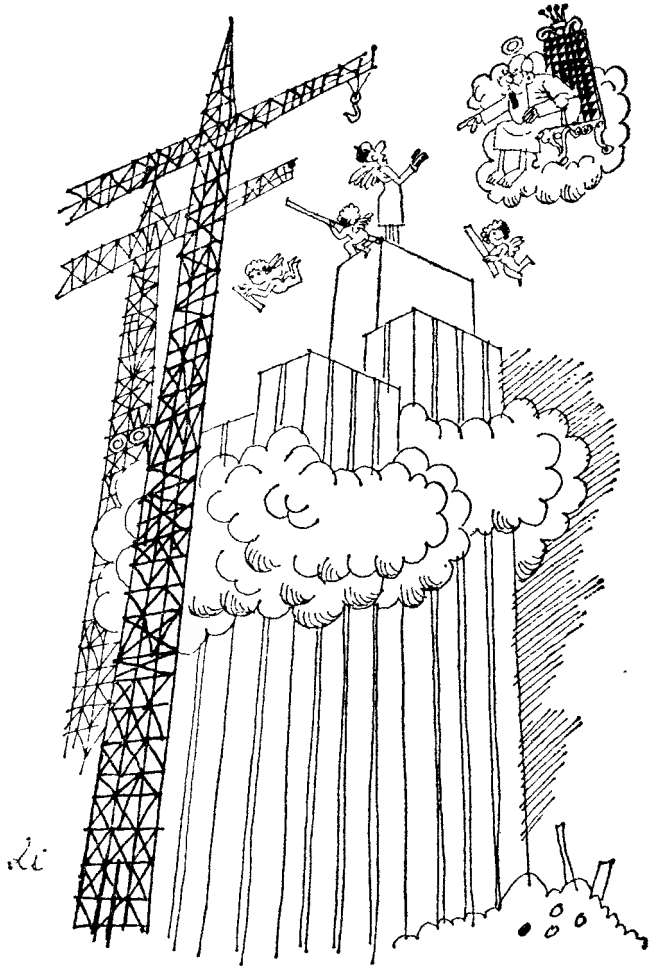

A nyugati lapok szerint a tőkés világ gazdasági gondjait a nem eléggé élénk beruházási kedv okozza. A szocialista országok lapjaiban pedig éppen fordítva, a beruházási feszültségek különböző formáiról írnak. Jogos-e a megállapítás: a beruházások a világgazdaság általánosan gyenge pontját képezik?...

Valóban így van. Korunk gazdaságát — érdekes módon a társadalmi rendszertől függetlenül a beruházások körül tapasztalható különböző előjelű problémák jellemzik. Ez arra vezethető vissza, hogy felgyorsult a termelőerők fejlődése és nyomában nem tudott harmonikusan fejlődni a beruházási folyamat. A század első évtizedeiben olyan termékek, mint például a vasaló, vagy a konyhai tűzhely, nemzedékeken át szolgáltak, de a munkagépek típusai sem változtak forradalmi tempóban. Századunk második felében, de már korábban is, a tudományos és technikai forradalom az idők „lerövidülését" hozta, ami természetesen a fejlesztési ritmust nagyon felgyorsította. Mivel a gazdasági élet egyre jobban a növekedésre hangolódott, a fejlesztési kényszer és annak gazdasági fedezete között ellentmondás keletkezett. A tőkés viszonyok között ezt az ellentmondást tetézik a beruházási igények és a pénzügyi források közötti nagyfokú földrajzi aránytalanságok is, s a fejlett tőkésországokból a tőkeátcsoportosulás a fejlődő országokba sem kielégítő. Erőteljes az ágazati aránytalanság is, mert a lassabb megtérülésű ágazatok fejlődése gyakran lemarad a szükségletek mögött.

Az MSZMP Központi Bizottságának 1978. decemberi ülése is nyomatékosan felhívta a figyelmet a népgazdaságban tapasztalható beruházási feszültségekre és sürgette azok feloldását. Mi okozza ezeket a feszültségeket?

Számos okra vezethetők vissza, s nem hiszem, hogy a beruházási folyamat egyenlőtlenségeit létrehozó tényezők mindegyikét fel tudom sorolni. Kezdjük az elméleti megközelítéssel. A beruházási feszültségek többek között pénzügyi okokra vezethetők vissza. Ha nagyobb a beruházási vásárlóerő, mint a beruházási javak kínálata, akkor végső soron az árak növekednek, a beruházási piacon „szívóhatás" keletkezik és ez egyenlőtlenségek, feszültségek forrá-

sa lesz. Gyakorlatilag ez a helyzet állt elő a népgazdaságunkban is. Erőnkhöz képest túl sok beruházást kezdtünk meg, ezért lassú azok megvalósítása, a tényleges befektetések költségei is magasabbak a tervezettnél. Mindezt tetézi, hogy nehézkes az üzembe állítás, sok az utólagos reklamáció. Az újonnan épült gyárak a kelleténél lassabban érik el az előírt termelési színvonalat, s ráadásul a termékeik sem minden esetben felelnek meg a várakozásnak, a befektetett milliárdoknak. Magyarán: az öt-tíz évig tartó építkezések miatt a fejlődés túllépi a korábban korszerűnek tervezett gyártmányokat. Ezek mind a beruházási tevékenység feszültségének jelei.

A beruházási feszültségek fő oka tehát pénzügyi jellegű, s ez azt is jelenti, hogy ezeket jól alkalmazott pénzügyi eszközökkel el lehetne hárítani?

Jogos a kérdés, hiszen pontatlan válaszomból ilyen következtetésre lehet jutni. A beruházási gondok elsődlegesen az anyagi szférában jelentkeznek, s ennek csak egyik — bár nem passzív — megjelenési formája a pénzügyi feszültség. A folyamat már a tervezésnél kezdődik, többet akarnak beruházni, mint amennyire a belföldi anyagi forrásokból tellene. Volt olyan tervév is, amikor a beruházások mennyiségének 6—8 százalékos növelését irányozták elő, s a végrehajtás során még ezt a magas arányt is rendre túlteljesítették. Az igények egyre növekednek, mind nagyobb a kérelmezők nyomása, aminek a gazdaságirányítás végül nem tud nemet mondani. Egészségház, út, színház, sportlétesítmény, ipartelep nélkülözhetetlenségéhez sohasem férhet kétség. A feszültség másik oka, hogy bizonyos célokra rendben van a beruházási engedély, készen állnak a tervek, de nincs kivitelező. Az építőipar kapacitása véges. De a vállalatok is hibásak. A beruházásra hangolt fejlődési törekvés szinte általános, az iparban, a mezőgazdaságban az ad tekintélyt, ha az üzem a többinél nagyvonalúbb fejlesztések megvalósításán fáradozik. Hogy esetleg az új termékek minősege és költsége sok kívánnivalót hagy maga után? Másodlagos. Ebből is érződik, hogy a beruházási piacon az egyensúly javítása összetett feladat,

amelyben mind a termelőknek, mind a pénzügyek irányítóinak meg kell tenniük a szükséges lépéseket.

Egyáltalán elképzelhető, hogy a beruházási feszültségek végérvényesen megszüntethetők?

Nem vagyok benne biztos, hogy a feszültségek egyszer s mindenkorra kiiktathatók gazdasági fejlődésünkből, de azt hiszem, hogy jelentősen csökkenthetők és ez már magában is nagy lépés lenne a gazdasági egyensúly javítása felé. Sokan azt vallják, hogy a beruházási keresletnek mindig a kínálat előtt kell járnia, mert ez a záloga a dinamikus fejlődésének. Szerintem sántít ez az elmélet, mert a fogyatékosságot akarja erényként feltüntetni, s az aránytalanságok okozta veszteségeket nem veszi kellően figyelembe. A fejlődés során a beruházási piacon is javítani kell a kereslet és a kínálat egyensúlyát.

Visszatérve a beruházási vásárlóerőhöz, amely a feszültségek egyik fő forrása, valóban ilyen nagy a tényleges vásárlóerő vagy emögött a nem létező lehetőségek is meghúzódnak?

Jól érzed a problémát. Havas Péter, az Állami Fejlesztési Bank vezérigazgatója egy nemrégiben tartott előadásában ezzel foglalkozva kifejtette, hogy meg kell különböztetni a valóban fizetőképes és a fiktív beruházási vásárlóerőt. A fiktív beruházási vásárlóerő egyik része „jogtalan" beruházási szerződésekben jut kifejezésre. Például a beruházó vállalat tudja, hogy a kivitelezési és szállítási szerződésekben rögzített időpontban nem lesz elegendő pénze fizetni, mégis megköti a szerződéseket, mert előre bekalkulálja a teljesítések egy részének csúszását. Ehhez közelálló fiktív vásárlóerőt teremt a biztonsági (jelen esetben fejlesztési) tartalék nélküli vállalati gazdálkodás, mert a piaci változások vagy az állami szabályozás már kisebb módosulással is fizetési nehézségeket okoznak. A fiktív vásárlóerő másik része „csak" közgazdasági és nem jogi értelemben fedezetlen. Ide sorolja a hitelkibocsátási előirányzatok és a bank hitelfolyósítási igérvényei közötti különbséget. Kétszeresen kibocsátott vásárlóerőnek tekinti az előadó a vállalati fejlesztési alapok év végi állományának egy jelentős részét is. Ezek ugyanis a nem teljesített szerződések „bent-

ragadt" pénzei, de ugyanakkor a kibocsátott hitelek fedezetét is képezik. Mindezek együttesen véleménye szerint elérhetik a beruházási vásárlóerő 20—25 százalékát is. De az a tény, hogy a vásárlóerő fiktív-e vagy tényleges, nem változtat a beruházási keresleten és annak „hiteléhségét" nem csökkenti.

Többször szó esett a magyar beruházási gyakorlattal összefüggésben, hogy nincs kellő arányosság az új beruházások és a rekonstrukciók között. Ha valaki fejleszteni akar, természetesen új létesítményekben gondolkodik...

A tények valóban ezt mutatják. A rekonstrukció gyakran zavarja a termelést; munkapadok körül szerelők, mesteremberek lábatlankodnak, s a kialakult üzemi adottságok nagyon behatárolják a rekonstrukció lehetséges irányait is. Gyakran nem is lehet az egyes technológiai lépcsőket zavartalanul egymáshoz illeszteni. A rekonstrukció tehát szervezésből, ötletességből jobban próbára teszi a gyári vezetést, mint az új beruházás. Ezek után nem csodálható, hogy ha az egyszerűbb utat választják. A rekonstrukciók azonban nagy tartalékai a fejlesztésnek, mert olcsóbbak, gyorsabbak és gyakran a munkaerő mozgását sem igénylik. A népgazdaságnak most érdeke, hogy a korszerűsítések háttérbe szorítsák az új beruházások iránti igényeket.

Magas a befejezetlen beruházások részaránya, erről a Központi Bizottság ülésén is említést tettek. Ennek a nehézkességnek a következményeit érezzük most is, amikor számos „jogosnak" mondható beruházási elképzelésre is nemet kell mondani..

Sajnos, igen. A nemzeti jövedelem felhasználásának legkevésbé hatékony módja, ha olyan létesítményeknél kötjük le a pénzt, ahol a befektetés a kelleténél lassabban térül meg. Ilyenek a befejezetlen beruházások. Nem arról van szó, hogy minden építkezést a kezdést követő hónapokban gyorsan be kellene fejezni, mert ez a nagyobb vállalkozásoknál elképzelhetetlen. De az is tarthatatlan, hogy hazánkban évente átlagosan húsz milliárd forinttal növekedjen a befejezetlen beruházások állománya. Közgazdászaink fontos kutatási feladata, hogy mérlegelve a beruházások anyagi és műszaki jellegét, pontosan meghatározzák

azokat a határértékeket, amelyek a befejezetlen beruházások állományának változását jellemezhetik.

A Magyar Nemzeti Bank évről évre meghirdeti a hitelpolitika irányelveit, éppen azért, hogy a beruházási vásárlóerőt szabályozza. Talán nem eléggé szigorúak a döntések?

A Magyar Nemzeti Bank valóban a hitelekkel igyekszik szelektív módon befolyásolni a beruházási vásárlóerőt. A gyorsan megtérülő, a korszerű árualapokat létrehozó, versenyképes termelést elősegítő fejlesztéseket részesítik előnyben. De nem szabad túlértékelni a bank lehetőségeit sem, mert a vállalatok és a szövetkezetek 1979-re tervezett 110 milliárd forintos fejlesztési elképzeléseikhez mindössze 26 milliárd forint hitelt igényeltek.

A szabályozó rendszer változása a hitelpolitikát is érinti. Hogyan alakul a vállalati beruházások állami támogatása?

Az állami támogatás továbbra is jelentős marad 1979-ben. Az összes vállalati források 15 százaléka ebből származik.

Miért nem csökkentik, illetve fokozatosan miért nem szüntetik meg ezt a magas arányt? Így talán a bank szabályozó szerepe is növekedne ...

Nem akarom védelmembe venni a beruházási támogatást, de vannak olyan fejlesztési célok, amelyeknek megvalósításában a vállalatok állami támogatás hiányában nem lennének érdekeltek. Így nem kerülnénk közelebb a növekedést, a gazdasági szerkezetet korszerűsítő és az egyensúly feltételeit javító gazdaságpolitikai céljainkhoz. Az persze kétségtelen, hogy a támogatás jelenlegi aránya magas. A Nemzeti Bank is a hitelpolitikai irányelveiben a beruházási támogatások csökkentésére ösztönöz. Megadja a vállalatoknak azt a lehetőséget, hogy lemondjanak róla vagy csökkentsék a beruházási támogatásigényüket, amiért cserébe kedvező feltételekkel pótlólagos hitelt kaphatnak. Mindent összevetve: ezen a területen is egészséges arányokra, harmóniára kell törekednünk.

Az MSZMP Központi Bizottságának 1978. decemberi üléséről kiadott közlemény így szól: „A beruházások volu-

mene a tervezett csökkenéssel szemben mintegy négy százalékkal emelkedik. A túlteljesítés az idén is a vállalati, szövetkezeti beruházásoknál következik be. A nagyberuházások megvalósítása nem éri el a tervezettet. A munka szervezettsége nem javul a kívánt mértékben, sok esetben indokolatlanul túllépik a költség-előirányzatokat, a kivitelezés ideje gyakran elhúzódik." Úgy látszik, hogy a beruházási gondok továbbra is makacsul a felszínen maradtak. Van-e reális lehetőségünk a „pályamódosításra"?

Az 1979. évi népgazdasági terv a beruházások egy-két százalékos növelését irányozza elő. Nem növekedhet a beruházási támogatások értéke és a hitelfeltételek is szigorodnak. Úgy gondolom, hogy a tervet csak akkor tudjuk megvalósítani, ha az országban olyan társadalmi és politikai légkör alakul ki, amely megálljt tud parancsolni a beruházási láznak. A KB-határozat ezért nagy hangsúlyt helyez a társadalmi szervek politikai munkájára is. Ezzel összefüggésben érdekes a Népszabadság cikkírójának megállapítása: „Lesznek tehát nehézségek, ezekre hivatkozva azonban nem adható felmentés a szigorú követelmények alól. A szavaknak és a tetteknek a párt általános gyakorlatára jellemző egységét a gazdasági szabályozásban és gyakorlatban is érvényesíteni kell. Nem engedhető meg, hogy a korábbi évekhez hasonlóan kivételezések, engedmények lazítsák fel a követelményrendszert és leplezzék a rossz munkát, a tehetségtelen vezetést, tovább éltessék azt, ami elavult, ami gazdaságtalan."

27. A bűvös infrastruktúra

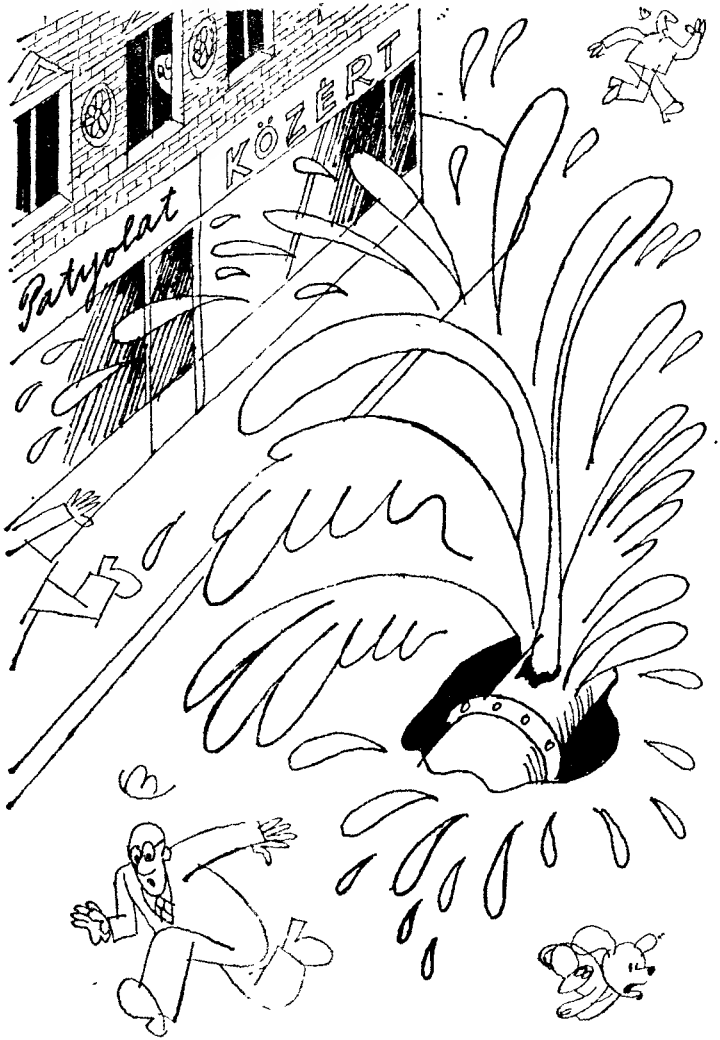

Hamarosan új szótárt adnak ki az idegen szavak magyar megfelelőiről. A címszavak között szerepel az infrastruktúra is, amelynek nyelvészi meghatározása: „ellátó hálózat". Igaz ez „közgazdász pontossággal" is?

Nincs jogom felülbírálni a nyelvészek véleményét, mert a szó „magyarítása" elég nehéz feladat. Tudomásom szerint először a napóleoni háborúk idején találkozunk e szóval, mint olyan fogalommal, amely a hadsereg ellátását szolgáló intézmények összességét jelentette. Tehát a laktanyákat, a kiképzőpályákat, a szekereket, az utakat értették rajta. Gondolom, hogy ebből ered a magyar megfelelője is. Mégis azt hiszem, a szó tartalmát könnyebb körülírni, mint egy találó magyar változatot adni rá. Az e tárgykörben készült könyvek meghatározása szerint az infrastruktúra nem más, mint a nemzeti vagyonnak olyan része, amely közvetlenül nem vesz részt sem a termelésben, sem a fogyasztásban. Ugyanakkor a gazdasági és műszaki fejlettség mindenkori elért szintjének megfelelően a termelés—elosztás—fogyasztás zavartalan megvalósításának hátterét jelenti. Sietve kell jeleznem, hogy ettől eltérő értelmezések százaival találkozhatunk a szakirodalomban. Távolról sem vigasz számunkra, hogy a latin eredetű nyelvekben sem egységes a szóhasználat, bizonyítva, hogy eredeti jelentésétől annak tartalma jelentősen elszakadt.

Milyen tevékenységeket, szolgáltatásokat sorolunk az infrastruktúra körébe?

A legfontosabbak: az energiaelosztás, a vízellátás, a csatornázás, a szállítás, a hírközlés, a kereskedelem, a lakásellátás, az oktatási és a kulturális intézmények, az egészségvédelem és a köztisztaság . . .

Szóval: mindaz a tevékenység, amelyet a politikai gazdaságtan nem tekint értékalkotónak?

Többé-kevésbé igen. De az értékalkotáshoz ezek igen nagy mértékben hozzájárulnak. Hogy nem közvetlenül produktív tevékenységről van szó? Nem jelenti azt, hogy ezek kevésbé fontos dolgok. Van olyan kategorizálás, s nem is alaptalanul, amely termelő és nem termelő jellegű infrastruktúrát különböztet meg. Eszerint a termelői infrastruktúra az, amelyben az újratermelési folyamat gyáron

kívüli tényezői vesznek részt, például a hírközlés, a közút és vasút, a kikötők, a közraktárak stb. A nem termelő szférába pedig az iskola, a kórház, az óvoda, a kultúrotthon tartozik. Van más rendszerezés is, amely három csoportba sorolja az infrastruktúrát, nevezetesen: anyagi, intézményi és személyi infrastruktúrát különböztet meg. Ez sem tekinthető ésszerűtlen megközelítésnek. Sajnos volt olyan időszak hazánkban is, amikor az infrastruktúra fejlesztésére — talán ilyen téves megfontolásból — nem fordítottak kellő figyelmet. Az ötödik ötéves tervben és az elkövetkezendő ötéves tervekben is az infrastruktúra fejlesztése igen fontos feladatunk lesz.

Fejlesztése nem vonja el az ipartól, a mezőgazdaságtól a munkaerőt? Van-e kellő anyagi fedezet ezek megvalósítására?

Az infrastruktúra fejlesztése természetes velejárója a gazdasági fejlődésnek. A gépesítés és automatizálás nyomán felszabaduló munkaerőt a szolgáltató ágazat szívja fel. A fejlett tőkésországokban az összes foglalkoztatottaknak több mint ötven százaléka dolgozik a szolgáltató „iparban". Az Egyesült Államokban például 60, Angliában 50, Svédországban 55, Franciaországban 48, Japánban 46 százalék az infrastruktúrában foglalkoztatottak részaránya. Nálunk még e téren jelentős az elmaradás, kb. 30—35 százalék dolgozik e területen. Valószínű, hogy fel kell gyorsítanunk a munkaerő ilyen irányú átcsoportosítását. Hogy van-e erre elég pénzünk? Fogas kérdés. A felhalmozásra rendelkezésünkre álló összeget nem bővíthetjük a fogyasztás rovására, ezért az infrastruktúra fejlesztésének fedezetét a termelő beruházásoktól kell elvonni. Ez fájdalmas érvágás. Mindenki elismeri ugyan ennek fontosságát, de amikor valamilyen beruházásról le kell mondania vagy azt el kell halasztania, már távolról sem ilyen megértő. Az infrastrukturális feladatok általában a népgazdasági érdek általános kifejezői, de ezzel szemben a vállalatok, szövetkezetek, ha például a környezetvédelemre kell költeniük, igyekeznek kibúvót keresni. Pedig mindenki tudja, hogy ennek mekkora jelentősége van jelenünk és jövőnk szempontjából.

Magyarországon általános a munkaerőhiány. Hogyan gondolhatunk ilyen feltételek között az infrastrukturális ágazatok fejlesztésére?

Ez valóban óriási és ma még nem teljesen megoldott feladat. Kétségtelenül a más ágazatokban elért termelékenységnövekedésnek kell megteremtenie a munkaerő ésszerű átáramlásának lehetőségét az infrastrukturális ágazatokba. Különböző ösztönző intézkedések is születtek, gondoljunk csak a BKV autóbuszvezetők év végi jutalmazására. De van egy másik nehézség is. Az infrastruktúra fejlesztése költséges és időigényes feladat, amelyben nemcsak a központi gazdálkodó szerveknek, hanem a vállalatoknak és a helyi tanácsoknak is jelentős szerepe van. Mert, például, a vállalatok szociális létesítményei, az üzemi óvodák, az orvosi rendelők, a lakásépítési akciók mind-mind az infrastruktúra fejlesztését szolgálják. De ide lehet sorolni azt a társadalmi összefogást is, amellyel nem egy városban épültek járdák, kultúrotthonok, sportpályák, bekötő utak, óvodák, csatornák és más létesítmények.

Lehet-e tipizálni az infrastrukturális ellátást? Meghatározhatunk valami pontos optimumot?

Az infrastrukturális ellátottság igénye országonként igen különbözően alakul. Például függ attól, hogy az adott állam gazdaságilag milyen fejlett, a történelem során a fejlesztés milyen eredményeket ért el, milyen az ország társadalmi berendezkedése, hogyan alakul a népesség koncentrációja, milyen a termelés ágazati szerkezete és így tovább. Ezek alapján a nemzetközi összehasonlításokat mindig az adott ország sajátosságainak függvényében kell értékelni és nem lehet merev normákat meghatározni. Az a véleményem, hogy az infrastruktúra fejlesztésénél a közgazdászok — összefogva más tudományok képviselőivel — országunkra vonatkozóan meg tudják határozni az ellátás kívánatos és gazdaságilag is megvalósítható szintjét. Hogy ez megfelel-e az optimumnak? Arra nem tudok választ adni.

A népgazdasági tervben szerepelnek az infrastruktúra fejlesztésével összefüggő feladatok?

Természetesen. A népgazdasági terv sajátos, központi ál-

lami feladatnak tekinti a lakásépítést, az országos jelentőségű egészségügyi hálózat fejlesztését, az oktatási és kulturális intézmények fenntartását és bővítését, valamint a többi kommunális jellegű beruházásokat.

Az infrastruktúra bővítése ezek szerint társadalmi feladat is?

Feltétlenül!

Érthető, hogy az infrastruktúra fejlesztése fontos kérdés, a rendelkezésre álló pénzt okosan kell elosztani. Milyen szempontokat kell érvényesítenünk?

A pénz sosem elég. Csernok Attila, Szilágyi György és Erlich Éva e problémáról írt könyvükben helyesen hangsúlyozzák, hogy az infrastrukturális fejlesztésben nem néhány évtized mulasztását kell behozni, hanem gyakran évszázados mennyiségi és szerkezeti problémákat kell megoldani. Csak akkor lehet eredményesen hozzákezdeni e feladat megoldásához, ha kiemeljük a megoldás egyes láncszemeit és arra koncentráljuk erőinket. Ez persze fájdalmas lemaradást, sőt aránytalanságot jelenthet más területekkel szemben, de a realitás ezt diktálja. Az erők szétforgácsolása ezen a téren a folyamatok elhúzódásához és megoldatlanságuk újratermeléséhez vezet. A fejlesztésnek tehát szelektív jellegűnek kell lennie, azaz ott kell befektetnünk, ahol a szükséglet arra a legnagyobb, a legégetőbb. Kormányunk ezért helyezte előtérbe a lakásépítkezést. Csakis ilyen rangsorolt fejlesztés mellett érhető el a legnagyobb hatékonyság.

Hatékonyságról beszélünk az infrastrukturális fejlesztésekkel összefüggésben? Hogyan lehet gazdasági hatékonysága egy kórháznak, egy közútnak, óvodának? Mérhető ez egyáltalán?

A szó igazi értelmében gazdasági hatékonyságról az infrastrukturális fejlesztéseknél nem lehet szó, mert a költség pontos kimutatása ugyan viszonylag egyszerű, de a keletkező eredmény alig mérhető. Ennek ellenére azért itt is beszélhetünk gazdasági hatékonyságról, mert az infrastrukturális és fejlesztési tevékenységnél az valóban kifejezhető.

Hogyan mérhető azok minősége?

Ma még az infrastrukturális fejlesztéseink minősége messze elmarad a követelményektől és nehezen állja ki a nemzetközi összehasonlítások próbáját. Ezen feltétlenül változtatnunk kell. De ez végső soron azoktól is függ, akik ezeken a beruházásokon a cementet keverik, a falat vakolják, a csöveket szerelik, vagy éppen ezeknek a munkáknak a minőségét ellenőrzik. Kétségtelenül szorít az időtényező, zavaró az építési szervezetlenség, de mindennek ellenére is lehetne jobb minőségű maga a munka. Az infrastrukturális beruházások gyermekbetegségeit figyelhettük meg például az M 7-es útnál, ahol az építés első szakasza igen vontatott volt, s a megépített útszakaszok is a technológiai fegyelem megsértése miatt hamar meghibásodtak. De ilyen szomorú példa a Fodor úti orvosi rendelőé is, amely a teljes felújítást követő ötödik évben kezdett omladozni, s tíz év alatt életveszélyessé vált. Drága és veszélyes dolog ez. A minőség legszigorúbb ellenőre a felhasználó, a lakó, a kórházban fekvő beteg, akik ha nem is számszerűséggel, de pontos minőségi véleményt tudnak adni. Tartozunk annyival az igazságnak, hogy elismerjük: az utóbbi időben számottevő javulás tapasztalható az infrastrukturális beruházások minőségében.

Lemaradásaink vannak. Milyen ütemű fejlődés volna kívánatos?

Az ideális állapot az volna, ha az infrastruktúra fejlődése megelőzné a termelés fejlődését. Ez azonban azért elképzelhetetlen, mert a tudományos-technikai forradalom olyan gyors változásokat hoz a termelésben, amit más területen aligha lehet megelőzni. Azzal is számolnunk kell, hogy az infrastrukturális fejlesztések lassú megtérülése gazdaságilag sem ösztönöz nagyobb ütemre. Számunkra a jövőben a „láncszerű" fejlesztés látszik követhetőnek. Ami azt jelenti, hogy nem keletkeznek nagy lemaradások, de azért egyes területeken továbbra is számolni kell a kelleténél szűkebb kapacitásokkal. Igaz, a szelektív beruházási politika nyomán ezek a korábbinál hamarabb feloldódnak majd.

28. Tudományos és műszaki haladás

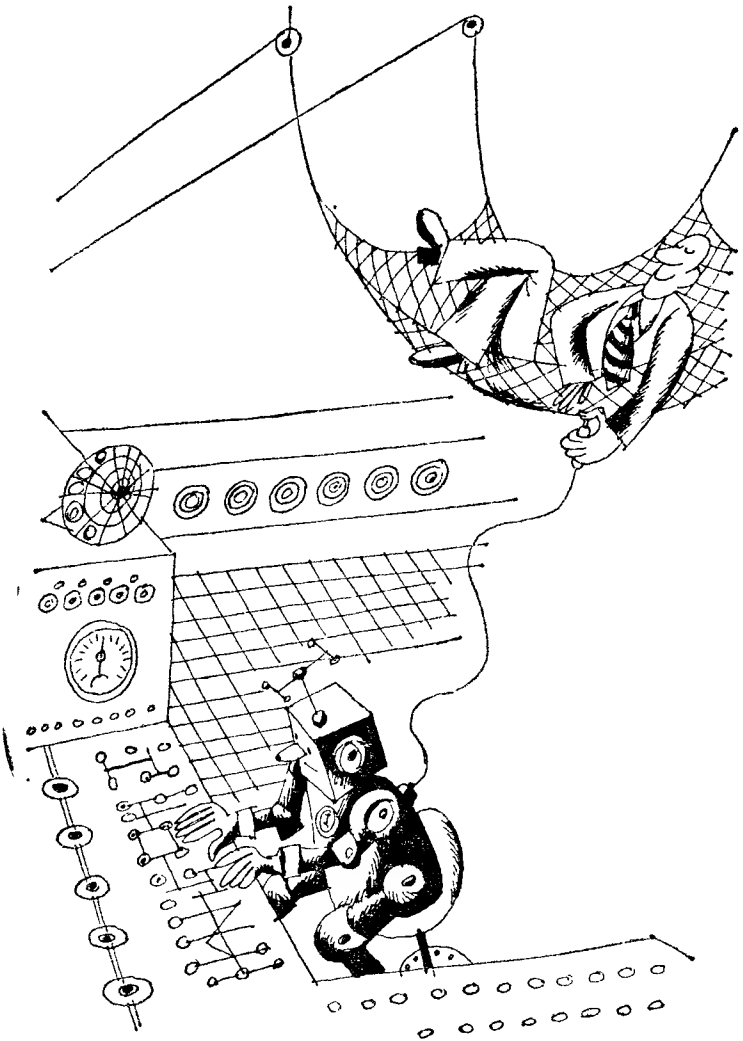

A műholdak segítségével egyidőben lehetünk tanúi más földrészen történő eseményeknek, láthattuk a holdra szállás pillanatát... A tudományos és műszaki haladás korunkban termelési tényezővé vált.

Pontosítani szeretnélek. A tudomány és a technika valóban termelési tényező, ha annak nem is önálló eleme. Haszna a termelési eszközök — a gépek, a berendezések, a szerszámok — forradalmi korszerűsödése, a termékek használati értékének sokoldalú bővülése, a munkaerő állandóan növekvő képzettsége, a munka minőségi átalakulása...

Miért hangsúlyozod mégis, hogy a tudomány és technika nem „önálló termelési tényező"?

Mert egyesek a tudományt magáért a tudományért kívánják művelni, s a gyakorlati hasznot csak sokadrangú követelménynek tekintik. Társadalmunkban a tudomány és a technika elválaszthatatlan része a gazdaságpolitikának, kölcsönös összefüggésben van a termeléssel, sőt a fogyasztói igényekkel is. Az alapkutatásokban a gyakorlati haszon valóban csak áttételesen, gyakran késésekkel jelentkezik. Einsteinnek a fizikát forradalmasító elméletei után évtizedeknek kellett elmúlniuk, amíg nyilvánvalóvá vált, hogy nélkülük az űrkutatás moccanni sem tudna. Az alkalmazott kutatások gyakorlati haszna azonban sokkal közvetlenebbül jelentkezik.

A gyakorlati hasznosság valóban fontos követelmény. De ki bírálja el, hogy az adott kutatás ebbe az irányba halad-e?

A szocialista államnak — mint a tudomány „mecénásának" — kockázatot kell vállalnia és nemcsak a konvencionálisat kell támogatnia. Persze, szűkös anyagi erőforrásaink mellett nem könnyű a döntés, a választás. De kétségtelen, hogy ezen a téren is növelni kell a vállalkozási készséget, a szelektív fejlesztést, s az arányok javítását. Hazánknak nem kell minden kutatási ágat fejlesztenie, hiszen tagja vagyunk a KGST-nek, a szakosodás előnyeit ebben is hasznosítani lehet. Nem szégyen az sem, ha egyszerűen megvásároljuk a fejlettebb külföldi technológiákat.

A hazai tudományos és műszaki kutatások gyakorlati eredményeivel sokan és sokszor elégedetlenek.

A műszaki haladás hazai eredményei kiemelkedőek, ha azokat pusztán önmagukban vizsgáljuk. Az elmúlt évtizedekben kialakult a nagyüzemi, gépesített mezőgazdaság; az iparban az egy főre jutó gépérték az 1960-as színvonalhoz viszonyítva napjainkra közel 2,7-szeresére nőtt. Olyan új iparágak alakultak ki, mint a számítógépgyártás, a korszerű növényvédőszer-gyártás. Javult a fajlagos anyagfelhasználás mutatója is, jelentősen változott a munkaerőstruktúra, a fizikai és a szellemi munka közelebb került egymáshoz stb. A nemzetközi tapasztalatokkal összevetve azonban mégsem kielégítő a tudomány és a technika kutatási eredményeinek gyakorlati alkalmazása. A fejlett tőkésországokban az elmúlt évtizedekben a tudományos és műszaki haladás eredményei adták a termelékenység növekedésének 60—70 százalékát, míg nálunk ez a mutató mindössze 30—35 százalék. Miközben az egyes termelési ágakban a fajlagos anyagfelhasználás némileg javult, az ipar egészében — az anyagigényes termelési ágak előtérbe kerülésével — átlagosan mégis romlott. Hazánk ma a közepesen fejlett országok közé tartozik, az egy lakosra jutó termelés, a termelékenység tekintetében azonban a felét éri el a fejlettebb észak- és nyugat-európai országok szintjének. Bár a műszaki színvonal emelkedik, még mindig magas a kitermelő ágazatok aránya, a vegyipari és a szolgáltató ágazatoké pedig alacsony. Csak kevéssé javul a gépesítettség szintje, sok a régi, elavult gép. Emiatt még nem elég érett a helyzet a szélesebb körű automatizáláshoz. Az egy főre jutó villamosenergia-felhasználás a nyugat-európai országokban két-háromszorosa a mienknek, miközben a fajlagos villamosenergia-felhasználás lényegesen alacsonyabb. Viszonylag gyorsan fejlődik, de még mindig alacsony a műanyag- és vegyiszál-felhasználás. Termékszerkezetünk túl széles, nem eléggé specializált és nem elég korszerű, a termékminőség nem elég stabil; lassú az új gyártmányok bevezetése, térfoglalása. A termékek műszaki színvonalánál jobban elmaradt az alkalmazott technológia, amire a viszonylag alacsony ipari termelékenység

is utal. Nem kielégítő az üzemi szervezettség színvonala. a vállalati irányítási módszerek korszerűsége — állapítja meg Simán Miklós egyik tanulmányában.

Kis ország vagyunk, anyagi lehetőségeink, sőt szellemi kapacitásaink is behatároltak . . .

A hazai kutatásokban új szakasznak kell kezdődnie. Az MSZMP Központi Bizottságának 1977. októberi határozata nyomatékosan felhívta a figyelmet arra, hogy nagyon fontos feladat a hazai kutatások kiválasztása és koncentrálása. Fokról fokra meg kell szüntetni a még ma is tapasztalható, témák szerinti szétáprózódottságot, amely végső soron a kutatás eredményességét kockáztatja. Létre kell hozni olyan társulásokat. amelyben közös érdekeltség köt össze kutatóintézetet, vállalati fejlesztőket és természetesen az alkalmazásban érdekelt üzemeket.

Hol van létjogosultsága az önálló hazai kutatásoknak és fejlesztéseknek?

Inkább azt említeném meg, ahol nincsen létjogosultsága. Véleményem szerint a túlzottan eszközigényes kutatások és fejlesztések meghaladják hazánk anyagi lehetőségeit. Itt nincs értelme erőnkön feluli vállalkozásba kezdeni. Tudósaink kutatómunkájához a KGST keretei között kell nagyobb lehetőséget adni. Nem indokoltak ott sem a hazai kutatások, ahol a külföldi tapasztalatok már adottak, s az eredmények átvételére módunk nyílik. Nem kell erőltetni a kutatást azokban a témákban sem, ahol valószínű, hogy a hazai iparban nincs igény vagy kapacitás a várható tudományos eredmény hasznosítására. Igaz, körültekintőnek kell lennünk, mert a kutatás és az alkalmazási készség nálunk sincs még szinkronban . . .

A KGST-országok között nagy távlatai vannak a tudományos-műszaki együttműködésnek.

A tudományos-technikai forradalom nagy hatással van a KGST-országok fejlődésére. Ma már világos, hogy az együttműködés, a szellemi és anyagi erőforrások koncentrálása és szakosítása hatalmas tartalék minden KGST-tagállam számára. Közismert módszerek: a kutatási tervek koordinációja, a folyamatos konzultációk és az alkotó viták rendszere a tudományos hipotézistől egészen a megvalósí-

tásig. Fontos együttműködési forma a közös kutatóintézetek létrehozása, közös kutatási tervek kidolgozására és végrehajtására különböző közös kutatócsoportok szervezése. A technikai kapcsolatok fontos formái: a gyártási eljárások tapasztalatcseréje, a személyes és intézményi szakembercsere. Nem kétséges, hogy ebben a folyamatban óriási szerepe van a közös beruházásoknak. A KGST-országok közösen összehangolt tudományos és műszaki prognózisokat dolgoznak ki. Sorolhatnám tovább az együttműködés más bevált formáit.

Azt mondják, hogy bizonyos esetekben érdemesebb átvenni a külföldi tapasztalatokat, mint itthon a fejlesztést erőltetni. Nem hat ez bénítóan a hazai kutatásokra?

Külföldi licencet — szabadalmat — gyártási eljárást — know-how-t — általában csak akkor érdemes megvenni, ha a hazai fejlesztés várhatóan több pénzt igényelne, mint a vétel és a gyártás meghonosítása. Kétségtelen, hogy minden gondja ellenére ez a módszer az alkalmazás gyors útja. De a hazai kutatásokat és fejlesztéseket nem hanyagolhatjuk el, mert ezekből születhetnek csak meg az igazi piaci sikert ígérő eredeti, élenjáró gyártmányok.

Társadalmi vitát váltott ki az Élet és Irodalomban a kérdés: miért kevés hazánkban a találmány? Szerinted — a közgazdász szerint — miért?

Gondolom, sok újat nem lehet hozzátenni a vitában elhangzottakhoz, ezért csak egy-két olyan dolgot említek meg, amely szerintem kiegészíti a már leírtakat. A találmányok, a felfedezések, bár történelmi távon törvényszerűen jelennek meg, az egyén, a hely, sőt az időpont szempontjából véletlenszerűen. Azt hiszem, ezt nem kell bizonyítanom. De azt sem, hogy a „véletlenek" száma mindig több a gazdagabb országokban, ott, ahol több pénzt tudnak a tudományos célokra fordítani. Úgy gondolom, a találmányok viszonylag alacsony számában fontos szerepe van az igazi gazdasági kényszer hiányának is. A vállalatok korszerű és korszerűtlen termékeiknek egyaránt piacot találtak, ha mégsem, akkor befogadták azokat a raktárak. Ez sem fenyegette azonban összeomlással a vállalatok létét. Miért fogadták volna tárt kapukkal azt a feltalálót, aki

a gazdasági kockázatot és az újjal járó kellemetlenséget ígérte? A vállalat csak biztosra ment, anyagi és erkölcsi érdeke csak a mához, nem a jövő sikeréhez kötődött. A kutatóintézetek egy jelentős része pedig a költségvetésből gazdálkodott és ezért nem érezte sürgetve magát.

Térjünk vissza eredeti témánkhoz: hogyan fejti ki a gazdasági szerkezetet átalakító hatását a tudományos és műszaki fejlesztés?

A műszaki fejlesztés közvetlen gyakorlati feladatai között szerepel a gépek és berendezések teljesítményének növelése. A fejlesztés fontos követelménye, hogy olyan gyártási eljárásokat dolgozzon ki, amelyek lehetővé teszik a nagyfokú gépesítés révén a munkaerővel való takarékosságot, lerövidítik a termelés idejét, megkönnyítik a munkát, lehetővé teszik a fajlagos anyagfelhasználás csökkentését anélkül, hogy a termék használati értéke csökkenne. Nagyon fontos feladata az új termékek feltalálása és a gyártás gyors megszervezése. Ezek a tényezők a gazdasági szerkezetet is megváltoztatják és végső soron előtérbe kerülnek a gazdaságilag leghatékonyabb megoldások.

29. A területfejlesztés és az érdekek

Amikor „gazdaságról" beszélünk, elsősorban az ágazatokra — az iparra, a mezőgazdaságra, a közlekedésre — gondolunk és megfeledkezünk magáról a területről, mintha az nem is lenne gazdasági tényező ...

Korábban valóban kevés szó esett a területi fejlesztésről, vagy ahogyan a szakmai zsargon mondja: a regionális problémákról. Ennek az az oka, hogy a népgazdaságot korábban a tervezők olyan egységnek fogták fel, amelyben a területi tényezőknek nincs számottevő, önálló jelentőségük, ezért azt úgy kezelték, mint valami passzív adottságot. Ma már másképp gondolkodunk, s egyre nagyobb hangsúlyt helyezünk a területi fejlesztés sajátosságaira. Kialakult és egyre erőteljesebb a regionális tervezés is, mert felismertük, hogy ez jelentős tartaléka a gazdaságfejlesztésnek.

A területi fejlesztés a felületes szemlélő számára véletlenszerűnek tűnik. Milyen gazdasági tényezők szabályozzák a települések fejlődését?

A települések létrejötte, fejlődése, a termelőerőkkel és a termelési viszonyokkal szorosan összefonódik, szigorú társadalmi és gazdasági törvényszerűségek mellett megy végbe. A területi fejlődés terméke az általános gazdasági haladásnak, de egyben arra sajátos módon vissza is hat. Fölösleges volna felsorolni a területi fejlődés összes tényezőit, mert mindenképpen vitathatatlan, hogy abban óriási szerepük van a természetföldrajzi feltételeknek — a nyersanyaglelőhelyeknek, az időjárási és talajviszonyoknak, az útviszonyoknak, a hegyvidék és a folyók találkozásának — és a termelőerők elért fejlettségi fokának, a történelmi tradícióknak, a politikai, társadalmi viszonyoknak. Ezek a fő tényezők a legváltozatosabb kombinációban vannak jelen és a történelem során jelentőségük más és más. Korábban például a nehézkes szállítási technológia miatt a nyersanyagforrásokhoz települt a feldolgozó ipar, ma már a korszerű fuvarozási lehetőségek e kapcsolat szorosságát jócskán fellazították. Napjainkban a legmostohább éghajlati viszonyok sem akadályozzák meg, hogy mondjuk Alaszkában, vagy az Északi Sarkövben ne hasznosítsa az ember a

gazdasági erőforrásokat, ne szülessenek kisebb-nagyobb települések, modern üzemek.

Nem vitás, a föld fehér foltjai egyre ritkábbak és a termelő ember mindenhol letelepül. Ez a terjeszkedés persze kétirányú: egyik helyen hatalmas városok jönnek létre, máshol a korábban virágzó települések elnéptelenednek. A termelés horizontja egyre tágul és pusztítja a természetet. Ez a két irányzat óriási aránytalanságokat hoz létre, s az emberiség fejlődését fenyegeti . . .

A kép valóban borús, de mégsem vagyok pesszimista. A területi fejlődésben világszerte megjelenik a tervszerűség, ezen a téren is összefognak a tudományok. Az egyes területi egységek között a fejlődés igen aránytalan, s ez egy-egy országon belül is gazdasági és társadalmi gondok forrása lehet. Észak- és Dél-Olaszország példája a legismertebb. Magyarországon Szabolcs-Szatmár és a főváros fejlettségi különbségei jelentették a végletet. A területi fejlesztésben a szocialista társadalmi viszonyok óriási lehetőségeket kínálnak, mert a természeti erőforrások hasznosítása a nép kezében van, az államnak módja nyílik a fejlesztési eszközök tudatos csoportosításával fokozatosan feloldani a történelem során kialakult feszültségeket. Tudományosan megalapozott, távlati fejlesztési program keretében a gazdasági, a társadalmi és a természetvédelmi feltételek mérlegelésével alakíthatjuk a településeket.

Vagyis: a településpolitika szoros alkotórésze a gazdaságpolitikának?

Igen. A gazdaságpolitikán belül a településfejlesztésnek meghatározott, sajátos helye van. Fontos feladata, hogy az ágazati és a helyi fejlesztéseket összehangolja, megteremtse a népgazdasági érdekek és a gazdasági egyensúly követelményei között a szükséges összhangot. A legújabb gazdaságpolitikai kutatások feltárták, hogy az egyes területek fejlődése között időről időre objektív módon feszültségek keletkeznek, s ezek hasonlatosak a rész és az egész közötti feszültségekhez, s nem hatnak hátrányosan az általános gazdasági fejlődésre.

Magyarországon a területek történelmi idők óta helyi igazgatási egységekre tagolódnak. Nem valószínű, hogy e

körzetek kialakulásában a mai termelőerőknek megfelelő szempontok játszottak volna szerepet. Mégis a felosztás állja az idő próbáját?

Nem akarok belebonyolódni a közigazgatási határok körül kialakult vitába, de az biztos, hogy a jelenlegi közigazgatási rendszer nem felel meg a gazdasági és társadalmi fejlettségünk adott színvonalának, és valós területi arányainak. Közigazgatási rendszerünk reformja éppen ezért elkerülhetetlennek látszik.

Egy régebbi kiadású gazdaságföldrajzi tanulmány a területi egységek kialakításának kapcsán a területi felosztás legfontosabb döntési elveként a komplex ellátottságra való törekvést jelöli meg. A kereskedelmet, a kulturális, az egészségügyi, és a szociális ellátottságot is beleérti ebbe a közegbe. Milyen önállósága lehet egy-egy területi egységnek? Jogos követelmény az úgynevezett „önellátás"?

Bizonyos értelemben túlhaladottak azok az elgondolások, amelyek az ország politikai térképét ilyen ismérvek alapján kívánták újrarajzolni. Még a nálunk nagyobb országokban sem lehet ilyen önellátó területi egységeket kialakítani. Az ilyen teljességre való törekvés a társadalmi és gazdasági fejlődés törvényszerűségeiből fakadó munkamegosztást nem veszi kellően figyelembe, s a népgazdasági hatékonyságot is háttérbe szorítja. Igaz, hogy a területi egységek — legyenek azok bármilyen kicsinyek is — bizonyos önálló érdekekkel rendelkeznek, de az önellátás igénye mindenképpen túlzás.

Milyen mértékű gazdasági önállósága lehet egy-egy területi egységnek? Meddig élvezhetnek előnyt a területi érdekek?

Pontos mennyiségi meghatározás nincs. A népgazdasági tervben külön fejezet a területfejlesztés és a tanácsi gazdálkodás. Ez azt jelenti, hogy a központi döntések mellett tere van a helyi gazdálkodásnak, kezdeményezésnek, vállalkozásnak is. A gazdasági önállóság kereteit alapvetően két tényező határolja be. Az egyik a település gazdasági jelentősége, a másik a központi gazdálkodás akarata. Például egyes területekre ipartelepítési tilalmat rendeltek el éppen a termelőterületek védelmében. A helyi érdekek érvénye-

sülését ez mégsem gátolja, mert ha gyárat nem is, bölcsődéket, kultúrotthonokat, bekötő utakat, járdákat ezeken a területeken is építhetnek. A területi érdekek így válnak a népgazdasági érdekek fontos kiegészítőivé, megjelenési formáivá.

A központi fejlesztésnek meg kell határoznia az ország egyes körzeteinek fejlődési távlatait, s miközben ezen fáradoznak, a helyi közigazgatási szervek is terveket szőnek. Szükség van az ilyen párhuzamosságra?

A két dolog nem párhuzamos, mint ahogyan az az első pillanatra látszik. Népgazdasági szinten a kormány dolgozza ki a termelőerők területi elosztásának átfogó programját, s ha kell, ehhez rendelkezésre bocsátja az eszközöket is. A helyi tanácsok, miután megismerték a központi fejlesztési elképzeléseket, kidolgozzák az ebből fakadó területfejlesztési tervüket, amelyben már kifejezésre jutnak azok a speciális követelmények is, amelyeket a központi elgondolások csak nagy vonásokban érinthettek, és amelyeket a területi erőforrások felhasználásával kívánnak megoldani. Ez a kétlépcsős tervezés biztosítja, hogy ne keletkezzenek oktalan párhuzamosságok, belső feszültségek.

Elég gyakori, hogy a megyék egymással versengve a gazdaságirányítás különböző szintjein helyi érdekeikért szállnak síkra. Ez a harc háttérbe szoríthatja a termelési szerkezet korszerűsítésének folyamatát, növelheti a beruházási feszültséget, gátolhatja a hatékonyság általános növelését.

Nagyon kemény ítélet lenne, ha így néznék a megyék ambícióit. Nem kétséges, hogy tapasztalható ilyenfajta versengés is, de szerencsére van semleges „bíró" is, s a játékszabályok sem enyhék. Ami pedig az egyes területek különböző ütemű fejlődését illeti: a legnagyobb gazdasági komplexum a népgazdaság, amelyen belül nem lehet soha teljesen egyenletes területi fejlődést elérni sem gazdasági, sem kulturális téren.

A területfejlesztésről szólva gyakran lehet találkozni az agglomeráció fogalmával. Mit jelent ez, s mi a kapcsolata a területgazdálkodással?

Az agglomeráció valamilyen nagy gazdasági központhoz csatlakozó települési rendszer. Az agglomeráció a városia-

sodás sajátos formája, a termelőerők olyan koncentrációja, amelyben a munkamegosztás magas szintet érhet el, s olyan infrastrukturális háttér alakul ki, amely egyenletes és tartós hatást gyakorol a környezetre, gyorsítja a különböző termelési ágak fejlődését az adott területen. A folyamat természetesen nagy népességmozgással párosul, s végül az agglomeráció a társadalmi, természeti, gazdasági környezet fokozatos átalakulásához vezet. Ilyenek például a budapesti, a miskolci, a pécsi agglomerációk. Ezek az egyes területen, körzetben vonzásközpontként szerepelnek, bizonyos funkciókat átvállalnak, amit egyébként az egyes helyi egységeknek kellene ellátniuk, elsősorban az oktatás, a kultúra és az egészségügy területén. Az agglomerációkutatás hazánkban igen fiatal tudományág. Az Országos Tervhivatal támogatásával az ilyen jellegű kutatásokat hazánkban a Magyar Tudományos Akadémia pécsi kutatóközpontja folytatja. A különböző tudományágak összefogásával most azon fáradoznak, hogy az egyes vonzásközpontok fejlődési modelljét kidolgozzák és ezzel segítséget nyújtsanak a központi és helyi tervezésnek.

A területi gazdálkodás tehát két feladatot szolgál: közreműködik a központi gazdaságpolitikai célok megvalósításában és a helyi gazdasági lehetőségek, tartalékok feltárásával kiegészíti a gazdasági fejlődést. Melyik feladat vár jobb megoldásra?

Nem tudnék súlyozni, mert ezek összefüggő rendszert alkotnak. De úgy gondolom, hogy a helyi gazdálkodás önállóságában rejlő tartalékok kihasználásában még csak az első lépéseket tettük meg. Ezek az erőforrások, elsősorban a helyi iparban, a szolgáltatásokban, a kulturális és a szociális létesítményekben olyan terheket tudnak levenni a központi gazdálkodás válláról, amelyektől felszabadulva lehetővé válik a fejlesztési eszközök koncentráltabb és hatékonyabb felhasználása. S ami legalább ilyen fontos: az adott területen előbb valósulhatnak meg az életszínvonalpolitikában előirányzott célok.

30. A szocialista vállalatok szerepe népgazdaságunkban

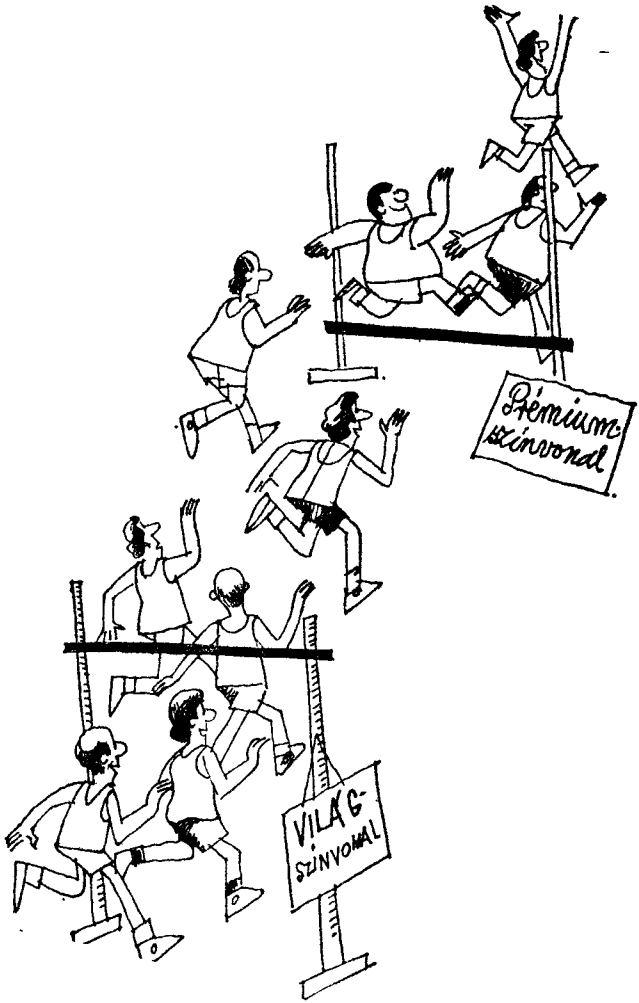

Eddig beszélgetéseinkben a népgazdasági szintű, vagy más szóval a makroökonómiai kérdéseket helyeztük a középpontba. Úgy vélem, hogy a népgazdaság fejlődése szempontjából a vállalati gazdálkodás problémái szintén igen fontosak, mert végül is minden a termelésben és a forgalomban dől el. Lehet, hogy laikus a kérdés: mit értünk szocialista vállalaton?

Mielőtt megkísérelnék felelni a kérdés lényegére, kis kitérőt ajánlok. A szocialista népgazdaság irányításában korábban az volt a felfogás, hogy a mikrogazdasági egységek, a különböző vállalatok a tervek rendszerében a munkamegosztás egyszerű láncszemei, amelyek egy központból irányítva végrehajtják feladataikat. E felfogásban a vállalat értelmezése, annak gazdasági funkciói és tevékenységének sajátosságai nem kaptak különös hangsúlyt. A szocialista országokban a gazdasági reform a vállalati önállóság nagymértékű kibontakozását eredményezte, s a vállalatgazdasági problémák új jelentőséget kaptak. A reformok fontos közös vonása, hogy a gazdálkodó szervezetek kezdeményezőkészségében rejlő energiát kívánta felszabadítani a gazdasági fejlődés érdekében. Az országos távlati kutatási terv egyik fő iránya éppen a szocialista vállalat jellegének feltárása. A tudósok között még ma is vita folyik erről az egyszerűnek hitt kérdésről. A vállalati törvény nem adott korábban pontos meghatározást a szocialista vállalatról. Szerintem a szocialista vállalatok a népgazdaság bonyolult szervezeti rendszerének részét képezik, olyan többcélú szervezetek, amelyek egyrészt a központi gazdaságirányítás céljainak végrehajtását szolgálják, másrészt önállósult, belső célokat is kitűznek. Az utóbbiak közé tartozik a növekedés, a fejlesztés, a tartalékok képzése, a különböző együttműködési formák kialakítása, mint például az egyesülések, a közös vállalkozások stb. A szocialista vállalatok mint a szocialista tulajdon gondozói egyre nagyobb önállósággal alakíthatják ki terveiket, politikájukat.

Könnyebb a helyzet a vállalat jogi meghatározását illetően?

A vállalat önálló jogi személy, s ez a hivatalos bejegyzési kötelezettségnek eleget téve érvénybe lép. Lehetővé teszi,

hogy saját nevében szerződéseket kössön és azokért teljes anyagi felelősséget vállaljon.

Ne időzzünk tovább a fogalomnál. Említetted, hogy a szocialista országokban a reformok nyomán nőtt a vállalatok önállósága. Folytassuk ezzel a beszélgetést.

Válaszoljon helyettem N. D. Koleszov szovjet közgazdász. „A szocialista országokban megvalósított gazdasági reformokkal lényeges változtatásokat hajtottak végre a népgazdaság gazdaságirányítási rendszerében és mindenekelőtt a vállalati önelszámolás rendszerében. Az önálló elszámolás valamennyi alapelve továbbfejlődött: a vállalat gazdasági-operatív önállósága, tevékenységének eredményeiért való anyagi felelőssége, a vállalat egészének és minden egyes munkásának anyagi felelőssége a termelési eredményekért. A vállalatok nagyobb lehetőségeket kaptak a termelési eszközök felhasználásában és beszerzésében, a termékértékesítésben, a munkaerő felvételében és a bérezésben. A vállalatok jogot kaptak, hogy önállóan döntsenek egy sor gazdasági, technikai, és szervezési kérdésben. Más vállalatoktól és szervezetektől terven felül megrendelést fogadhatnak el munkák végzésére és termékek előállítására akár a megrendelő anyagaiból, akár saját anyagokból és hulladékokból, azzal a kikötéssel, hogy ezzel nem sérthetik az állami terv és a szerződéses kötelezettségek teljesítését. A vállalatvezetőknek joguk van arra, hogy a jóváhagyott béralap keretei között darab-, idő- vagy akkordbért alkalmazzanak, önállóan, a pénzügyi szerveknél történő bejegyzés nélkül határozzák meg a struktúrát és a létszámot, valamint az adminisztratív irányítási kiadások előirányzatát stb. Jelentősen bővültek a vállalat jogai a forgóeszközök felhasználásában. A vállalatok önállóan döntenek lakóházak, bölcsődék, óvodák, úttörőtáborok, kulturális-jóléti és termelési rendeltetésű objektumok építéséről az ösztönzési alapjaik terhére. Emellett, a vállalati alapokból épített lakásterületet a vállalat dolgozói között osztják szét. A szocialista vállalatok jogainak kiszélesítése elősegíti a kezdeményezés fejlődését a termelés irányításában. A gazdasági vezetőkre ezzel együtt még nagyobb felelősség hárul az állammal, a kollektívájukkal szemben,

hogy hatékonyan és gondosan irányítsák a termelést. A vállalatok jogainak kiszélesítése és önállóságuk anyagi bázisának megerősítése, az áru- és pénzviszonyok teljesebb és rugalmasabb felhasználása, a kollektívák és az egyének anyagi érdekeltségének fokozása a centralizált gazdaságirányítás szerepének növelésére tett intézkedésekkel egyidejűleg valósul meg." Azt gondolom, hogy ez a tömör összefoglalás jelzi azokat a vonásokat, amelyeket a gazdasági reform hozott a vállalatok életében.

Hogyan alakítanak Magyarországon egy állami vállalatot?

Én magam még nem voltam közvetlen résztvevője vállalatalapításnak, de az egyik barátom tapasztalatait ismerem, aki az egyik ilyen újonnan alapított vállalat igazgatója. Elmondta, hogy az első lépés az ötlet megszületése volt. Esetében az egyik nagyvállalatunk bedolgozó üzemet keresett egy nagyon fontos gépelem gyártására, de mivel nem talált ilyet a működő üzemek között, ajánlotta a szakminiszternek, hogy alapítsanak ilyen vállalatot. A második lépésben az alapítási eljárások következtek, mert az alapítás már állami feladat. A vállalatalapítási szándék tehát az ágazati minisztériumtól indul el, majd a pénzügyminisztérium előzetes hozzájárulása és a helyi tanács véleménye is szükséges. A vállalatot bejegyzik a vállalati törzskönyvbe, ezt követően pedig a bíróságok vezette cégjegyzékbe is be kell jegyezni, ha ezt a vállalat kéri. De ezzel csak a dolog jogi oldalát lehet befejezettnek tekinteni. Az üzem beindításához még a tűzvédelmi, az egészségügyi, a környezetvédelmi és más egyéb engedélyek, szemlék beszerzése is kötelező.

Az állami vállalat egy működő munkamegosztási rendszer eleme, a népgazdasági termelés fontos mikroegysége. Milyen feladatokat kell a vállalatoknak ellátniuk?

Nincs két egyforma vállalat: közvetlen feladataik, helyi és belső körülményeik sokban különböznek egymástól, állapítja meg az Igazságügyi Minisztérium népszerű publikációja, a Házi Jogtanácsadó. De a vállalati törvény a legáltalánosabb feladatokat szabatosan meghatározza. A vállalat fő feladata, hogy a népgazdasági tervekben előirányzott

célok szolgálatában jövedelmező tevékenységet folytasson. A vállalati gazdálkodás értékelése minden szempontból a jövedelmezőség alapján történik. Ha a gazdaságirányítás helyesen alakítja ki a gazdasági szabályozórendszert, a központi szabályozást, és a vállalat arra orientáltan gazdálkodik, akkor a vállalati nyereség nemcsak vállalati, hanem a népgazdasági érdeket is kifejezi. A vállalati nyereség csak akkor sértheti a népgazdasági érdeket, ha jogszabálysértés történt, azaz nyereséget az érvényes szabályokban foglalt tilalmak megsértésével szereztek, megszegték a hatósági kötelező rendelkezéseket, vagy szembekerültek a szocialista gazdálkodási elvekkel. A nyereségen kívül minden népgazdasági érdeknek, úgynevezett „társadalmi elvárásnak" konkrétan is kell érvényesülnie a vállalatok életében, de olyan egyéb népgazdasági érdek vagy elvárások mérlegelésére a vállalatok nem kötelesek, amelyeknek felismerésére a jelenlegi információs lehetőségeik mellett általában nem is képesek. A szabályozórendszer által irányított vállalati jövedelmezőséget rendkívüli népgazdasági érdekek megelőzhetik ugyan, de ezek a gazdaságirányítás belső egyensúlyának megbontása nélkül rendszeressé nem válhatnak.

Érdekes, amit mondtál, mert ebből úgy tűnt, hogy a vállalati nyereség alapján történő értékelés kielégítő és ebből nemigen keletkezhetnek konfliktusok ...

Ó, erre nem gondoltam, mert konfliktushelyzetek így is adódhatnak, hiszen tökéletes tervezés és szabályozás nincsen, és ezért a vállalati nyereségérdekeltség sem fedi minden esetben a társadalmi érdeket. De úgy gondolom, hogy ezektől nem kell félnünk, mert tulajdonképpen lehetőséget adnak az irányítás és a gazdálkodás folyamatos belső ellenőrzésére, s ennek alapján a szükséges kiigazításokra. De azért sem, mert a nyereség — megfelelő feltételek mellett — képes arra, hogy jól jelezze a gazdálkodás tényleges eredményeit.

Jelenlegi állapotok mellett a feltételek megfelelőek?

A kérdés rendkívül „kemény". De igyekszem felelni rá. Általában a feltételek még nem optimálisak, mert a termelői árak nem jól orientálnak a gyártás népgazdasági

hasznosságáról, de erről már korábban sokat beszélgettünk. Ezzel szorosan összefüggő kérdés, hogy a nyereségképződésben ma már a pénzügyi támogatások jelentősége olyan nagy és áttekinthetetlen, ami nem nyújt teljes biztosítékot a népgazdasági érdekek érvényesülésére. Nagyon fontos szempont, hogy a nyereségnövelés útja ma még a mennyiségi növekedés, ami szintén a népgazdasági minőségfejlesztő elképzelések függvényében módosításra szorul. Nem lenne azonban helyes, ha a feltételek foghíjasságából azt a következtetést vonnánk le, hogy a nyereségcentrikus gazdálkodás hibás. Inkább a szükséges feltételrendszer erősítésén kell gondolkodnunk és dolgoznunk.

Kicsit eltértünk az eredeti kérdéstől, de azt hiszem, a vállalati nyereséggel összefüggésben jelentkező problémák szervesen illeszkednek gondolatainkhoz. De térjünk vissza a vállalati feladatok általános kereteihez . . .

A vállalat, mint már a szociálpolitikával összefüggésben is említettem, társadalmi feladatokat is megvalósít, amelyek többnyire kapcsolódnak a gazdasági követelményekhez. Mint ahogy az idézett jogtanácsadó írja: „Ilyen például az, hogy erősíteni kell a dolgozókban a tulajdonosi tudatot, vagyis azt, hogy a dolgozók magukénak érezzék a vállalatot, annak eszközeit és törekvéseit. A társadalmi feladatok zöme azonban messze túlmutat a közös munkán, a gazdasági feladatokon. Az embert segíti és formálja a dolgozó munkahelyén és dolgozói minőségén túl. Így vállalati feladat a szocialista életforma segítése, a dolgozók gondolkodásmódjának, általános műveltségének és képzettségének a gyarapítása. Szerteágazó és fontos feladat a jóléti, szociális és kulturális szükségletek kielégítése."

A vállalatok a népgazdaság láncszemei. Hogyan valósul meg irányításuk, felügyeletük?

Az irányítási és felügyeleti módszerek, utak függvényei a belső és külső gazdasági feltételek változásának. A vállalatok irányítási gyakorlatának kialakításánál a gazdasági reform abból a helyes feltételezésből indult ki, hogy előbb meg kell várni a működő mechanizmus tapasztalatait és csak azt követően kell jelentősebb módosításokat hozni. Az állami vállalat nem tekinthető állami szervnek a szó

hagyományos értelmében, s így irányításában nem követhetőek a közigazgatási módszerek. Sárközy Tamás e kérdéssel összefüggésben megjegyzi: „Megítélésünk szerint attól »állami« a vállalat, hogy a központi, állami gazdaságirányító szervek alapítják, népgazdasági jelentőségüknél fogva a többi szocialista gazdasági szervezetnél szorosabb irányítás alatt állnak, az állami tulajdonosi jogokat vele szemben sajátos államjogi, államigazgatási jogi jelleggel, különböző szocialista gazdaságirányító szervek általában megosztva, sajátos módon gyakorolják. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ez az állami vállalati minősítés nem minden vállalatra vonatkozik, mert nem minden állami vállalat gazdasági vállalkozás." Ez utóbbiak közé tartoznak a szolgáltató vállalatok, a BKV, a MÁV, a Fővárosi Gázművek stb. A vállalatirányításban kettős jelleg érvényesül: az úgynevezett funkcionális irányítás, amelyet a tervhivatal, a pénzügyminisztérium, a munkaügyi minisztérium érvényesít, s az ágazati irányításból, amelyet az ágazati minisztériumok végeznek. Ez a kettős irányítás számos feszültség forrásává vált a gyakorlatban. A funkcionális gazdaságirányító szervek eredeti rendeltetésüktől eltérően konkrét vállalati gazdálkodási ügyekkel is foglalkoznak abból fakadóan, hogy a szabályozási lehetőségek és anyagi eszközök a kezükben összpontosultak. A vállalati nehézségeket az általános szabályozás alóli kivételekkel, pótlólagos juttatásokkal igyekeznek kiegyensúlyozni. Ezért a vállalatok egyre inkább igényeikkel közvetlenül a különböző funkcionális szervekhez fordulnak az ágazati minisztériumok helyett — ezzel lerövidítik az utat. Nem titok, hogy munkamegosztás helyett a funkcionális és ágazati irányítás között esetenként vetélkedés alakult ki, amelyet egyes vállalatok kihasználnak. nemegyszer a népgazdasági érdek érvényesülésének a rovására is.

A vállalatok központi irányításának fogyatékosságait eléggé elmarasztaltad. Azt is hallottam, hogy a vállalatok belső irányítási rendszere is elmaradt a gazdasági reformban megfogalmazott követelményektől. Hol van hát az igazság?

Az igazság ebben az összefüggésben mindkét esetben

fennáll, de ezek nem egymást kizáró, hanem feltételező dolgok. De azt hiszem, érdemes elidőzni a vállalati belső irányítási rendszernél. Ma még nem minden vállalatnál alakult ki a belső kooperáció irányításának korszerű rendje, nincs kellően megalapozva a vállalaton belüli érdekeltségi rendszer és még elég laza, vontatott a vállalati egységek közötti információáramlás. Az üzletpolitikai célokkal nem eléggé összhangban fejlődik egyes vállalatok belső gazdálkodási szemlélete, a mennyiségi növekedés még mindig erőteljesen befolyásolja azt. A vállalatok belső irányítási rendszerének kialakításához nem lehet kívülről receptet adni, mert azt a vállalati nagyság, tevékenységi kör, a termékszerkezet változása nyomán jelentkező sajátos helyzet befolyásolja. A vállalati belső mechanizmus megalapozásának kulcskérdése a döntési hatáskörök meghatározása. A döntési hatáskörben a vállalat szintjére tartozik a vállalati tervek kialakítása, a hitel- és a pénzgazdálkodás, a beruházások és a működés rendje. A vállalaton belül a decentralizált döntések körébe tartozik például az egyes üzemrészek, üzemek eredményelszámolása, az adott egység munkaszervezési rendje stb. Nagyon fontos, hogy a vállalati belső mechanizmus láncolatában az információáramlás és a „visszacsatolások" zavartalanul menjenek végbe.

Már a tervezésről szóló beszélgetésünkben kitértünk a vállalati tervezés néhány kérdésére. Foglalkozzunk kicsit részletesebben ezzel a problémakörrel, mert nem vitás, hogy a tervezés a vállalat belső mechanizmusától elválaszthatatlan tevékenység.

A vállalati tervezés a vállalati közgazdasági munkának olyan területe, amelynél már csak részben támaszkodhat az irányító szervek támogatására, pontosabban „mankójára". Az Országos Tervhivatal a tervkészítéshez évről évre ajánlásokat dolgoz ki, és az ágazati minisztériumok is konzultálnak a vállalatokkal. A vállalati tervek általában 1 évre szólnak, csak kevés olyan gazdálkodó egység van, amelyik 5 éves, még kevesebb, amelyik távlati tervet is készít. A tervezési munka vállalatoknál a különböző osztályok által kidolgozott terveken nyugszik. De a jó vállalati tervezés

nemcsak összegezi ezeket a részterveket, hanem integrált tervet készít belőlük. A vállalati tervek felelősségét nem gyengíthetik a központi gazdaságirányító szervek. Ha a vállalatnál jól terveznek, akkor ez mozgósítja a kollektívát, lendületet ad az alkotó kezdeményezéseknek, javítja a vállalati közérzetet. Ezért a tervezés a vállalaton belül sem egyszerűen technikai kérdés, hanem politikai jelentőségű feladat. A tervezés nagyfokú vállalati demokráciát tételez fel. Sajnos azonban az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy ez igen formális több vállalatnál. A vállalatvezetés itt a tervet „szakmai ügynek" tekintve nem engedi ki a tervosztály ajtaján. Ez pedig igen helytelen, mert a tervek készítése kapcsán olyan további információkat biztosíthatna a demokratikus alapon nyugvó véleménycsere, amely a megvalósítást megkönnyíthetné.

A vállalat magának tervez és mégis sok vállalat az „elvárásra" hangolja tervét. Mi a véleményed erről a jelenségről?

Rossz véleménnyel vagyok erről. De ez mit sem változtat azon, hogy egyes vállalatok tervelőirányzatai nem annyira a társadalmi atmoszféra sugallatára, hanem bizonyos „elvárások", s nagyon is konkrét, de burkoltan közölt követelmények nyomán alakulnak ki. A vállalat ugyan már a tervezés időszakában tudja, hogy az „elvárás" teljesítése valószínűtlen, mégis enged a felülről jövő nyomásnak, mert ettől is függ a vállalat megítélése, sőt néha közvetlen anyagi érdek is fűződhet a magas tervelőirányzathoz (preferenciák stb.). Az ügy csak azért érdemel szót, mert miközben a fejlesztés és ezzel összefüggésben a tervezés megalapozására törekszünk, a vállalati tervezést az ilyen és hasonló elvárásokkal „elidegenítjük" attól a szervezettől, amelynek munkáját szervezni és irányítani kellene a tervnek. „Az eleve megalapozatlan terv — ami nem azonosítható a reálisan számításba vett bizonytalansági tényezőket is magában foglaló tervvel — nem szervező erő; ellenkezőleg, dezorganizál éppen úgy, mint a lehetőségeket irreálisan alábecsülő terv. S végül, de nem utolsósorban: az ilyen terv hamisan orientálja a népgazdaság irányító szerveit, melyek számára pedig a vállalatok valóságos szándékának

időben történő megismerése előnyös: ez növeli a reagálóképességet, a rugalmas alkalmazkodást, a célszerű intézkedések időben történő kiadását" — állapítja meg joggal a Figyelő egyik szerkesztőségi cikke.

A vállalatok közötti gazdasági kapcsolatok egyik legkényesebb területe a szállítási szerződés, amelynek teljesítése körül általában feszültségek keletkeznek. Van olyan álláspont is, hogy vissza kellene állítani az 1968 előtt alkalmazott tervszerződések rendszerét, amelyben a vevőt és az eladót a terv jelölte ki, s kötelező volt a szerződéskötés. Kialakultak a kényszerpályák. Mi a véleményed erről?

Nem értek egyet azzal, ha a vállalati munka gyengéjét egy korszerűtlenebb és a gazdasági fejlettségünkkel ellentmondásban levő rendszerrel kívánják helyettesíteni. Sajnos valóban találkozhatunk egyes vállalatoknál ilyen jelenséggel. A szerződésekkel összefüggésben úgy vetődik fel a kérdés: szabadság vagy kényszer? Én a szabadság mellett szavazok. Azt tartom természetesnek, ha a vállalatok egymással szabadon, vállalkozási alapon kötnek szerződést. Ezzel nem zárom ki annak lehetőségét, hogy kivételes esetekben a felügyeleti szervek szerződéses kényszerrel éljenek. De ezt csak nagyon ritkán és súlyos népgazdasági indok mellett lehet elfogadni. A szerződéskötési szabadságot természetesen befolyásolja az a tény, hogy az országban több vállalat monopolhelyzetben van és így a partnerválasztás szimbolikussá válik. Napjainkban egyre több szerződéstípus alakul ki: előszerződések, együttműködési megállapodások, társulási szerződések stb. Ez híven tükrözi azt a tényt, hogy a vállalatok többsége képes élni a szélesebb vállalkozási lehetőségekkel.

Nem tudom, hogy mi az oka a szerződéses fegyelem lazaságának?

Azt hiszem, ez nem a szerződéskötés szabadságából vagy kényszeréből fakadó gond, hanem összefügg azzal, hogy a vállalatok között kialakult bizonyos elvtelen viszony, amelyben „én elnézem neked, te elnézed nekem, csak akkor lármázok, ha emiatt engem elmarasztalnak, s akkor te leszel a szubjektív nehézség". Azt hiszem, ez már a vállalatok közötti erkölcs problémája.

31. A vezetés és szervezés

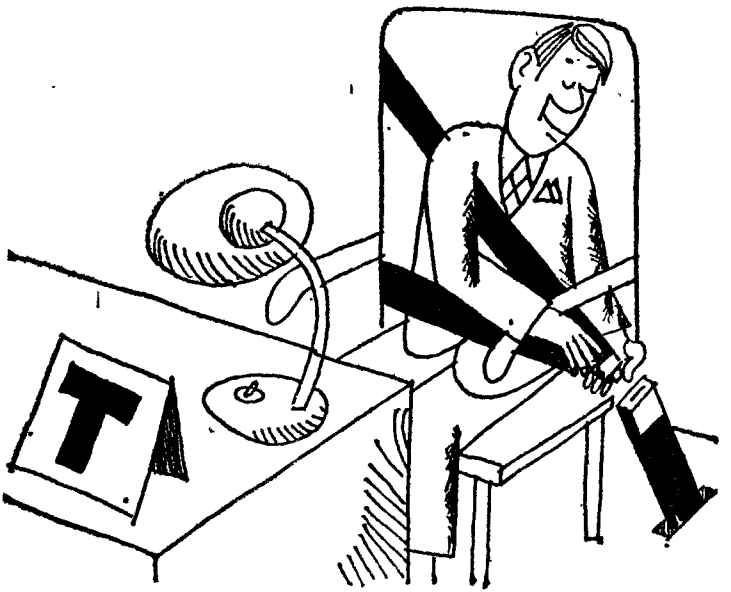

Hazánkban sok vezetőképző és szervezési intézet működik. Vezetőképző iskolája van csaknem minden ágazatnak. Nem kevesebb a szervezési központ, intézet sem. Miért kerültek ezek előtérbe az utóbbi években?

Gazdasági életünkben a vezetési és szervezési problémák az intenzív fejlesztés nyomán kerültek előtérbe. Gazdasági reformunk a döntési szinteket úgy határozta meg, hogy azok ott legyenek, ahol azokhoz a legszélesebb információk állnak rendelkezésre, s megvannak a végrehajtáshoz szükséges eszközök is. A vezetői munka előtérbe kerülését a nemzetközi gazdasági környezet is szorgalmazta, hiszen a változó világgazdaságban gyors döntésekre, rugalmas piaci illeszkedésre van szükség. Nem vitatható, hogy napjainkban a gazdasági eredmények jelentős mértékben a vezetők képességétől, rátermettségétől és vállalkozókészségüktől függenek. A szervezés, amely a vezetői munka része is, mint önálló feladat jelentkezik, mert ha a szervezeti háttér nem jól funkcionál, nincs összhangban az irányítás tervezési és szabályozási rendjével, akkor olyan feszültségek jöhetnek létre, amelyek a hatékonyság javítását korlátozzák.

Az utóbbi időben számos kritika érte a vállalati vezetés és szervezés színvonalát, mert nem eléggé eredményes tartalékaink feltárásában. Jogos a bírálat?

Nem vagyok a vezetői és a szervezési munka szakértője, de tapasztalataim szerint a kritikák jogosak. Látom, tudom, hogy sok vállalatnál a döntési készség milyen alacsony színvonalú, s milyen nehezen lesz az új technikai, tudományos, gazdasági ötletekből valóságos eredmény.

Bár említést tettél arról, hogy milyen tényezők, tulajdonságok jellemzik a jó vezetőt, mégis valahogy hézagosnak érzem a képet . . .

Ez tény, nem akartam belebonyolódni az okfejtésbe, mert a vélemények erősen megoszlanak. Szerintem az a jó vezető, aki alkotóképes, egy-egy probléma megoldásakor megtalálja a döntő láncszemet és van bátorsága, ereje — jó értelemben vett vagánysága — keresztülvinni az akaratát. Aki nemcsak ismeri a döntések előkészítését, az alternatívákat, hanem a kockázatot vállalva dönteni is mer. Akinek

van időérzéke, van szelekciós képessége munkatársai megválasztásában, alkotó egyéniségével hatást tud gyakorolni környezetére. Hogy ezek megtanulható dolgok? Talán igen. De a gyakorlatban is alkalmazni mindig csak a vezető egyéniségek képesek.

Sokan úgy tartják, hogy a sínen levő vállalatot nem is kell vezetni, megy az a maga útján.

Ha a folyamatok zökkenő nélkül mennek, ez kétségtelenül a vezetésről ad jó bizonyítványt. De minden sínen vannak váltók, kisebb-nagyobb kanyarok. A vezetés színvonala nagyban befolyásolja, hogy a vállalat milyen gyorsan tud a változó feltételekhez alkalmazkodni, hogyan tud fékezni, gyorsítani, ha kell, sínt váltani! Ezen múlik a vezetők szerepe a gazdaságirányításban, a gazdaságpolitikai és a vállalati célok összehangolásában, sikeres megvalósításában.

A vezető egyszemélyi felelősségéről és a kollektíva szerepéről is beszéljünk. Hiába jó a vezetés, ha a kollektíva nem támogatja ...

Az nem lehet jó vezetés, ahol a vezetők nem élvezik a kollektíva bizalmát, tiszteletét. Az egyszemélyi felelősség a döntésben jut kifejezésre, a demokratizmus, a kollektíva bevonása a döntés előkészítésének állomása. A végrehajtásban és az ellenőrzésben ismét szükség van a dolgozók együttműködésére.

Ki felel a hibás döntésért? A demokratikus fórum, amely az előkészítésben részt vett, vagy az igazgató egymaga?

Nincs tökéletes döntési sorozat. A legnagyobb hadvezérek is vesztettek csatát. Miért ne fordulna ez elő a gazdasági életben is? De a hibás döntések és a felelőtlen döntések között különbség van. Az utóbbi a vezető gyengeségének jele. A vállalat dolgozói nem vonhatják ki magukat a vállalkozás folyamatának pozitív és negatív következményei alól. Együtt sírnak, együtt nevetnek.

A jó vezető jó szervező is. Miért beszélünk ma mégis külön a szervezői munkáról?

A jó vezető tulajdonságai közé tartozik, hogy valóban jó érzékkel nyúl a szervezési feladatokhoz is, ismeri azok általános szabályait. De világos, hogy korunkban a folya-

matok összetettségéből, az érdekeltségek kuszaságából következik, hogy a szervezés az élet legkülönbözőbb területén külön szakmává nőtte ki magát.

Mi a szervezeti formák szerepe a vállalatok irányításában? Nem kerül túlzottan előtérbe a szervezési probléma napjainkban?

A vállalati munka javításának fontos feltétele, hogy vállalataink belső szervezettségi színvonala megfelel-e az elért gazdasági fejlettségünknek és a munkamegosztás által kialakított követelménynek? Ezért üdvözölni kell minden olyan kezdeményezést, amely a vállalat kerítésein belül a szervezettségi színvonal javításával, a munkaerő-tartalékok feltárását, az anyagtakarékosságot, a fegyelmezett és tervszerű munkát segíti. Nagyon körültekintően kell értékelni a különböző koncentrációs törekvéseket, mert a vállalatok összevonásának csak akkor van értelme, ha arra a feltételek megértek és a változás hatékonyságjavulással párosul. Egyet kell érteni a Kossuth Könyvkiadó által gondozott Gazdaságpolitikai Fórum című könyv megfogalmazásával: „A szervezeti korszerűsítés fogalma kifejezi azt is, hogy elsősorban nem a vállalati kereteket és formákat kell megváltoztatni, hanem a meglevő, működő vállalati kereteken belül, a belső mechanizmus fejlesztésével kell a szervezet működésének hatásfokát javítani. A szervezet külső formájának (vállalat, tröszt, egyesülés) megváltoztatására csak akkor kerülhet sor, ha a meglevő vállalati szervezet hatékonyabb funkcionálására már nincs remény, ha a belső mechanizmus javításával, a feladatkörök, érdekeltségi viszonyok jobb elrendezésével a hatásfok már nem fokozható, vagy ha olyan jelentős népgazdasági célt kell megvalósítania, ami a régi szervezeti keretben már nem oldható meg, és ami új, magasabb fokú szervezeti formát kíván."

A vállalati átszervezések hogyan érintik a termelő kollektíva szerepét? Hogyan érvényesíthető ezen a területen is a társadalmi demokratizmus?

A kérdés indokolt, mert nincs olyan szervezeti változás, amely ne érintené a kollektívát. Ezért a tervezett változások, korszerűsítések várható gazdasági, politikai hatásait

mindig sokoldalúan mérlegelni kell, meg kell vitatni az illetékes vezető testületekkel, de a munkáskollektívákkal is. Mindenkor messzemenően gondoskodni kell azoknak az emberi és társadalmi problémáknak a megoldásáról, amelyeket a változások előidézhetnek. Nem szabad azonban a másik végletbe esni. A tapasztalatok ugyanis igazolják, hogy egyes esetekben a jogos és a hatékonyságnövelést ígérő szervezeti változások is elhúzódnak, mert a munkaerő mobilitása alacsony fokú. A dolgozók egyéni érdekei és a népgazdasági érdek ezen a téren sem esnek mindig egybe, s nem a magasabb érdekek érvényesülnek.

A magyar üzemek méretei meg sem közelítik a fejlett tőkésországok mammutvállalatait. Ennek ellenére hazánkban kevés nagyvállalatra összpontosul a termelés zöme, és szinte hiányzik a közép- és kisüzem. Ez milyen szervezési problémákat jelent?

Gazdasági szervezeteink túl koncentráltak. Mégis az ember úgy érzi, mintha ezek nem is lennének igazi nagyüzemek, csupán több kisméretű üzem szervezetileg összevont rendszere. Nagyon kevés üzemünk kivétel ez alól. Ezért a jövő útja, hogy ezeket a nagyüzemeket az igazi nagyvállalkozás szintjére fejlesszük, s a mainál fontosabb helyet kapjanak a háttéripart nyújtó közép- és kisméretű üzemek.

Sok szó esik arról, hogy az iparban a kooperáció színvonala alacsony. Milyen összefüggésben van ez a szervezési problémákkal?

A vállalati munka szervezettségét a munkamegosztásban való részvételünk milyenségével is mérhetjük. Sajnos ezen a területen ma még inkább a gondok a jellemzőek. De sajátos, hogy a termelővállalatok a szállítókat marasztalják el, csak őket okolják a szervezési hibákért, miközben elfeledkeznek saját mulasztásaikról. Pedig láncreakcióval van dolgunk, amelyben a dolgokat gyökerében kell megoldani. Ez pedig nem valósul meg ráolvasással, csakis gazdasági kényszerrel.

32. Gazdaság és szakképzés

A rendelkezésre álló munkaerő elosztásában az oktatás szerkezetének és a megszerzett képzettségnek meghatározó, bár nem kizárólagos szerepe van. Ebben az értelemben tehát az iskola is „gazdasági tényezőnek" tekintendő?

A szakmai tudás, s így a szakképzés természetesen a gazdasági „kategóriák" közé sorolható. A népgazdaság jelene és jövője szempontjából nagyon lényeges, hogy az általános iskolából, illetve a gimnáziumokból kikerülő fiatalok hogyan folytatják tovább az életüket. Az oktatásnak, a szakképzésnek az egyik legfontosabb funkciója a felnövekvő nemzedék szakmai felkészítése, a népgazdaság szakképzett munkaerőszükségletének kielégítése. A munka termelőerejét több tényező határozza meg, s ezek között az egyik legfontosabb a szakképzettség.

Az MSZMP oktatáspolitikájának nagyon fontos része a szakmunkásképzés. A Központi Bizottság 1970-ben hozott határozataiban külön foglalkozott a szakmunkásképzés korszerűsítésének problémáival és feladataival...

Igen, az MSZMP oktatáspolitikájában a szakmunkásképzés két szempontból is nagyon fontos helyet tölt be. Egyrészt a gazdasági alap erősítése tekintetében, mert nem kétséges, hogy a tudományos-technikai forradalom korszakában a haladás kulcsa, hogy összhang legyen a gép és a munkás műszaki teljesítménye között. Másrészt a párt a munkásosztály helyzete szempontjából is nagy hangsúlyt helyez a művelt, a szakmájának minden csínját-bínját ismerő dolgozók táborának állandó bővítésére. A párthatározatok ezért mindig komplex módon kezelik a szakmunkásképzés problémáit. Hangsúlyozzák, hogy csökkenteni kell a tanulók túlterheltségét, erősíteni kell az ismeretek elsajátításához szükséges módszereket, bővíteni kell a különböző iskolatípusok közötti munkamegosztást és együttműködést. Meg kell teremteni az iskolán kívül is a szakmai továbbképzés különböző szintű lehetőségét, s ösztönözni kell a dolgozókat, hogy részt vegyenek ezeken. Nagyon fontos, hogy a szakmunkásképzés figyelembe vegye a modern technika igényelte szakosodási szükségleteket, erősítse a vállalatok szerepét a szakmai továbbképzésben, s lehetőséget teremtsen a tervszerű képzési irányok kialakítására

és követésére. A szakmunkásképzésben helyet kell adni a különböző oktatási formákon belül a demokratikus módszereknek, amelyek lehetővé teszik, hogy a tanulók már ebben a szakaszban is érezzék az üzemi demokrácia lehetőségét és funkcionálását.

Az oktatás kétségtelenül a munkaerő újratermelésének nélkülözhetetlen feltételévé vált. Akinek nincs meg a „papírja", aki nem töltött el jó néhány évet az iskolapadokban, bizony nehezen szerezhet szakmát, önmegvalósítási lehetőséget. Nem mond ez ellent a tehetségnek, a „rátermettség" érvényesítésének?

Szakképzettség, műszaki haladás, általános műveltség. Ez a három fogalom egyre inkább összetartozik. A kézműiparban valóban a sokéves gyakorlat, a tévedhetetlen hozzáértés volt az a mérce, amely alapján a szakember megméretett. De korunkban a kézügyességet egyre inkább okos gépek váltják fel, amelyek kezeléséhez másfajta tudásra van szükség. Ma a szakma „virtuózai" helyett egyre inkább olyan „mesterekre" van szükség, akiknek szakmai tudása általános műveltségükre épül. Amerikai közgazdászok kimutatták, hogy 1930-ban a foglalkozások 58 százalékához volt elegendő a nyolcosztályos képzés, a hetvenes évek elejére már csak 6 százalékához. Ugyanebben az időszakban a középfokúnál magasabb végzettséget igénylő foglalkozások részaránya 10 százalékról 68 százalékra nőtt. Az oktatás rendszere tehát munkaerőt „gyárt" a társadalmi termelés számára, s vagy „késztermékeket", azaz szakmunkást, műszakit állít elő, vagy „félkész terméket" szállít, olyan embereket, akik megkapták a nélkülözhetetlen általános alapokat, s akik így alkalmassá lettek arra, hogy a munka során szakemberekké váljanak. Ma egy iparilag fejlett országban mindenkinek sokéves „megmunkáláson" kell átmennie, mielőtt bekapcsolódhatna a társadalmi termelés és a társadalmi élet rendjébe. A tehetség, a rátermettség szerepe azonban napjainkban sem elhanyagolható tényező, ezért óriási jelentősége van a helyes pályaválasztásnak. Közismert, hogy hazánkban az orvosok, a pszichológusok és más szakértők évek óta azon fáradoznak, hogy tudományos módszerekkel segítsék a helyes pályaválasz-

tást. Igen nagy feladat 14 éves gyerekek sorsát eldönteni, helyes irányba befolyásolni, összhangot teremtve a szakemberszükséglet és a jelöltek szándéka, rátermettsége között. E munka sikerétől függ, hogy a kiválasztás folyamata mennyire kapcsolódik a tehetség felismeréséhez.

Hazánkban a szakmunkásképzés is tervek szerint folyik. Mi lenne akkor, ha a pályaválasztás eredményei eltérnének a tervekben előirányzottaktól?

Ez elméletileg valószínűtlen, mert a nagy számok törvénye alapján a tervszerű szakmunkásképzés és a rátermettség között aligha keletkezik ellentmondás. Más kérdés, hogy vannak divatos és kevésbé népszerű szakmák, s az előbbieket nem a rátermettség, az elhivatottság alapján választják a fiatalok, hanem a többletjövedelem, a tisztább, kényelmesebb munka a legfontosabb indíték.

Milyen gazdasági „követelményei" vannak a pályaválasztásnak?

Aki megtalálja a munkában az önmegvalósítás lehetőségét, természetesen jobban, nagyobb figyelemmel, kisebb hibaszázalékkal, több szívvel dolgozik, mint az, akit a kudarc, a rossz választás terhe nyom. Ezért különösen fontosnak tartom a pályairányítás, a pályaválasztás javítását. Köztudott, hogy vannak úgynevezett divatos és hiányszakmák. Autószerelőnek, műszerésznek, televízió-szerelőnek, fodrásznak jóval többen mennek, mint mondjuk olvasztárnak vagy hengerésznek. Pedig adott esetben a népgazdaságnak, a társadalmi termelés bővítésének nagyobb szüksége volna ez utóbbiakra. Erőszakkal senkit sem lehet kényszeríteni arra, hogy a fehér köpeny helyett a kohó melegét válassza, de befolyásolni, ösztönözni igen. Voltak évek, amikor a bányászok, kohászok és általában a nehéz fizikai munkát végzők társadalmi és anyagi elismerése olyan magas volt, hogy a nehézségek ellenére is sokan dicsőségnek érezték, ha ezeknek a pályáknak az egyikét választhatták. Később eltolódtak az arányok, ma sem anyagilag, sem erkölcsileg nem jelent különösebb előnyt a nehéz munka, természetes hát, ha a fiatalok többsége a könnyebb utat választja. Ugyanilyen súlyos gazdasági gondunknak érzem, hogy a lányok, a nők szakmai pályaválasztásának

lehetőségei meglehetősen szűkek. Néhány évvel ezelőtt a nők a munkaerő utánpótlásának szinte kimeríthetetlen forrását jelentették, ma már elképzelhetetlen volna munkájuk nélkül a gazdasági élet. Szakmai továbbképzésüket azonban számos tényező nehezíti. A szakmunkásképző intézetekben nincs elegendő leánykollégium, a vállalati munkásszállásokon vonakodnak helyet adni a szakmunkástanuló lányoknak, s ezért sokan visszarettennek a pályától. Betanított vagy segédmunkások lesznek, s bizonyos esetekben a népgazdaság számára ez valóságos kárt, veszteséget okoz.

De miként és milyen irányban hat ma az oktatási rendszer a társadalmi termelésre?

A tudományos-technikai forradalom korszakát éljük. Most különösen fontos szerepet kap a fejlődésben, a termelőerők fejlesztésében a tudomány és az oktatás, vagy ahogy mostanában szívesen nevezik: az „ismeretipar". Közgazdász körökben szívesen keresnek az ilyen tételek mellé mérőszámokat. A Szovjetunióban kiszámították, hogy minden egyes tudományra fordított rubel 1,45 rubellel emeli a nemzeti jövedelmet, amíg a szokásos beruházásoknál az 1 rubel befektetés csak 38 kopejka növekedést eredményez. Következésképpen a tudományos befektetések négyszerte hatékonyabbak a szokásos ráfordításoknál, amelyeket a műszaki haladásért eszközölnek és 6,5-szer hatékonyabbak, mint a termelési alapok bővítésére fordított kiadások, ha azok nem párosulnak műszaki haladással.

Mire alapozzák ezeket a megállapításokat?

Az utóbbi évtizedekben végzett kutatások kimutatták, hogy az iparilag fejlett országokban lényegesen gyorsabban nőtt a nemzeti jövedelem, mint a munkaerő és a tőke tömege. Az amerikai közgazdászok például meglepve tapasztalták, hogy 1919—1957 között az Egyesült Államokban kétszer olyan gyorsan nőtt a nemzeti jövedelem, mint az állóalapok nagysága és a munkaerő létszáma. A növekedés „titokzatos" részét az úgynevezett „észrevétlen tőke", a szakképzettség javára írták. Nem véletlen, hogy a legfejlettebb tőkésországok nagy előszeretettel követik

az „agyrablás" gyakorlatát, azaz csábítják és szívják magukhoz a legtehetségesebb külföldi szakembereket, tudósokat. Ezzel pedig fokozzák a szakmai szintekben fennálló nagy aránytalanságokat.

Hogyan alakul a hazai „agyipar" hatékonysága?

Az egyik vidéki nagyüzemben kimutatták, hogy a betanított munkások több szerszámot használnak el, mint a szakmunkások, az általános iskolát végzettek teljesítménye jóval magasabbak, mint azoknak, akik csak 5—6 osztályt végeztek el, s a szakmunkások fele annyi idő alatt teljesítik a normát, mint a szakmával nem rendelkező munkatársaik. A legkevesebb selejtet pedig a szakközépiskolát végzettek és az érettségizettek „termelték". Amikor az eredményeket hangsúlyozom, nem lehet véka alá rejteni azt sem, hogy hazánkban nem mindig sikeres a gép teljesítménye és az azt kezelő szakmunkás képzettsége közötti „randevú". Ennek gyakran az a következménye, hogy a szakmunkás vagy unatkozik a gép mellett, mert az nem veszi igénybe szaktudását, vagy a gép dolgozik alacsonyabb kapacitással, mert a munkás nem elég képzett ahhoz, hogy „kihozza" belőle a maximumot.

Gyakran hallani „szakmai mobilitásról". Mit jelent ez a fogalom?

Általában a szakmai továbbképzést, a rokon szakmákban szerzett járatosságot, a sokirányú hozzáértést takarja. A gazdaságtalan termelés visszaszorítására tett intézkedések egyre több szakembertől megkövetelik a szakmai önképzést, továbbképzést. Az üzemeknek rugalmasabban kell igazodniuk a piaci igényekhez, ez a korábbinál gyakoribb termékváltást kíván. Ennek pedig csakis úgy tudnak megfelelni az üzemek, ha sokoldalúan képzett munkásokkal rendelkeznek. Huszonöt munkában töltött év során mindenkinek legalább négyszer meg kell újítani a szakképzettségét. Az iparban ez a szám még magasabb, egyes vélemények szerint elérheti a hatszorost is. Friss szakismeretekre a legdinamikusabban fejlődő ágazatokban — a villamosiparban ,a híradástechnikában, a műszeriparban, a vegyiparban, a számítástechnikában, a közlekedésben — van szükség. 1972-ben kezdődött meg hazánkban a szakmunká-

sok szakmai továbbképzése. Olyan tanmenetet dolgoztak ki, amely négy feladatot lát el: az ismereteket felújítja és korszerűsíti, új szakmai tudást nyújt, a munkamegosztásnak megfelelően a szakmán belüli szakosodást segíti elő és végül a munkáscsoportok irányítására is felkészít. 1976-ban indult el az úgynevezett „mesterszakmunkás"-képzés, később a művezetőképzés. Az ismeretbővítő képzés olyan mozgalmakat hozott felszínre, mint a Kiváló Ifjú Munkás, a Szakma Ifjú Mestere címekért folyókat. A fiatal szakmunkások különböző versenyei is hasznosan járulnak hozzá a szakmai színvonal általános emeléséhez. A szakmai tudás „felezési ideje" állandóan csökken, s míg korábban 8—10 évről beszéltünk, mint elavulási időről, ma már 3—5 évet kell mérlegelni, s így kell a szakmai továbbképzést is programozni.

Úgy éreztem, hogy a tervezhetőség kérdésére adott válaszban adós maradtál a gyakorlati oldallal, azaz milyen követelményrendszert kell betartani ahhoz, hogy a terv céljai a vállalatoknál, a szövetkezeteknél kellő hatásfokkal megvalósuljanak...

Nagyon nehéz gyakorlati kérdés annak a határnak pontos meghúzása, amelynél a szakképzettség lehetséges és szükséges arányai egybeesnek. De ez egyik tervezési területen sem egyszerű dolog. Mindez a szakképzettség oldaláról a következőképpen jelentkezik: van egy adott, meghatározott mikroszintű szakképzettségi struktúra, s a várható gazdasági, műszaki fejlődést figyelembe véve létezik egy bizonyos makroszintű szakképzettségi igény is, s vannak elképzelések a szakképzettségi struktúra népgazdasági átalakítására is... Vagyis, ezekben kell harmóniát, összhangot teremteni. Közép- és hosszú távon egyaránt kidolgoztuk a népgazdaság munkaerőtervét, amely a termelés és az oktatás igényeivel, lehetőségeivel számol. Például hadd említsek néhány adatot. 1970-ben az összes fizikai dolgozónak 33,2 százaléka volt segédmunkás, 38,6 százaléka betanított és csak 28,1 százaléka szakmunkás. 1985-ben az igény az előbbi sorrendben 22,6; 34,5; illetve 35,5 százalék lesz. A képzés várhatóan „túlteljesíti" majd a tervet. A számítások arra utalnak, hogy 1985-ben az összes fi-

zikai dolgozónak csak 21,5 százaléka lesz segédmunkás, 34,5 százaléka betanított munkás, és a szakmunkások aránya eléri a 44 százalékot.

Mit jelent ez az eltérés?

Arra a feszültségre utal, amely a népgazdaság fejlődése és az oktatás „termelése" között támadt. Már ma is tapasztalhatók a túlképzés bizonyos jelei. A kiképzett szakemberek száma nem azonos a vállalatoknál ugyanezekben a szakmákban létesített munkahelyek számával. 1985-ig országosan mintegy 300 ezerrel több szakmunkás lesz, mint amennyit a népgazdaság igényelne, s ez 122,5 százalékos „ellátottságnak" felel meg. Ha viszont ugyanakkor az igényekhez képest csaknem 295 ezerrel kevesebb betanított munkás és 50 ezerrel kevesebb segédmunkás lesz, nyilvánvaló, hogy a szakmunkások egy része szakképzetlen munkára kényszerül majd. Ez óhatatlanul visszafoghatja a gazdasági fejlődést is.

Tehát az oktatásban, a képzésben is az egyensúly kialakítása az egyik legfontosabb feladatunk?

Pontosan erről van szó. A gazdasági egyensúly megteremtése nemcsak a termelés, az oktatás területén is belső egyensúlyt kíván.

Gyakran halljuk, hogy hazánk egyetlen igazi és potenciálisan gazdag termelési erőforrása a szakképzett ember, a szellemi termékek előállítása lehet. Mi a véleményed erről a felfogásról?

A felfogás pontosabban így hangzik: „Ha elfogadható az az alapelv, miszerint Magyarország legrugalmasabban fejleszthető — és egyben a legnagyobb tartalékú — termelési tényezője a szaktudás, akkor a szakképzett munkaerőt »kitermelő«, »felújító« és »karbantartó« szektort, az oktatási rendszer egészét és ezen belül a szakoktatást elsőrendű »beruházási« szektorként kell a gazdaságpolitikában számításba venni. Amelynek színvonala éppoly hatással van az újratermelési folyamat hatékonyságára, mint a szerszámgépgyártásé vagy a villamosenergia-termelésé." — Ezt Kozma Ferenc állapította meg egyik könyvében, és e megállapítással egyetértek. Csupán arra gondolok, hogy

vajon az oktatás műhelyei: az iskolák, az oktatók felkészültek-e ennek a feladatnak a megvalósítására? Képes-e az iskola elvégezni a felújító, karbantartó munkát? Sajnos nem mernék erre egyértelmű igennel felelni. Úgy érzem, itt is jelentős szerkezetváltoztatásra volna szükség, ami viszont sok területen szemléletváltoztatást is megkövetelne.

33. A munkafegyelemről

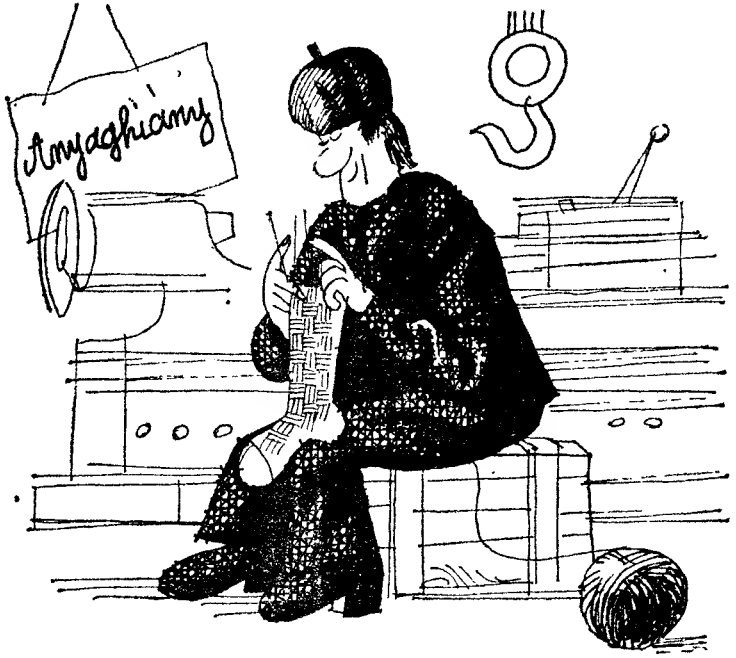

Az MSZMP Központi Bizottságának 1978. decemberi határozatát idézem: „A hazánk boldogulásáért érzett személyes felelősség jusson kifejezésre a fegyelmezettebb, jobb munkában . . .” Évek óta vissza-visszatérő követelmény a munkafegyelem javítása.

Eddig megtárgyaltuk, hogy a közgazdaságtudomány fegyvertárában milyen eszközök vannak a gazdasági növekedés és az egyensúly biztosítására. Az egyik legfontosabb emberi tényezőről, a munkafegyelemről, valóban nem beszéltünk. Bevallom, szándékosan kerültem ezt a témát, mert egy-két közbevetett mondattal nem akartam leegyszerűsíteni a problémát. Gondolom, ha a munkafegyelem lazaságának okait kutatjuk, az ember és a munka viszonyát kell elsőként megvizsgálnunk. A társadalmi elosztás rendszere — ez magától értetődik — a legszorosabban összekapcsolódik a munkára ösztönzés módjával, az anyagi juttatásokkal.

Az embert úgyis „csak a forint érdekli” . . .

Nem értek egyet ezzel! A szoros kapcsolat nem azonosságot jelent. Az önmagában mindenhatónak mondott anyagi ösztönzés nem meríti ki — nem merítheti ki! — a józanul gondolkodó emberek igényeit. A munka valóban az anyagi szükségletek kielégítésének formája, de sajnálatra méltó az az ember, aki ennél többet nem vár el a hivatásától. Ha tehát csak pénzzel ösztönzik a jobb munkára, előbb-utóbb a forint elveszíti „lelkesítő” erejét. Valahol belül hiányérzet támad.

Az erkölcsi elismerés, a kitüntetés, az előléptetés, a kinevezés serkentő erejére gondolsz?

Az ember és a munka viszonyát számos tényező közvetíti, olyan fontos dolgokra gondolok, mint amilyen a végzett munka tartalma, az általa kínált társadalmi elismerés mértéke, a fejlődési kilátások, a munka környezete, vagy ahogyan mondani szoktuk: a munkahelyi légkör. Szóval, ezek mind olyan tényezők, amelyek nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy a munka szervezetten és rendben, az adott körülmények között optimális termelékenységgel folyjon. A pénzt, a jó közérzetet, a társadalmi megbecsülést együttesen kellene adagolni ahhoz, hogy az „ösztönzés” fogalmát

felcserélhessük a „lelkiismeret" fogalmával. De a kérdésre ezzel még nem válaszoltam. Az erkölcsi ösztönzés, úgy érzem, önálló életre kelt fogalom lett. Gyakran úgy értelmezzük, mintha valamiféle kelléke, kiegészítője volna az anyagi ösztönzési formáknak. „Anyagi és erkölcsi ösztönzés" — így mondjuk, és így is tesszük. Pedig a legújabb szociológiai, szociálpszichológiai vizsgálatok tapasztalatai azt igazolják, hogy ez a kettősség torzulásokat szült. Az anyagi érdekeltség érvényesítése talán nélkülözheti az erkölcsi elismerést? Nem! A gyakorlatban mégis sokan úgy gondolkonak, mintha ez utóbbi az anyagi érdekeltség körén kívül esne, kifejezetten az egyéni „jócselekedetek" méltánylására szolgáló eszköz volna. Távol álljon tőlem, hogy más szakterületekbe kontárkodjak, de az a véleményem, hogy ebbe az összetett fogalomba ugyanúgy beleértjük a borítékba tett forintokat, mint a társadalmi és munkahelyi demokratizmus szélesítésével kiaknázható ösztönzési lehetőségeket. Ahol egészségesen „gazdálkodnak" ezekkel az elválaszthatatlan elemekkel, ott a munkafegyelem javulása tapasztalható, jó a munka légköre és emelkedik a termelékenység.

A Figyelő című lap hosszú vitát rendezett a munkafegyelem problémáiról.

A vita valóban több hónapon át folyt, s abban nagyon sok vállalati vezető és dolgozó is részt vett. Nem akarok arra vállalkozni, hogy a vita tanulságait összefoglaljam, inkább csak a számomra érdekes gondolatokat emelem ki. Valaki megfogalmazta: „minthogy a munkahely és a kereset elvesztése gyakorlatilag nem reális veszély — sőt, még az sem, hogy csak rosszabb helyet és keresetet lehet találni —, előtérbe kerül egy új érdek: tudniillik az adott munkakört a legkényelmesebben, legkisebb fáradtsággal töltse be az egyén. (Esetleg azért, hogy megtakarított munkaerejét a »második gazdaságban« drágábban realizálja.) Ez megnyilvánul a munkaidő nem megfelelő kihasználásában, az igazolatlan, de elnézett távollétekben, a termékek gyenge minőségében stb. És ez nemcsak a munkások között érvényesül, hanem minden szinten." Nem mondja ki a szerző, de úgy vélem, arra gondol, hogy nem ártana egy kis

munkanélküliség, majd az erősítené a munkafegyelmet. Ezzel nem értek egyet, de erről már szóltunk. Nagyon fontos, amit ezzel összefüggésben Quinter László írt a vezetők felelősségéről: „A vezető feddhetetlensége — az úgynevezett »apróságokban« is — nélkülözhetetlenül fontos. Lépten-nyomon »rájátszanak« a vezető esetleges gyenge pontjaira." Iklódy Gábor felvetése is igen érdekes volt. „Sokan egyébként valami mindent megoldó csodaszernek tekintik a munkaidő kezdetétől a munkaidő befejezéséig tartó folyamatos munkát, pedig ez önmagában még nem biztos, hogy hatékony munkavégzés is. Márpedig a vállalatok fő funkciója mégsem pusztán a folyamatos munka elérése, hanem elsősorban bizonyos javak minél gazdaságosabb és hatékonyabb előállítása, a társadalmi szükségletek kielégítésére. Még csak felsorolni sem lehet, hogy a folyamatos munka biztosítása — egyéb tényezők elhanyagolása mellett — hányféle zsákutcába torkollhat." Nagyon fontosnak éreztem Kenstok Károly művezető megállapítását: „Nem tudjuk megfizetni a jól és fegyelmezetten dolgozó embereket. S mert nem tudjuk megfizetni, így a munkások többségénél nem a jól és fegyelmezetten dolgozók teljesítménye jelenti a mércét, hanem a hanyagoké, a fegyelmezetlenkedőké." Gondolom, ez az ízelítő is jelzi, hogy a munkafegyelem problémáját milyen sokoldalúan lehet és kell megközelíteni.

A fegyelmezetten vagy a rosszul végzett munka — szerintem — nemcsak odafigyelés vagy ösztönzés dolga. Az előbb említetted a lelkiismeret kérdését. Hadd folytassam egy másik súlyos fogalommal: az erkölccsel. Hogy állunk ezzel?

Valahol olvastam: a munkát először Kálvin tanításában emelték erkölcsi kérdéssé. Talán ez az oka, talán más, azóta is ha erről beszélünk, kicsit prédikációs íze, felhangja van a mondókánknak. Pedig a munka társadalmi és egyéni szükségletünk, s ez alapvetően meghatározza helyét az ember életében. Dolgozunk, hogy megéljünk, hogy megvalósítsuk önmagunkat, hogy értéket teremtsünk, hogy előbbre vigyük a világot... De a munkához fűződő személyes viszony és a munkaerkölcs ezzel még nem válik azonos fo-

galommá. Közismert az a nézet, miszerint aki jól dolgozik, tisztességesen teljesíti a kötelességét, az erkölcsösen végzi a munkáját. Én tovább mennék, és hozzátenném: erkölcsi kérdés a munkaidő betartása, az igazolatlan hiányzások megszüntetése, a váratlan feladatok megoldása, a hivatástudat, a szakmai igényesség, a közösséggel való azonosulás képessége, a társadalom, az üzem dolgai iránt tanúsított érdeklődés. Hogy mindezzel hogyan állunk? Azt mondanám: nem lehetünk elégedettek. Kicsit epésen jegyzem meg, hogy a munkaidő „szabad" eltöltését valósítottuk meg és nem szabad időt szabadítottunk fel a munka alól.

A szocialista brigádok vezetőinek egyik országos tanácskozásán figyeltem fel a megjegyzésre. Valaki azt mondta: azóta romlott meg a munkafegyelem, amióta a gazdaságirányítás megváltozott, „felszabadult" a munkaerő. Azt gondolom, van ebben némi igazság.

A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején valóban ijesztő méreteket öltött a munkaerő-vándorlás. Kirívó eset, de arra is volt példa, hogy az egyik üzem teljes munkásgárdája két esztendő alatt kicserélődött. Hogy miért mentek egyik helyről a másikra az emberek? Egyesek néhány fillérrel, forinttal magasabb órabérért, jobb munkakörülményekért, a lakáshoz közelebb eső munkahelyért. Mások azért vándoroltak, mert úgy érezték, nem kapnak kellő megbecsülést a régi helyükön. És bizony olyanok is voltak, akik pusztán „divatból" vették a sátorfájukat. De gazdasági szempontból a legnagyobb veszélyt az órabérvadászok jelentették. Elindult mondjuk egy közepes képességű esztergályos Csepelről, legközelebb valamelyik szövetkezethez szegődött egy-két forinttal magasabb bérért, azután kilépett és valamelyik angyalföldi nagyüzemben jelentkezett még többért. Felvették, mert náluk is hiány volt jó esztergályosban, s lám, akinek magas a bére, bizonyára kiváló szakember lehet. Az első néhány hét után azonban kiderült a turpisság, de nem lehetett mit tenni. A következő béremelésnél az illető neve kimaradt a listáról, megsértődött, és visszament Csepelre, a régi üzemébe. Nevetve újságolta a régi társainak, hogy lám-lám két év alatt négy-öt forintos előnyt szerzett. Akik régen ismerték, persze felhúzták

az orrukat, de mert a bérügyi rendelkezések nem tették lehetővé, hogy a törzsgárdatagok órabérét jelentősen felemeljék, azok is elindultak vándorútra... Nem akarom folytatni, könnyű belátni, hová vezetett ez a láncreakció...

A vándormadarak világa nem tartott sokáig. A munkahely-változtatást korlátozó intézkedések meghozták az eredményt, s életbe lépett az országos szakmai bértáblázat is, amely meghatározta, hogy kinek-kinek végzettsége, szakmai gyakorlata szerint mennyi lehet a fizetése. De a fegyelem ettől még nem szilárdult meg.

Valóban nem. Amit elrontunk, nehéz helyrehozni. A vállalatok többségénél a kollektív szerződések, illetve a törzsgárda-szabályzatok lehetőséget adnak arra, hogy a régi szakemberek, a jó munkát végző dolgozók a többieknél magasabb elismerésben részesüljenek, s hátrányt szenvedjenek a lazsálók, a fegyelem lazítói. Az újonnan belépők sem kaphatják meg a legmagasabb órabért, s ezzel elejét vették a régi és új dolgozók közötti bérfeszültségeknek. Senkinek sem érdeke azóta, hogy hetente változtasson munkahelyet, a fegyelmezés eszközeinek tehát ismét nőtt bizonyos mértékben a tekintélyük...

Mégsem élnek velük kellő mértékben!

Azt gondolom, a munkafegyelem elsősorban nem a büntető szankciók kérdése, hanem annál sokkal mélyebb probléma, amelynek bonyolult „hátországa" van. Ez a hátország a jó munkaszervezés, az üzemi demokrácia, a technológia szigora, a vezetők példamutatása, a munkahelyi jó feltételek, a döntési hatáskörök helyes megválasztása, a kollektíva ereje... Trethon Ferenc munkaügyi miniszter az 1979. évi költségvetési vitában egyértelműen leszögezte: „Minden vezetőnek tudnia kell azonban, hogy a munkafegyelem csak akkor követelhető meg, ha egyidejűleg biztosítják a megtartásához szükséges feltételeket is." Így én nem a büntetést, hanem a „bűn" megelőzését tartom fontosabbnak.

A vezetés humanizmusa és a munkafegyelem között néha ellentmondás támad...

Valóban elég gyakran találkozhatunk az üzemekben —

főleg az alsó és középszintű vezetők körében — valamiféle álhumánus szemlélettel, amely valósággal megbénítja a kezüket, ha alá kell írni egy fegyelmi határozatot. Mentséget, kibúvót keresnek még az olyanok számára is, akik az enyhítő körülményekre korántsem szolgáltak rá. „Gyenge jellem" — mondják arra, aki nap nap után részegen jelenik meg a gyárban, feledékenynek tartják a notórius késést és megértően mosolyognak, ha valaki „halaszthatatlan" családi ügyét csak utólag közli vezetőivel. „Az igazolatlan hiányzás elvinné a nyereségét, nem kaphatna jutalmat" — védik a lógosokat is.

„Könnyű neked, újságírónak ítéletet mondanod, lennél csak néhány napra gazdasági vezető!" — így érvelnek ismerőseim, ha ezekről a kérdésekről baráti körben vitatkozunk. Mindannyian azt vallják: nincs elegendő eszközük a gazdasági vezetőknek a munkafegyelem megtartásához. Szerinted mi az igazság?

Rövid ideig vezetőként dolgoztam. Nem tagadom, nem könnyű dolog a munkához szükséges fegyelmet megteremteni, de a vezetőnek módja van erre, ez nem csoda kérdése, s nem kell hozzá valami elrettentő fegyelmező eszköztár sem. Senki sem szereti semmittevésssl tölteni a napját, mert az a legnehezebb fizikai munkánál is fárasztóbb „munka". Aki dolgozhat, nem fog lazsálni, vagy ha igen, nem fog keresni. De a többség a munkát választja, és előbb-utóbb kiveti magából, vagy megneveli a lógosokat. Ez talán a fegyelmezés leghatásosabb eszköze. Fontosnak tartom, hogy tudatosodjon a termelő folyamatban résztvevők körében az adott munka célja, s a ráeső feladat, amelyet folyamatosan, érdemben ellenőriznek. Tudatosítani kell, hogy milyen eredménnyel jár a munka, és ahhoz milyen közvetlen érdekeltség fűződik. A szervezés fontosságát ismét aláhúzom, ha van anyag, ha jól karbantartják a gépeket, ha a normák rendezettek, akkor a fegyelemsértésnek nincs kedvező talaja.

34.

Kapun kívül, kapun belül

Minden érték forrása a munka. Hazánkban a munkaerőtartalékok kiapadóban vannak. Nem fékezi ez a helyzet a népgazdaság értékgyarapodását?

A munkák minőségileg és bonyolultságuk szerint nagyon különbözőek, ezért az egyik országban ugyanannyi idő alatt több új érték, a másikban kevesebb keletkezik. Ebből a szempontból óriási tartalékaink vannak, és semmi esetre sem beszélhetünk arról, hogy a népgazdaságban az értékgyarapodást a munkaerő hiánya fékezné.

Ha egyik-másik gazdasági vezetőnknek a szemére vetik, hogy környezetében a megengedhetőnél lazább a munkafegyelem, azonnal arra hivatkozik, hogy ez országos jelenség, és egy-egy vezető „nem csinálhat nyarat", központi intézkedések, hatékonyabb segítség, esetleg némi munkanélküliség kellene ...

Meggyőződésem, hogy akik így nyilatkoznak, azok rossz gazdasági vezetők. A gazdálkodásban a külső kényszer segítségét várják, és nincs erejük belülről megoldani a problémájukat. A teljes foglalkoztatottságra való törekvés még a legszabadabb piacgazdálkodást hirdető tőkésországokban is gazdaságpolitikai cél. A munkafegyelem szilárdsága és a munkanélküliség között nincs olyan merev összefüggés, mint ahogyan azt némelyek gondolják. Annál szorosabb a kapcsolat a munka szervezettségi színvonala és a munkafegyelem között.

A gyáron belüli munkanélküliséget jelentős problémáink között emlegetik. Sokan lézengenek a kapukon belül, akadnak mondvacsinált állások. Ezek mind a munkaerőkölcsön sértik.

A vállalatok vezetői négyszemközt általában beismerik, hogy a kapun belüli munkanélküliség valós jelenség, ám hivatalosan az ellenkezőjét állítják. Ez a „tudathasadás" a mennyiségre hangolt szemléletre vezethető vissza. A vállalat növekedni akar, erre készteti a gazdasági ösztönzés is, ezért ahogyan a nyersanyagokat is felhalmozzák, biztonsági okokból a munkaerőt is tartalékolni igyekeznek. Az is szerepet játszik, hogy a vállalatok a „csúcsra", mondjuk az év végi hajrára tervezik a munkaerő-szükségletüket, s évközben a dolgozók egy részét nem tudják foglalkoztatni.

Ekkor jön a demoralizáló álfoglalkoztatás, egyik helyről a másikra rakatnak áruhalmazokat, csellenghetnek, unatkozhatnak az emberek. Azért mégsem szabad általánosítani, mert a belső munkanélküliség nem minden üzemünkre jellemző. Ahol előfordul, ott a szervezetlenséget, a termelés programozásának hibáit kell okolni. Vagy az anyagellátás gondjai, esetleg a beszerzési és értékesítési tevékenység problémái zavarják a rendet. A belső munkanélküliségért soha nem hibáztatható a munkás. Senki sem szereti, ha értelmetlenül telik a munkanapja, ha semmittevéssel tölti a műszakot.

Munkaügyi tanulmányokban gyakran olvasható, hogy hazánkban csak relatív munkaerőhiány van. Lényegében erről szóltál te is.

A munkaerőhiány relatív jellegéhez ennél több is hozzátartozik. A hiány ugyanis nem minden területen, nem minden szakmában jelentkezik. Például az ipari központokban és Budapesten nagy a munkaerő-kereslet. Több ácsra, öntőre, nehéz fizikai munkát vállaló dolgozóra lenne szükség. Nagyon magas a kiesett munkaidő aránya, aminek pótlása többletmunkaerő-igényt jelent. Fel kell tehát mérni és meg kell oldani ezt a feszültséget is.

Az egyik vállalat munkaügyi vezetője panaszkodott, hogy a feszes munkajogi szabályok miatt a vállalat vezetői még a fegyelmezetlen, a rosszul dolgozó, a kollektívát bomlasztó munkásokat sem bocsáthatják el. Így azután hiába beszélnek a munkafegyelemről . . .

Mindenki tudja, hogy nehéz a jognak „személyre szabottan" rendelkeznie. A vállalaton belül számos más fegyelmezési lehetőség van, amivel a vezetők szükség szerint élhetnek. Úgy vélem, hogy a munkahelyi problémák közül kevés azoknak a száma, ahol a munkajog túlzott védelme miatt lenne ok panaszra. Inkább az erőtlen, szervezetlen és kapkodó vállalati irányítás a bajok melegágya.

Sokkal hatékonyabb eszköznek látszik mondjuk a bérezés differenciálása. Aki jobban dolgozik — többet kapjon.

A legjobb ösztönzők valóban a munkabérek és a jövedelemarányok. Az állam azonban ezt nem tudja központilag vezérelni, mert a vállalatok — bizonyos keretek között —

önálló bérpolitikát is követhetnek. A nyereség egy részét tetszésük szerint fordíthatják fejlesztési és részesedési célokra. Ha a pénzzel okosan politizálnak, akkor másoknál jobban fizethetnek a fegyelmezettebb, példásabb munkáért. Ez is versenytényező lehet a vállalatok között. Mégsem általános, hogy a népgazdaság számára hasznosabb teljesítményt nyújtók részesülnek magasabb anyagi elismerésben. Nem titok, hogy a bérarányokat a jövőben tovább kell javítani, azokban jobban szükséges érvényesíteni a társadalmi hasznosság követelményét.

A gazdasági szerkezet átalakítása a munkaerő átcsoportosításával is párosul. Ha az egyik munkahely megszűnik, vagy mondjuk jelentősen megváltozik a gyár termelési profilja, vannak, akik felkerekednek, más munka után néznek. A munkaerőmozgásnak hazánkban kétféle iránya van: az egyik az önkéntes mozgás, amit fluktuációnak mondunk, a másik az átcsoportosítással járó munkahely-változtatás. Ez utóbbinál a kelleténél nem merevebbek a „játékszabályok"?

A nyolcvanas években nagyszabású, a gazdasági szerkezetet lényegesen átalakító terveinkhez a munkaerő 20—25 százalékát más területre kellene irányítani. Ez mintegy egymillió dolgozót érintene. Erre a hatalmas munkaerőmozgásra napjainkban társadalmunk sem anyagilag, sem „lelkileg" nincs kellően felkészülve. A közeljövőben az átcsoportosítás politikai előkészítése, megszervezése nem kis gondot okoz majd a társadalom gazdasági és politikai vezetőinek. A fluktuáció lényegesen kisebb, mint korábban volt, de még mindig magasabb a kívánatosnál. Mindez szorosan összefügg az üzemek termelési feltételeivel és a bérezés különbségeivel. Ami viszont a népgazdasági érdekből adódó átcsoportosítást illeti, úgy gondolom, hogy a fő szerepet a gazdasági ösztönzőknek kell vállalniuk, s nem az adminisztratív szabályoknak. A társadalomnak is az az érdeke, hogy az egyén azon a munkahelyen dolgozzon, ahol ismereteit, képességeit a leghatékonyabban tudja kibontakoztatni. Ezért szükségesnek tekinthető az olyan munkahely-változtatás, amely az egyén szakmai törekvéseinek megvalósítását segíti elő.

Mi a népgazdasági szempontból káros fluktuáció oka?

„A káros munkaerőmozgást előidéző okokat három csoportra oszthatjuk: a gazdálkodás konkrét rendszeréből fakadó, népgazdasági szintű okok, a vállalati gazdálkodással összefüggő okok és személyi problémák" — állapítja meg a Gazdaságpolitikai Fórum című kiadvány. „A munkaerőmozgásnak a vállalati gazdálkodással összefüggő okai sokfélék: erősen befolyásolják a dolgozó kötődését a munkakörülmények; lényeges a vezető és a beosztott — elsősorban a közvetlen vezető és a hozzá tartozó beosztottak — közötti kapcsolat; a munkatársak közötti kapcsolat minősége, a csoport összetartozásának erőssége a munkaerőmozgás alapkérdése. A jó kollektíva elősegíti a munkahelyi stabilitást; a betöltött munkakör és a képesség közötti kapcsolat a munkával való elégedettséget alapvetően motiválja. A tartósan végzett olyan munka, amely alatta marad a személy képességeinek vagy meghaladja azokat, a munkahely elhagyásának okává válhat; az egyén perspektíváinak meghatározása is a munkahelyhez kötődés egyik lényeges tényezője. Ha a dolgozó nem tudja, milyen lehetősége van, könnyebben otthagyja munkahelyét; a végzett munka díjazása a vállalati munkaerőmozgások leggyakrabban emlegetett oka, valójában szerepét nem szabad eltúlozni." Gondolom, a kölcsönvett válasz kielégítő.

A diplomás fiatalok egy része arról panaszkodik, hogy a munkahelyén nem kap végzettségének megfelelő feladatot. Úgy érzik, hogy az egyetemeken túlképzés folyik.

Gondolom, ez már oktatási, képzési rendszerünk átfogó értékeléséhez vezető kérdés, a részletekbe nem érdemes belebonyolódnunk. Nem vitás, hogy az oktatásban és a képzésben a legnehezebb az arányok kialakítása. Két okból: ma a holnapnak és az azt követő jövőnek tanítjuk a fiatalokat, de az arányokat a mai termelés szerkezetének ismeretében határozzuk meg. A másik ok, hogy a fiatalok körében csak a divatos szakmák jelentenek sikeres pályát. Ez pedig nemcsak az adott képzési viszonyokból fakad, hanem összefügg a mindenkori korszellemmel és a jövedelmi viszonyokkal is.

Beszélgetésünk elején említetted, hogy a dolgozók sza-

bad ideje állandóan növekszik. Hogyan hat ez a társadalmi értéknövekedésre?

A mai állapotok mellett egy-egy dolgozó élete során átlagosan százezer órát dolgozik. A közeli jövőben ez a szám mintegy hetvenezer órára csökken majd, s az ezredfordulón mindössze negyven-ötvenezer munkaóra lesz az „életteljesítmény". Ugyanakkor növekedni fog az önképzés szükségessége, mert az egyre korszerűbb gépek és berendezések mellé csak felkészülten állhat oda a dolgozó ember. A tanulásra csak szabad idejéből telik majd. A munkaidő így két részre szakad: a munkahelyen eltöltött tényleges időre és az önképzésre szánt órákra. Ennek a változásnak a jelei már napjainkban is érezhetők. A jövőben sem lesz kevesebb a munkánk, csak minőségileg változik, egyre bonyolultabb lesz, egyre koncentráltabban válik értékképzővé.

35. Érdekek és érdekellentétek

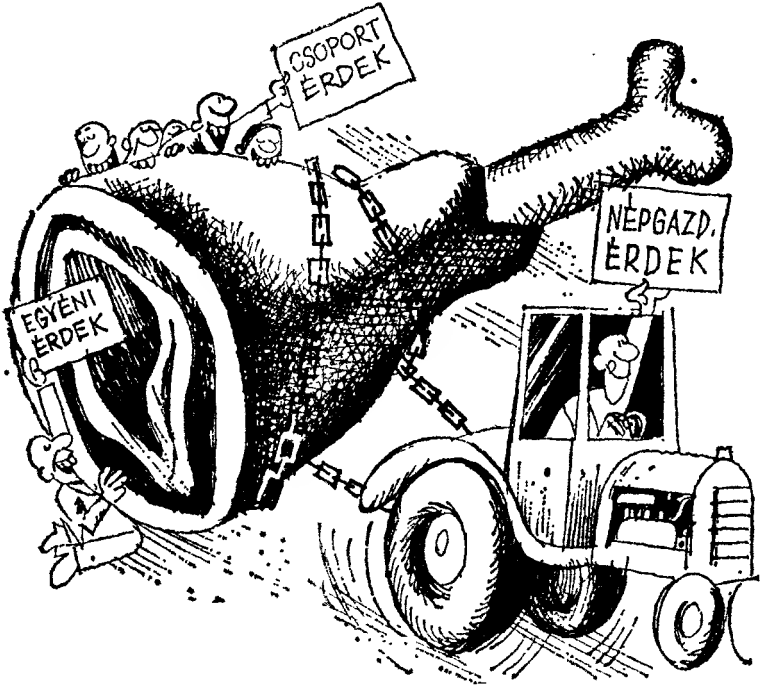

A gazdasági életet más szóval a termelők közötti munkamegosztás rendszereinek, az emberek közötti cselekvő együttműködés egyik fontos formájának is nevezhetjük. E munkamegosztásnak eddig több elemét ismertük meg: a népgazdasággal, az ágazatokkal, a vállalatokkal, a munkáskollektívákkal és természetesen az egyén szerepével összefüggőket is. Ezek között az elemek között szoros a kapcsolat. De mit tekinthetünk e kapcsolatrendszer motorjának?

A társadalomban az együttműködés, a munkamegosztás, a különböző mozgások mögött objektív módon mindig érdekek húzódnak meg. Ezek az érdekek léteznek, ha felismerjük őket, ha nem. Ott vannak mindennapi cselekvéseinkben, különösen a gazdaságban, ahol ezeket az érdekeket mindennél tisztábban anyagilag is érzékelni lehet.

Az érdek fontos szociológiai szerepét korunkban már elismerjük, tudományosan is tért hódított. De úgy érzem, hogy ezekkel a kérdésekkel még a mai napig is nagyon keveset foglalkozunk ...

Valóban, az érdekkutatás, mint szociológiai vizsgálódás, csak a hatvanas évek óta került előtérbe. Ezért igazságtalanság lenne már most számonkérni a kimagasló eredményeket, korunk kutatóin „behajtani" a korábbi évek lemaradását. Nem kétséges, hogy a már többször említett voluntarista társadalom- és gazdaságirányítási felfogás az ötvenes évek elején, ha nyíltan nem is, tagadta az érdekek létezését, azokat úgy kezelte, mint a társadalmi, gazdasági folyamatok egyik jelentéktelen tényezőjét. Az is igaz, hogy ma még a kutatások az útkeresés szakaszában tartanak, tisztázásra, filozófiai értékelésre vár az egyes érdekfogalmak tartalma, meg kell vizsgálni, hogy az adott társadalmi és gazdasági viszonyok között hogyan jelentkeznek a különböző érdekek, miként épülnek egymásra, s végül még számos nyitott kérdés van abban is, hogy például a tapasztalat miként támasztja alá az érdekek alapján várható magatartást. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a cselekvések milyen mértékben és irányban esnek egybe az egyes érdekekkel, illetve az eltérésekből milyen összeütközések jöhetnek létre.

Eddig úgy beszéltünk magáról az érdekről, mint valami ismert fogalomról, sőt a kutatás problémáira is kitértél, holott még a fogalommal is adós maradtál . . .

Utaltam rá, hogy az érdekkutatásban sem befejezett a fogalomalkotás. Gondolom, ezt nem is nekünk kell lezárnunk. Az érdek szóról a Magyar Értelmező Szótárban a következőket találtam: „Valakinek, valaminek javát, hasznát szolgáló szükséges fontos dolog." E fogalommeghatározás számunkra is elfogadható, de azt hiszem, ennél tovább kell lépnem, mert ha az érdekek fejlődését és ütközését vizsgáljuk, akkor sok más összefüggést is figyelembe kell venni. Ezek között kell megemlíteni a szükségletet. A társadalomban az embereknek, a különböző szintű együttműködő egységeknek kialakulnak bizonyos szükségletei, amelyek az adott társadalmi és gazdasági helyzetben az érdekek formájában jelentkeznek. Az érdekek természetesen több szempontból motiválódnak: hol jelennek meg, mikor hatnak, milyen természetűek stb. Az érdekekből származik az érdekeltség, amely már azt fejezi ki, hogy az egyes érdekszinteken milyen szükséglet kielégítése milyen hasznot hozóan jelenik meg.

Elég bonyolult magyarázat. Ha jól értem, arról van szó, hogy az érdek valamilyen anyagi, társadalmi, erkölcsi szükséglet megnyilvánulása, amely érdekeltségeket alakít ki. Például egyéni érdekem azt diktálja, hogy minél előbb kielégítsem a lakásszükségletemet. Ezért érdekelt vagyok minden olyan cselekvésben, ami jövedelmemet növelve közelebb hozza számomra a lakást.

Azt hiszem, kissé elnagyolt ez a megközelítés. Mert maradjunk a példádnál. Szerintem nem lehetsz fenntartás nélkül mindenben érdekelt, ami közelebb visz a lakáshoz, mert az adott társadalmi viszonyok között más normák is érvényesülnek. Például nem lophatsz emiatt. Ami a dolgok lényegét illeti, igazad van. A szükséglet és az érdek egymástól nehezen elválasztható fogalmak . . .

Az érdek objektíve létező, annak érvényesítése pedig a gyakorlatban tudatosan megy végbe. E tény önmagában már nem hordozza a konfliktus lehetőségét?

Feltétlenül! Ha ez a lehetőség nem állna fenn, akkor nem hárulna olyan nagy feladat az érdekek természetével foglalkozó szociológiai kutatásokra. Az érdekek lehetnek valósak, de esetenként véltek. Ez önmagában is ellentmondást hordozó, mert a vélt érdekek téves irányú ösztönzések forrásai lehetnek. Ellentmondás jelentkezhet a felismert érdek és a vélt érdek között is. S ezek a konfliktushelyzetek a gazdasági élet kísérő jelenségei.

Eddig mindig a szociológiát említetted, holott az érdekek súlyosan gazdasági meghatározottságúak, a gazdasági fejlődést nagymértékben befolyásolják ...

A szociológia tudományos módszerei a legalkalmasabbak, hogy feltárják az érdekek természetét. A közgazdaságtudomány épít a szociológia ilyen kutatási eredményeire és azokat felhasználja a gazdasági folymatok helyes ösztönzésére, befolyásolására és szabályozására. Ez logikusan tükrözi az egyes tudományágak együttműködésének szükségességét, vagy ha úgy tetszik, ezek érdekkapcsolatát is ...

A gazdasági életben milyen érdekek jelennek meg?

A gazdasági kapcsolatokban az érdekek három fő formáját lehet megkülönböztetni: a dolgozóét, az üzemi kollektíváét és a népgazdaságét. Ezek az érdekek adják a különböző érdekeltségek alapját ...

Többször hallottam ágazati érdekekről is. Az előbbi felsorolásból ez hiányzott ...

Nem véletlenül. Véleményem szerint ilyen érdekcsoportnak nem lehet létjogosultsága. Igazad van, hogy sokan említik ezt az érdekcsoportot is, mint valami közvetítő érdeket az üzemi és a népgazdasági érdek között. Ezt azonban helytelenítem. A középirányítás, az ágazatok közvetítő szerepe azt jelentheti csak, hogy képviselik a vállalatokkal szemben a népgazdasági érdeket. Ha nem így értelmezik a feladatokat, akkor nem tudnak jól eleget tenni a munkamegosztásban betöltött szerepüknek. Nem kétséges, hogy ezek ma élő gondok, s ezért az ágazati irányítás helyét az érdekek oldaláról még alaposan át kell gondolni ...

Még az általad felsorolt három érdekkategóriát is soknak találom. Társadalmunkban elvileg miért különülhet el

az egyén, az üzem és a népgazdaság érdeke? Szerintem ezek csak mennyiségi különbségek kifejezői lehetnek...

Igen. De olyan mennyiségi különbségek kifejezői, amelyek már minőségi változásokba csapnak át. Ez az érdekek dialektikája. Héthy Lajos és Makó Csaba „Munkások, érdekek, érdekegyeztetések" című könyvükben egy építőipari vállalat villanyszerelő-brigádjának példáján mutatják be az érdekek érdekes motivációját és különböző konfliktusait. A tanulmány például végigvezet a túlórához fűződő érdekkülönbségeken. Más forrásokból is ismert, hogy a dolgozók nem egyformán érdekeltek a túlórázásban. Van, akinek a túlóra-jövedelem nagyon fontos, mások számára a szabad idő többet ér, mert ismerve a mellékesjövedelem-forrásokat, ez nem csupán eszmei érték. A vállalatok általában akkor túlóráztatnak, amikor más módon nem tudják megoldani feladataikat. Ez az érdek egyértelműnek tűnik. Gyakran azonban a dolgozók egy jelentős része közömbös ez iránt és csupán egyéni érdeke alapján minősít. A népgazdasági érdeket a túlórákban általában nem ismerhetjük el — bár a vállalatok gyakran hivatkoznak erre is —, mert a gazdálkodó egységeknek alapvetően a törvényes munkaidőben kellene ellátniuk termelési feladataikat. Számos más esetben is találkozunk az egyéni és a vállalati érdek ütközésével. A vállalat érdeke, hogy a különböző szakmai képzettségű dolgozókat a termelésben egyenletesen ossza el, az egyének azonban arra törekednek, hogy ha lehet, a legjobb szakikkal dolgozzanak együtt, mert így nagyobb teljesítményt és több jövedelmet érhetnek el. De pontosan ez vonatkozik a népgazdaság és a vállalat esetére is. Melyik vállalat nem szeretné felszippantani a legjobb szakembereket?

Azt hiszem, az érdekkülönbségek és az érdekütközések egyik fontos forrása az irányításban és a szervezésben fellelhető fogyatékosságokban keresendő. Gondolom, hogy ha a gazdálkodás különböző szintjein az irányítást és a szervezést javítjuk, akkor csökken az érdek-összeütközés, és jobban érvényesül a népgazdasági érdekek elsődlegessége.

Egy pillanatra sem vitatható, hogy az irányítás és a szervezés korszerűsítésével nagy lépéseket tehetünk az érde-

kek közötti különbségek enyhítése útján, de azt hiszem, az érdekek összeütközését nem lehet így sem kiküszöbölni. Sőt, megkockáztatom azt is, hogy kimondjam: az egyes érdekeknek speciális funkciói vannak a gazdasági fejlődésben, s ezért nem indokolt azok teljes feloldására törekedni. Például nagyon fontosnak tartom, hogy a vállalat vezetése kutassa az egyéni érdekeket, mert csak így tud igazi ösztönzőket teremteni a munkatermelékenység és a hatékonyság növelésére, csak így alakíthatja ki a termelést jól segítő munkahelyi környezetet. De hasonlóan fontos, hogy a népgazdaság-irányítás is kutassa a vállalati érdekeket és olyan szabályozást érvényesítsen, ahol a népgazdasági érdek a vállalati érdekhez közel kerül.

A beszélgetésünkben lassan felvázolódik az érdekek rendszere, s a mögöttük feszülő számos ellentmondás is. Az érdekeket hogyan lehet számokkal kifejezni, mérni?...

A gazdasági életben végső soron mindent értékekben kell kifejezni. Sajnos azonban még a gazdasági érdekek rendszerében sem lehet a különböző érdekszintekre valamiféle statisztikai mutatót adni. Nem lehet azt állítani, hogy X dolgozó egyéni érdeke 1000 forint többletjövedelem elérése, mert emellett még sok más motívumból áll össze az egyéni érdekek rendszere. De hasonlóképp az sem jó mutató, ha a vállalat érdekének a jövedelmezőség bizonyos százaléknövekedését tekintjük. Még bonyolultabb a kép a népgazdasági érdek mérhetőségét illetően. A Központi Statisztikai Hivatal munkatársai több év óta fáradoznak azon, hogy különböző mutatók alapján jellemezzék a vállalati és a népgazdasági érdekeket, de ma még nem rendelkeznek kiforrott mutatórendszerrel. Meggyőződésem, hogy az érdekek pontosabb meghatározása túlnő a statisztika lehetőségein, s ezért tulajdonítok nagy jelentőséget a szociológiai kutatásoknak, valamint azoknak az esettanulmányoknak, amelyek a gyakorlatban végzett felmérések alapján nyújtanak képet az érdekek rendszerének funkcionálásáról.

Ha nem tudjuk az egyes érdekeket pontosan vagy megközelítően is számszerűsíteni, akkor fennáll az a veszély,

hogy azok az érdekeltségek, amelyeket ezekhez kapcsolunk, végül is nem a várt irányban hatnak.

Valóban van ilyen kockázat. Ezért kell erősíteni az érdekek felismerését szolgáló különböző kutatásokat. Az érdekeltségek rendszert alkotnak, s ezért nem tudok elképzelni tökéletes ösztönzést. De mert valami nem tökéletes, abból még nem következik az, hogy lemondhatunk a használatáról. A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy az érdekek mind jobb felismerésén nyugvó cselekvés teremti meg az ésszerű választás lehetőségét, s ez hatalmas energia lehet gazdasági fejlődésünk szolgálatában.

36. Üzemi demokrácia

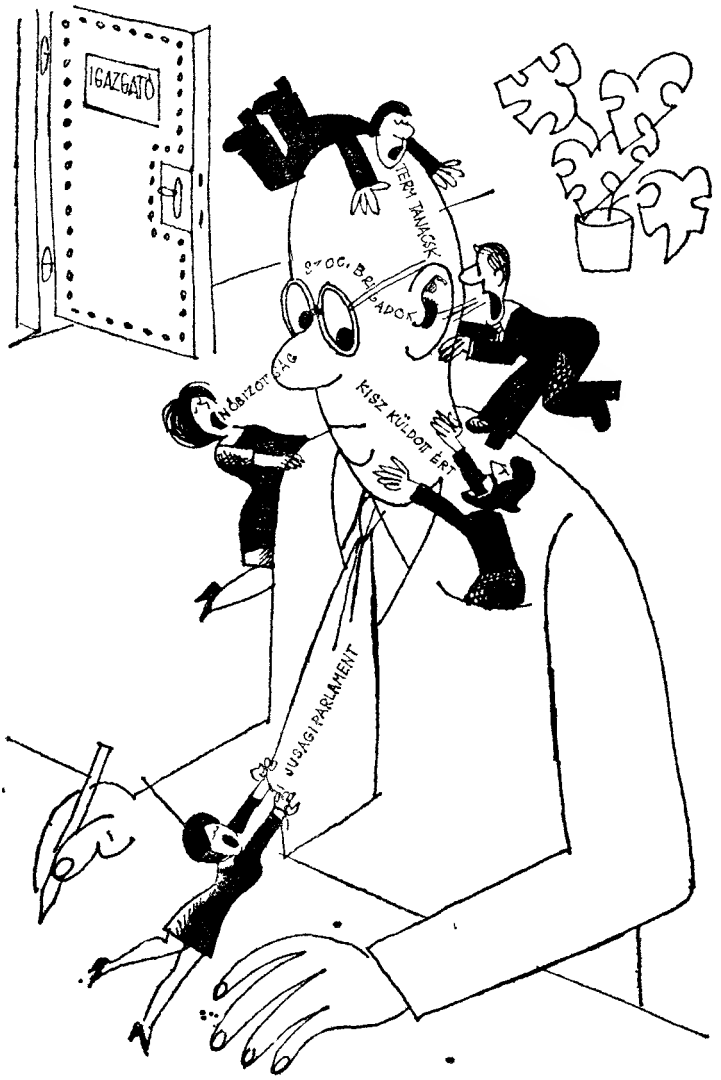

Beszélgetéseinkben eddig többnyire a gazdasági élet szigorúan vett anyagi oldalát vizsgáltuk, bár mindig a dolgozó ember szerepét, felelősségét kerestük. Társadalmi életünk demokratizmusának, az emberi jogok gyakorlásának milyen hatása van a gazdaságra?

Ha a filozófia oldaláról közelítenénk, azt mondhatnánk: mint az alap és a felépítmény kölcsönhatásának. De a kérdés ennél sokkal konkrétabb. Az MSZMP XI. kongresszusán elfogadtuk a fejlett szocializmus építésének nagyszabású programját, amely nem egyszerűen a gazdasági fejlődés mennyiségi és minőségi követelményeit vázolta fel, hanem azokat az emberi tényezőket is, amelyek nélkül a termelési feladatok aligha oldhatók meg. A munkához való szocialista viszony megteremtése az, amiben a jövőben igen nagyot kell lépnünk. S az eszköz? Az üzemi, munkahelyi demokrácia szélesítése. A beleszólás joga a dolgozó, a munkásosztály alapvető jogai és kötelességei közé tartozik, a szocialista vezetésnek pedig egyik legfontosabb jellemzője, hogy mennyire tudják érvényesíteni, mozgósítani a dolgozók javaslatait, mennyire támaszkodnak véleményükre. Minél szorosabb, minél összehangoltabb ez a viszony, annál erősebbek a munka szocialista vonásai.

A szocialista társadalom építésének csaknem három és fél évtizede kevés volt ahhoz, hogy a dolgozók tulajdonosi szemlélete erre a szintre fejlődjön?

Az üzemi vagy vállalati demokrácia a szocialista építés korábbi időszakában sem volt ismeretlen fogalom. Formáinak, fórumainak kialakítása már a szocialista tulajdonviszonyok létrejöttével előtérbe került. A tervgazdálkodás keretében kezdettől érvényesült az üzemi demokrácia és az egyszemélyi vezetés elve is, noha az erősen centralizált, tervlebontásos irányítási rendszerben bizonyos korlátok közé szorították. A párt és a kormány felismerte, szorgalmazta a dolgozók bevonását a vezetésbe. Már a szocializmus építésének kezdeti éveiben is felismerték, hogy a demokratikus jogokkal kapott felelősség növeli a tulajdonosi szemléletet s a vezetés hatékonyságát, a dolgozók érdekeltségét. Más lapra tartozott viszont, hogy az adott gazda-

ságirányítási rendszer milyen mértékben tette lehetővé a beleszólási jog gyakorlását.

A centralizált, tervlebontásos irányítási rendszer tehát nem felel meg a szocialista társadalom demokratikus igényeinek?

Ez a megállapítás így nem pontos. A centralizált irányítás, a tervlebontás is párosulhat a végrehajtásban a társadalmi demokratizmussal. Korábbi gazdaságirányítási rendszerünk az adott fejlődési szakasz szükségszerű követelménye volt. Viszonylag szűk határok közé szorította a vállalatok önállóságát, korlátozta a vezetők rendelkezési jogát. A vállalatok „egyszemélyi felelős vezetői" jórészt a felülről kapott utasítások helyi végrehajtói voltak. Ez önmagában behatárolta az üzemi demokrácia érvényesülési területeit.

Gazdaságirányítási rendszer és társadalmi demokratizmus ezek szerint összetartozó fogalmak?

A gazdaságirányítási rendszer — mint azt már korábban megfogalmaztuk — nem cél, hanem a mindenkori gazdaságpolitika megvalósításának eszköze. De ezek az eszközök nem egyszer s mindenkorra adottak. A termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésével, a gazdaságpolitikai követelmények változásával és növekedésével összefüggően időnként szükségessé válik annak felülvizsgálata és módosítása. Ebből következik, hogy az üzemi demokrácia tartalma és megjelenési formája is módosul. Az üzemi demokrácia hatékony érvényesüléséhez, színvonalához az adott gazdaságirányítási rendszer csak az egyik feltételt biztosítja.

A másik feltétel?

A dolgozók tudati színvonala, és az ebből adódó érdekeltsége. Ha az üzemi közvélemény figyelme jobban a vállalat ügyeire, feladataira és gondjaira irányul, konkrétabb érdemi javaslatok, vélemények születnek. Ez pedig valahol a gazdasági eredményekben jelentkezik és így közvetlenül visszahat az érdekeltségre.

Tíz esztendeje, a gazdaságirányítás reformjakor megszüntették a túlzott központi irányítást, növelték a vállala-

tok önállóságát. Ez a változás már önmagában a dolgozók érdekeltségét fokozta?

Mindenesetre jelentősen megnövelte az üzemi demokrácia jelentőségét. Azáltal, hogy a vállalat maga dönthette el, miként hasznosítja erőforrásait, hogyan vesz részt a népgazdasági feladatok megoldásában, a dolgozók véleménye, beleszólása nélkül már nem szívesen döntöttek a vezetők. Olyan segítségről, hátországról kellett volna lemondaniuk, amely a vezetés biztonságát veszélyeztette volna. És még valami: ma a vállalatok önállósága szükségszerűen magával hozta, illetve megkövetelte a vállalaton belüli jogkörök lebontását, a felelősség megosztását. Az egyszemélyi vezetés nem jelentheti azt, hogy a termelés minden szintjén az igazgató felelőssége érvényesül. Több terhet kellett magukra vállalniuk a döntések előkészítéséből, a végrehajtásból az osztályvezetőknek, a gyáregységek irányítóinak éppúgy, mint a művezetőknek. Mert csak a jogkörök, a felelősségi zónák pontos elhatárolásával lehet egyidejűleg érvényesíteni a személyes hatáskört, biztosítani a társadalmi ellenőrzést, ha kell, a felelősségre vonást.

A dolgozók beleszólási joga a vállalat ügyeibe csak erkölcsi lehetőség, vagy van ennek valami jogi alapja is?

A vállalati törvény nagyon fontos része, hogy a dolgozók cselekvően vegyenek részt a vállalat egészének munkájában. A törvény szavával: „A vállalat dolgozói véleményezik a vállalat terveit, közreműködnek végrehajtásukban, értékelésében és ennek kapcsán véleményezik az igazgató (igazgatóhelyettesek) éves tevékenységét." A törvény kimondja: „A vállalat dolgozói a vállalat irányításában és ellenőrzésében a jogszabályok és a vállalat szervezeti és működési szabályzata által meghatározott keretek között vesznek részt." A jogi keretek tehát adottak az üzemi demokrácia gyakorlásához. A lényeg, hogy ezek hogyan tölthetők meg tartalommal. A következőket emelném ki: a vállalatvezetés hatáskörét megfelelően decentralizálni kell, ki kell alakítani a gyári, üzemi, művezetői hatásköröket és rendelkezési jogokat. Olyan belső elszámolási rendszert kell kiépíteni, amely megfelelően tájékoztat egy-egy szervezeti egységnek a működéséről, arról, hogy az egység milyen

mértékben járul hozzá a vállalati összeredményhez. Olyan tervezési és tájékoztatási rendszerre van szükség, amelyben a munkahelyi és az üzemi vezetők, valamint a vállalati közösségek és képviselőik kellő tájékozottsággal és érdemben vehetnek részt a termelési és más előirányzatok kialakításában. Az ösztönzési rendszert úgy kell kialakítani, hogy az adott egység dolgozóinak jövedelmi és ösztönzési alapja összhangban legyen a vállalati eredményeket növelő tevékenységükkel. A brigádoknak és a műhelyek dolgozóinak is világosan előre kell látniuk, hogy a teljesítmények alapján hogyan és milyen mértékben részesednek a felosztásra kerülő vállalati jövedelemből.

Évente korszerűsítik a vállalati kollektív szerződéseket, s ennek révén is erősödik az üzemi demokrácia. Milyen általános tapasztalatok vannak a kollektív szerződésekről?

A kollektív szerződéseket — a dolgozóknak a vállalattal kötött általános munkaszerződését — hosszabb ideje alkalmazzák, s gyakorlatuk kiforrottnak tekinthető. A végrehajtásról szóló évenkénti beszámolás és rendszeres továbbfejlesztése megszokott része a vállalati életnek, fontos eseménye a gazdasági vezetés és a vállalatnál működő társadalmi szervezetek együttműködésének. De éppen ez a beidegződöttség kérdőjelezhető meg. Gazdaságunk nagy és újszerű feladatok teljesítése előtt áll, s ezt nem nagyon fejezik ki a kollektív szerződések. Így azok továbbfejlesztését fontos és aktuális feladatnak tekintem.

Egyszemélyi vezetés és demokratizmus. Nem ellentmondó követelmények ezek?

Felelősség nélkül a gazdasági élet irányítása elképzelhetetlen. Az egyszemélyi vezetés és a társadalmi demokratizmus azonban nem mondanak egymásnak ellent. A célok meghatározásában, eszközök megválasztásában, a feladatok rangsorolásában lehet közösen, a kollektíva bevonásával dönteni, a végrehajtást irányítani, a feladatok teljesítését megkövetelni azonban már a vezetés egyedüli kötelessége. A mi társadalmi rendszerünkben elengedhetetlen, hogy a dolgozók részt vegyenek a döntések előkészítésében, s ez nem pusztán vezetési módszertani kérdés, ahogyan azt

sokan leszűkítve értelmezik. A munkások és a dolgozók részvétele a vállalatok irányításában hatalmi kérdés, a munkásosztály hatalmának gyakorlati érvényre juttatását jelenti.

Magam is tanúja voltam jó néhány „csendes" termelési tanácskozásnak, ahol néhány előkészített hozzászóláson kívül senkinek nem volt mondanivalója. Amikor az okokat kutattam, mindössze ezt a választ kaptam: „javaslatainkat úgysem veszik figyelembe, nincs értelme szót emelni. Azért fizetik a vezetőket, hogy döntsenek . . ."

Mint már említettük, a gazdasági folyamatokkal összefüggő kérdésekben egy személynek vagy a legtöbb információval rendelkező vezetői csoportnak kell döntenie. Ez felelősség kérdése. De a dolgozók kollektív részvétele a vállalatok irányításában sem jelenti azt, hogy minden, a gazdálkodással összefüggő kérdésben „társadalmi vitát" kell nyitni. A gazdasági, műszaki problémákat általában jobban megoldja egy vagy több szakember, mint egy nagyméretű testület. Mindent tudó „bölcs" igazgatók azonban ma már nincsenek. A termelés bonyolult láncolat, amelynek irányításában sokszor a legapróbb üzemi tapasztalatoknak döntő súlya lehet. Meg kell hát kérdezni mindenkit, akinek gyakorlata, tapasztalata gazdagíthatja a vezetés ismereteit, szélesítheti látókörét. És éppen ezekben a kérdésekben van nagy szerepe a vezetői döntések megszületéséig az üzemi demokráciának, a közös gondolkodásnak. De azon is gondolkozni kell, hogy milyen szintű tanácskozási formák a legmegfelelőbbek. Általában az egész üzemet „mozgósító" megbeszélés nem lehet alkalmas fóruma a szabad véleménynyilvánításnak. Meg kell találni az üzem különböző adottságainak megfelelő véleménynyilvánító fórumot.

Az üzemi demokrácia fejlesztése szorosan összefügg vállalataink belső szervezeti rendjével. Mi a véleményed erről?

Hazánkban már régóta kutatják a szociológusok ennek az összefüggésnek különböző oldalait, s ma már senki sem vonja kétségbe, hogy a vállalat belső szervezeti rendje és a demokratizmus lehetősége igenis egymással szoros kap-

csolatban állnak. Borbély Sándor, az MSZMP Központi Bizottságának titkára a Figyelő című hetilapban így szólt erről: „A vállalatok belső szerkezete túlságosan uniformizált, nem alkalmazkodott eléggé a külső világban, a vállalat környezetében bekövetkezett változásokhoz. Gondoljunk arra, hogy a vállalatok belső szervezeti rendszere alapjában véve ma is az, amit az 1950-es években kialakítottunk. Nagy munka vár tehát ránk e téren is." A vállalat belső szervezete lemásolta a közigazgatás felépítését és olyan hierarchiát hozott létre, amelyben az alá- és fölérendeltségi viszonyok eléggé merev, tradicionális és nem funkcionális elveken alapszanak. Azt kell a jövőben szorgalmazni, hogy a vállalatok belső szervezete olyan legyen, amely lehetővé teszi, hogy a vállalat kollektívája érvényesíteni tudja beleszólási jogát.

Elképzelhető érdekellentét vezetők és vezetettek között? Ki, kik lehetnek a vita bírái?

Az ilyen ellentétek létrejötte a vállalaton belül törvényszerű. Az üzemi demokrácia feladata, hogy ezeket az érdekellentéteket megoldja, vagy legalábbis közelítse egymashoz. Mire gondolok? Elképzelhető olyan helyzet, amikor a vezetés a vállalatnál maradó nyereség elosztásánál a versenyképesség, a minőség, a hatékonyság javítását helyezi előtérbe. Ez a vállalat elsődleges érdeke, de a dolgozók egy része csak a borítékra gondol és nagyobb nyereségprémiumot vár. Érdekellentét keletkezik. A vezetés akkor jár jó úton, ha a szúk csoportérdekeket alárendeli a közösség, az egész vállalat, a népgazdaság érdekeinek. Mert ez a közös érdek, ez a helyes döntés. De a jó vezetés a döntés előkészítése során maga mellé tudja állítani az üzemi dolgozókat. Ha ez nem sikerül, akkor a vita „döntnökei" a társadalmi szervek, akik élhetnek a „vétó" jogával.

Milyen szerep jut az üzemi demokrácia érvényesítésében a vállalatok politikai, társadalmi szervezetének?

A pártszervezetek politikai irányító és szervező munkája közismert, erről — gondolom — nem kell részletesebben beszélnünk. Nagyon fontos szerepük van a szakszervezeti szerveknek, a vállalati szakszervezeti tanácsoknak, a szakszervezeti bizottságoknak és a bizalmiaknak. A gazdasági

vezetők és a szakszervezeti szervek együttműködését az 1018/1977 (V. 7.) MT—SZOT határozat rögzíti. Ebben megfogalmazták: az üzemi demokrácia fejlődésében kiemelkedő szerepük van a bizalmiaknak. Össze kell gyűjteniük, és tolmácsolniuk kell a dolgozók észrevételeit, javaslatait, szorgalmazniuk, ellenőrizniük kell a végrehajtást. De a szakszervezetéhez hasonló felelőssége van a vállalati KISZ-szervezeteknek, az ifjúság képviselőinek is. És itt még valamiről szólnunk kell: a szocialista brigádok szerepéről, felelősségéről. A szocialista brigádmozgalom résztvevőinek évről évre növekvő szerepük van az üzemi demokrácia kiterjesztésében, a jogok és a kötelességek együttes érvényesítésében, élenjárnak a közélet formálásában, a munkahelyi légkör alakításában.

Évszázados bölcsesség: hallgatni arany! Ez talán nem mindenkire vonatkozik?

Az évszázados bölcsesség előbb-utóbb érvényét veszíti. A dolgozók választott képviselőit törvények védik, s rájuk a legkevésbé sem igaz a mondás. Hallgatás helyett éppen hogy beszélniük kell! Vitázniuk, érvelniük, élni jogaikkal. A szocialista brigádok? Hármas jelszavuk utolsó tétele így hangzik: szocialista módon élni... Sokat vitatkozunk, mit takar ez a nehezen körülírható követelmény. Én úgy gondolom, egyet minden bizonnyal: a felelősséget. A „mindenhez van közünk" álláspontot. Hiszen eredményesen, jól dolgozni csak úgy tudunk, a társadalom csak úgy boldogul, ha a többség nemcsak a maga dolgát végzi, nemcsak saját dolgaival törődik — ha él a szocialista demokrácia lehetőségeivel. Igaz, még tanulnunk kell „üzemi demokráciául", de végtére is egyszer csak megtanuljuk...

37. Gazdasági fejlődésünk tartalékai

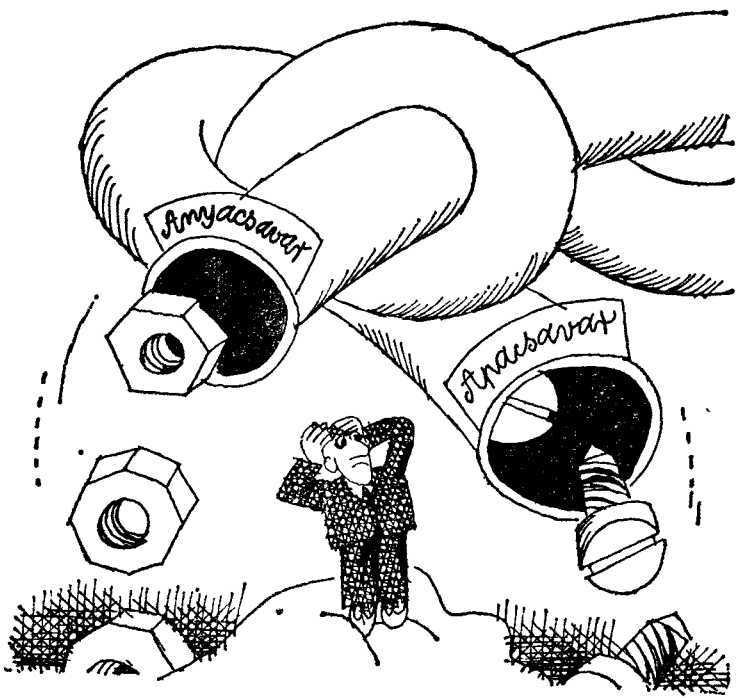

A különböző gazdasági jellegű tanulmányokban ma állandóan visszatérő jelmondat: mozgósítani kell tartalékainkat. Ez előfordul a népgazdaság egészéről szóló anyagokban, a vállalati beszámolókban, sőt egyes munkahelyi értekezleteken is. A tájékozatlan olvasóban az a képzet alakul ki, mintha a gazdálkodásban volna valami eddig ki nem nyitott raktár, amelyet most kinyitva megoldhatjuk gazdasági gondjainkat. Mi a valós kép tartalékainkról?

Ez nem is olyan egyszerű kérdés. A XVII. Közgazdász Vándorgyűlésen pontosan erről vitatkozott 500 közgazdász Győrben. A tanácskozáson a tartalék fogalmának meghatározásában sem értettek egyet, mert egyesek a tartalékot nagyon széles értelemben, a népgazdaságban tudatosan létrehozott erőforráskészletek és a gazdálkodásban rejlő még ki nem aknázott lehetőségek együtteseként kezelték. Mások pedig a tartalékokat a gazdaságban jelentkező veszteségekkel és a fel nem tárt nyereségforrásokkal azonosították. Érzésem szerint helyesebb, ha beszélgetésünkben ezt az utóbbi értelmezést fogadjuk el kiindulópontnak...

Ezek szerint a tartalék nem más, mint a rendelkezésre álló erőforrásaink — a munkaerő, a szellemi kapacitás, az anyag, az állóeszköz stb. — jobb hasznosításából, átcsoportosításából, ésszerű mozgatásából származó hatékonyságjavulás?

Igen, ez a megfogalmazás találónak hat.

Gazdaságunk közepesen fejlett, még elég nagy a szervezetlenség, még nem elég korszerű a termelési szerkezet, nem kielégítő az anyagokkal való takarékosság. A gazdálkodó egységeknél jelentős tartalékok vannak. De van olyan nézet is, amely azt állítja, hogy a gazdaságirányítás már minden tartalékot kimerített, azok állandó újratermelésére nincs mód. Mi az igazság?

Az első felfogást kell elfogadni. Valóban vannak olyan gazdasági vezetők, akik állandóan „sírnak", hogy tartalékaik kimerültek. Ez gyakran csak taktikai fogás, amellyel az eredmények csillogását akarják növelni, másrészt pedig olyan konzervativizmust tükröz, amely nem látja a gazdasági fejlődésben a tartalékok törvényszerű újratermelődését. Ez a stagnálás veszélyét rejti magában, ami a tudomá-

nyos, műszaki és gazdasági fejlődés jelenlegi szakaszában megengedhetetlen luxus lenne. Már utaltunk arra, hogy a munkatermelékenység hazánkban a nemzetközi összehasonlítások alapján milyen alacsony. Beszéltünk arról is, hogy a munkaerővel való gazdálkodásban milyen pazarlás folyik. De most csak egyetlen számot hadd említsek arra, hogy az anyaggazdálkodásban milyen takarékossági lehetőségeink vannak: hazánkban 1 tonna nyersvas előállításához 650 kiló kokszot használnak fel. A szomszédos Ausztriában 400 kilót. Kell ehhez bővebb magyarázat?

Nem. Azt hiszem, hogy adósak vagyunk a tartalékok mozgósíthatóságának problémáival...

Visszakanyarodva a már említett Közgazdász Vándorgyűléshez, ott a tartalékokat ebből a szempontból két nagy csoportra osztották: a gazdasági szerkezet átalakításával feltárható és mozgósítható tartalékokra, amelyek kihasználásából származó eredmények viszonylag csak hosszabb időszak, 5—10 év alatt jelentkeznek, és a gyorsan mozgósítható termelési, ellátási tartalékokra, amelyek szinte azonnal kiaknázhatóak.

Maradjunk a gyorsan mozgósítható tartalékoknál. A gazdasági szerkezet korszerűsítése során nyerhető előnyök a fejlesztési politika bonyolult problémáit is felvetik, amelynek fő oldalait már megtárgyaltuk...

Mindig félek a felsorolásoktól, mert valami mindig kimarad a sorból. Azt gondolom, hogy fontossági sorrend nélkül a következők tartoznak a gyorsan mozgósítható termelési tartalékok közé: az anyag- és energiagazdálkodás javítása, a vállalati munkaerő-gazdálkodás ésszerűsítése, az állóeszköz-kihasználás növelése, a vállalati készletgazdálkodás korszerűsítése, a gyártmányszerkezet átalakításának felgyorsítása. Az ellátásban gyorsan mozgósítható tartalékok közé sorolnám a piaci rugalmasság növelését, a termékminőség javítását, a szállítási fegyelem növelését és általában a vállalatok közötti kooperáció javítását.

Valahol olvastam, hogy hazánkban csaknem negyed évszázada megoldatlan probléma a csavarellátás. Erről már számos kabarétréfa, glossza született, csupán a megoldás

nyök mellett nagyszámú más termelőegységet szolgálnak ki. Kétségtelen, hogy jelenlegi helyzetünkben a kooperáció igen sok zökkenőt okoz és ezért megoldása ma már a vállalatokon túlmutató, sürgető ipartervezési feladatot is jelent. A kooperáció (és ezzel a specializáció) csökkentése viszont csak tüneti kezelés. Az ajánlott gyógymódok között nagyobb figyelmet érdemel az a javaslat, hogy ilyen célra nagyobb számú olyan specializált és technikailag korszerűen felszerelt kis- és középvállalatot hozzunk létre, amelyek működésének középpontjában ilyen feladatok ellátása áll és nemcsak anyagi érdekeltségük, de fennmaradásuk is attól függ, megfelelnek-e ezeknek a követelményeknek." Nem sok hozzátennivalóm van ehhez.

A munkaerő-gazdálkodásról már külön is beszéltünk, de úgy vélem, hogy a tartalékfeltárást még ebből a nézőpontból is meg kellene világítani egy-két szóval ...

Röviden összefoglalom, hogy a munkaerő-gazdálkodást milyen összefüggésekben tekintem tartalékokat nyújtó területnek: úgy tűnik, hogy a munkahelyek teremtésének üteme nincs tekintettel a rendelkezésre álló munkaerőre, s ez a beruházások ilyen jellegű mérlegelését is előtérbe helyezi. Az is tény, hogy a munkaerő egy részét nem azokon a területeken foglalkoztatják, ahol az népgazdaságilag a leghasznosabb volna. Gondolj csak a gazdaságtalanul üzemelő gyárakra! Emellett bátran kell a gyakorlatban alkalmazni azokat a tudományos munkaszervezési módszereket is, amelyek lehetővé teszik a munkaerő legésszerűbb felhasználását. De végső soron a munkaerő-probléma csak a gépesítés fokozása útján oldható meg. Itt azonban a jelenlegi bérezési arányok hátráltatóak, mert még ma is olcsóbb a vállalatoknak a munkaerőigényes termelés, mint a gépesítés.

A statisztikai jelentések arról szólnak, hogy népgazdaságunkban évről évre gyorsabban nőnek a készletek, mint maga a termelés. Ez annyit jelent, hogy a megtermelt javak egy részét nem realizáljuk. Természetesen ezek felszabadítása is fejlődésünk tartaléka lehet.

1978-ban is gyorsabban nőttek a készletek, mint a nemzeti jövedelem. A nemzeti jövedelem 3,9 százalékkal, a

várat magára. Gondolom, ezeknek a „szűk keresztmetszeteknek" a felszámolása is része a tartalékfeltárásnak...

A csavargyártás gondjaiban, mint cseppben a tenger, sok problémánk összpontosul. Tükröződnek benne a beruházási folyamat fehér foltjai, a kimaradt „láncszemek". A kooperációs gondok is, hiszen a csavarhiány a vállalatokat arra kényszeríti, hogy kisüzemi módszerekkel rúdacélból, pazarló technológiával maguk állítsák elő ezt a terméket, illetve importálják a csavarokat. Nem kétséges, hogy az import hazai termeléssel való helyettesítése nem tekinthető autarkiás törekvésnek. Gondolom, hogy külön kell említeni azt a feszültséget, amely gazdaságunkban a végtermék és az úgynevezett közbeeső termékek gyártása között fennáll. Közbeeső terméknek tekintjük az alkatrészt, a részegységeket. Ezek gyártásának megoldatlansága nemcsak iparunk fejlődését korlátozza, hanem exportunk súlyos korlátja is. Ezt a veszteségzónát mielőbb ki kell iktatni a gazdaságunkból és ez óriási tartalékokat mozgósít. Evégett ezen a területen gyorsítani kell a gazdasági fejlődést, még akkor is, ha általában ez nem áll a gazdaságpolitika céljában.

Magyarul arról van szó, hogy a vállalatok közötti kooperáció még nem megoldott probléma. Milyen úton lehet ezt a gondot mérsékelni, megoldani?

Román Zoltán, az említett közgazdásztalálkozón a következőket mondta ezzel összefüggésben: „Sokan — kényszerből — a kooperációs problémák okozta gondok kiküszöbölésének arra az útjára térnek, hogy a vállalatok közötti kooperációt kiiktatják és legfontosabb szállítóikat magukba integrálják. Ezen az úton talán létrehozható néhány nagy, viszonylag jól funkcionáló gazdasági egység, de az ezeken kívül maradtak számára a gondok csak fokozódnak. A termelés társadalmi szervezésének történelmileg megfigyelhető törvényszerű útja mégiscsak az, hogy a munkamegosztás keretében termelőegységek specializálódnak, megfelelő felkészültségük és a tevékenység, a termelés nagyságrendje alapján az adott részfeladatot (technológiai folyamatot, alkatrész, részegység gyártását vagy szolgáltatás nyújtását) hatékonyan képesek ellátni és kölcsönös elő-

készletek pedig 9 százalékkal nőttek. Ennek okait Fábri Ervin a Figyelőben megjelent cikkében így írja le: „Nálunk úgyszólván ismeretlen a felhasználás valóságos üteméhez és mennyiségéhez igazodó szállítás. Közismert a vevőpozícióban levő vállalatok kiszolgáltatottsága, a szállítók többsége erőfölényben van, az utánpótlás nem ütemes, s az ettől való félelemből fakad a »túlbiztosítás«. A vállalatok a termelés folyamatossága érdekében inkább vállalják a készletezési terheket, mint az esetleges anyaghiány miatti termeléskiesést. Mindezt csak fokozza a hosszú, 90—120, sőt 180 napos rendelési, utánpótlási idő, s még inkább a nagyon gyakran laza szerződéses, illetve szállítási fegyelem. S figyelembe kell venni, hogy az erőteljes gazdasági növekedés — ami az elmúlt évekre általában jellemző volt —, állandó és intenzív keresletet teremt, amivel szemben sem volumenben, sem összetételben nem áll megfelelő kínálat. Ilyen körülmények között természetes az »eladók piacának«, a kínálati monopóliumnak a megerősödése. Sőt mi több, a nem valóságos hiány, hanem a hiánypszichózis okozta »hamis kereslet« is kialakul. Mindez odavezet, hogy nem a szállítóknál (illetve az erre hivatott termelőeszköz-kereskedelmi vállalatoknál) készletezik a felhasználandó anyagok túlnyomó részét, hanem a felhasználóknál. Ez pedig azt jelenti, hogy ugyanazon anyagokból a népgazdaság egészében felesleges készletek keletkeznek. Ha például a termelőeszköz-kereskedelem — megfelelő pénzügyi eszközökkel, raktártérrel rendelkezve — mindenkor ki tudná szolgálni a kért — sokak által használt — anyagokból a vállalatokat, azok nem kényszerülnének ezekből (egy minimális biztonsági szint felett) készletezni, s ugyanezen anyagokból jóval kevesebb volna lekötve a népgazdaságban, mint amennyire ma kényszerülünk »szétszórt« készletezéssel. S bár e kérdés megítélésében sokak részéről elvi egyetértés van, ennek gyakorlati kivitelezése — magyarán egy nagyobb arányú készletátcsoportosítás ösztönzőkkel történő megindítása — még a »jövő zenéje«." A felesleges készletezés mérséklése több milliárd forintot szabadíthatna fel produktív célokra. Azt hiszem, ez az „előtartaléka" gazdasági haladásunknak.

A termelésben jelentkező tartalékok mérésének van-e valamilyen mérési módszere?

A tartalékok sokfélesége és bonyolultsága miatt általános módszertant nem lehet ajánlani, hanem a tevékenységhez legjobban idomuló eljárásokkal kell megközelíteni a tartalékokat: a veszteségforrásokat, az elmaradt hasznot. Nincs valami összevont mutató, amellyel a vállalatok tartalékai összehasonlíthatók lennének egymással. De nem szabad figyelmen kívül hagyni az olyan módszereket sem, amelyet egyes vállalatok alkalmaznak. Ilyen például a vállalati gazdálkodásról készített analítikus önvizsgálat, a különböző hasonló nagyságú külföldi vállalattal való összehasonlítás. Ezekben a módszerekben nagy szerepe van a faktoranalízisnek. A vállalati összehasonlításokat dinamikusan kell kezelni, mert valamilyen múltbeli eredmény alapulvétele félrevezető lehet, hiszen az alapul vett vállalat is fejlődik és így a különbségek valós nagysága nem határozható meg. A tartalékok feltárásának mérésénél nagyon fontos, hogy a különböző mérési módszerek ne „önigazolást" szolgáljanak, hanem valós helyzetképet adjanak.

Az elosztási tartalékokról sokkal kevesebbet lehet hallani, mint a termelési tartalékokról, holott véleményem szerint nemcsak a termelés, hanem az értékesítés folyamatában is vannak még jelentős veszteségforrások, illetve jelentős az elmaradt haszon.

Azt hiszem, e kérdésről azért hallunk kevesebbet, mert az elmaradt haszon kategóriája nagyon nehezen számszerűsíthető, megfogható. Egy-egy jelzést kap az értékesítési szféra, például, ha eladatlan készletek halmozódnak fel, ha hiánycikkek alakulnak ki, ha nem ütemes a szállítás stb. De a társadalmi, népgazdasági veszteségek e területen alig mérhetők fel. Valljuk meg azt is, hogy hazánkban nincs korszerű piackutatási tevékenység sem belföldön, sem a nemzetközi piacokon. Így annak mérlegelése, hogy „mi lett volna akkor, ha..." kilátástalan törekvés. Persze, nem szabad itt megállni. A piaci értékítéletek gazdálkodást formáló erejét, gazdasági reformunk szellemének megfelelően, fejlődésünk szolgálatába kell állítanunk.

38. A jövőbelátás lehetőségei és korlátai

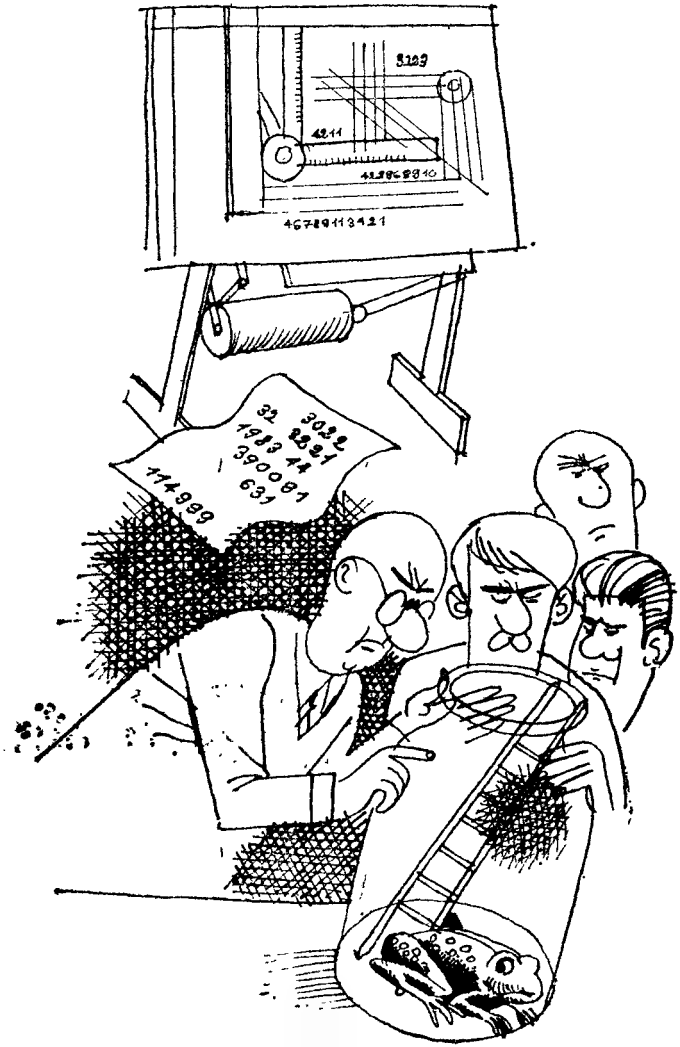

Középiskolás koromban csodáltam Mendelejev periodikus táblázatát, hogy milyen nagyszerűen előre látta az emberiség által eddig nem ismert elemek létét, helyét az adott rendszerben s tulajdonságaikat is. A gazdasági életnek is van ilyen „periódusos rendszere"?

A közgazdászok a természettudományból lesték el az előrejelzés „művészetét". A természettudományban a csillagászok az égboltot vizsgálva olyan bolygók helyét jelölik meg, amelyet még a műszerek mai fejlettsége mellett sem láthatnak, s később — csaknem mindig beigazolódik a sejtés, a bolygó ott található, ahol feltételezték. A gazdasági előrejelzés szerintem kényesebb feladat, mint a természettudományi prognózisok készítése. Ennek az az oka, hogy a gazdaságban a legkiismerhetetlenebb tényező maga az ember. A gazdasági előrejelzéseknek a döntések előkészítésében mégis nagy súlya van. Befolyásolják a beruházások fejlődési irányát, a gazdasági szerkezet módosulását, a termelési és technológiai szerkezetet, a termék értékesítésének irányait stb. A természettudományban a feltevések nagyobb része kísérleti úton, laboratóriumban igazolható. A gazdasági előrejelzések helyességét a gyakorlat bizonyítja. A „laboratórium"? A vállalat, illetve a népgazdaság. Ha egy természettudományi prognózis hibás, abból még általában nem keletkezik társadalmi konfliktus, de ha egy gazdasági előrejelzés téves, annak súlyos társadalmi feszültségek a következményei. Ha egy vállalat vezetője rossz előrejelzést követve nem tud elég nyereséget elérni, akkor kisebb bért tud fizetni, a dolgozók átmennek más gyárakba, ahol jobbak a kereseti lehetőségek, a termék raktárra kerül és a népgazdaságnak is jelentős vesztesége keletkezik.

Milyen gazdasági összefüggésekre készítenek ma népgazdasági előrejelzést és milyen területeken használják fel azokat?

Erre a kérdésre nem tudok pontos választ adni. A kört szűkítsük, beszéljünk arról, hogyan kellene prognózisokat készíteni és hogyan kellene azok minőségét állandóan javítva a gazdasági döntések szolgálatába állítani. Véleményem szerint a gazdasági előrejelzésekre a gazdasági dön-

tések előkészítésének vállalati, ágazati és népgazdasági piramisának minden fokán szükség van.

Mielőtt ezekkel foglalkoznánk, jó lenne, ha megmagyaráznád, mit értünk prognosztizálás, prognózis és prognosztika alatt?

A nemzetközi gyakorlatban erre ma már szinte egységesnek tekinthető meghatározás van: a prognosztizálás az előrejelzés munkafolyamata, tehát amikor a kutatók a feltételeket meghatározzák, különböző számításokat végeznek, a véleményeket összegyűjtik és értékelik. A prognózis e munka terméke, amelyben tükröződik a jövőre vonatkozó vélemény. A prognosztika pedig nem más, mint az előrejelzés tudománya — pontosabban azoknak a tudományos alapelveknek és módszereknek az összessége, amelyekkel az előrejelzés elkészíthető.

A szocialista országok közgazdasági szakirodalmában a gazdasági prognóziskészítésről a korábbi években alig lehetett hallani, s most egyik könyvet követi a másik. Mi az oka ennek a nagy érdeklődésnek?

A szocialista termelési viszonyok nagyon kedvező lehetőséget teremtenek a gazdasági előrejelzések készítéséhez, mert a népgazdaságban az információk sokkal szélesebb körben és pontosabban állnak rendelkezésre, mint a tőkésországokban, ahol az üzleti titok fala veszi körül a belső gazdasági és technikai adatokat. A Spiegel című nyugatnémet lap például egyik számban több oldalon át azzal foglalkozott, hogy az NSZK-ban milyen nagy az ipari kémkedés, a prognózisok megszerzésének törekvése, s a vállalatok milyen sokat költenek az ilyen nemkívánatos „információszerzés" elleni védekezésre. Ennek ellenére a kötelező tervutasításos rendszerben a prognóziskészítés leszűkült a népgazdasági mérlegrendszer összefüggéseire, a mennyiségi arányokra. A vállalatok nem végeztek ilyen tevékenységet, mert a tervutasítás úgyis pontosan behatárolta tevékenységüket. A szocialista országokban a gazdasági reformok hozták a prognosztika fellendülését.

A tervezés és a prognóziskészítés között mi a különbség? Logikailag ezek egymáshoz igen közel állnak ...

Nemcsak közel állnak, hanem egymást feltételezik is.

A prognózis elengedhetetlen eszköze a népgazdaság minden szintjén — vállalati, ágazati, népgazdasági szinten egyaránt — a gazdasági irányításnak, a vezetésnek és a tervek megalapozott elkészítésének. De mi a különbség a terv és az előrejelzés eredménye között? Az előrejelzés mint tevékenység a tervezést informálja: feltár oksági összefüggéseket, előkészít és megalapoz gazdasági elhatározásokat, lehetőségeket teremt a menet közbeni ellenőrzésre. Nem kétséges, hogy a prognosztika fontos feladata, hogy a tudományos alkotó fantáziát serkentse, az „üres kockát" is kijelölje a gazdasági fejlődésben. A tervcélok a prognózisokkal ütköztetve alakulnak ki. De a prognózisok a tervezésben nemcsak az előkészítő szakaszban játszanak fontos szerepet, hanem a végrehajtás folyamatában és a következmények felmérésében is.

Gyakran hallani a futurológiáról. Mi a különbség a prognosztika és a futurológia között?

A futurológia, ahogy jól eltalált magyar szóval mondjuk: a jövőkutatás, a céljellegű prognosztikánál tágabb tevékenységet ölel fel. Célja, hogy hosszabb távra kidolgozza a jövőképet, amelyben az élet minden oldaláról kialakít bizonyos feltételezéseket. Általában a jövőkutatás 20—25 évre előrenéz, a prognosztika ennél rövidebb időtávra, maximum 5—7 évre korlátozódik. A határvonalakat azonban nagyon nehéz pontosan megrajzolni.

Térjünk vissza a gazdasági előrejelzéshez. Hogyan épül fel a prognosztika piramisa?

A prognosztika három irányba tagolódik: a gazdasági szintek, a tevékenységi körök és az időhorizont szerint. Prognózisokat készítenek a szocialista gazdaság növekedésére vonatkozóan. Ez a szint a legjobban összevont, s általában az ötéves tervek készítéséhez kapcsolódik. Ezek az előrejelzések arra szolgálnak, hogy a múlt tapasztalatainak elemzésével, a gazdaság külső és belső feltételeinek ismeretében és azok várható változásának felbecsülésével választ adjanak a lehetséges növekedési ütemre és a gazdasági fejlődés fő arányaira. A prognózisok a feltételrendszerből kiindulva több választási alternatívát adnak a tervezőknek, akik azokat a gazdaságpolitikai célok komplex

értékelése után a népgazdasági tervbe beillesztik. Az ágazatok is készítenek előrejelzéseket, mégpedig általános iparpolitikájuk, szerkezetváltoztatási programjaik kidolgozására. Ezek a prognózisok már műszaki-gazdasági tartalmúak, magukban foglalják a lehetséges fejlesztési alternatívákat is. Az ágazatok nem készítenek népgazdasági tervet, ezért ezek a prognózisok részei lesznek a népgazdasági tervmunkának. Az ágazati előrejelzések időhorizontja nem határolható be pontosan, mert függ attól is, hogy az adott ágazatban milyenek a megtérülés feltételei. Gondoljunk itt két szélsőséges esetre: a bányászatra és a könnyűiparra. A bányászatban minimum 10 év kell egy termelőhely beindításához, a könnyűiparban 2—3 év alatt már a beruházási költségek is megtérülhetnek. A prognóziskészítés fontos területe a vállalat. A közvetlen termelőegységek termelés- és üzletpolitikájuk, valamint éves terveik összeállításánál is támaszkodnak az előrejelzésekre.

Hol tartunk a prognóziskészítés gyakorlatában?

Ma a tanulóidő elején járunk. Nincsenek kiforrott módszerek, viták folynak a különböző előrejelzési modellekről, nincs kellően kidolgozva az információs bázis, nincs elég felkészült szakember, a gazdasági vezetők közül még sokan nem értik és nem érzik e munka jelentőségét. Elég nagy a bizalmatlanság az előrejelzésekkel szemben, mert tévesen az az ellenőrzési módszer alakult ki, hogy összevetik a tényszámokat az előrejelzettekkel és ennek alapján mondanak kritikát a prognózis minőségéről. Nem veszik kellően tekintetbe a prognózisnak folyamatok korrekciójában betöltött fontos szerepét. Nem kétséges, hogy a hiányos szakmai tudás és a tapasztalathiány néhány esetben abszurdnak bizonyuló előrejelzéseket is szül.

Ha a vadász jól céloz, a fegyvere jó és látja is a célt, valószínűleg talál, ha nem, akkor... Valami hasonlónak érzem a prognóziskészítők feladatát.

A hasonlat szellemes. A prognóziskészítőknek szenvedélyes vadászoknak kell lenniük. Tudniuk kell, hogy milyen célra akarnak lőni és milyen messze van az. Tudniuk kell, hogy milyen puskával lehet a vadat lelőni, mert csak így lehet a vizsgálati célnak megfelelő helyes prognosztikai

eszközöket választani. De nem elég csak azt ismerni, hogy hol a cél, fel kell mérni azt is, hogy merről fúj a szél, leszáll-e a köd vagy sem. Ezt lefordítva a prognóziskészítés nyelvére: gondolni kell a környezetváltozás minden lényeges elemére. A cél mozgásáról pedig tudni kell annak várható irányát, ami a prognózissal összefüggő vizsgálatokban azt jelenti, hogy előre fel kell mérni a várható célzási hibahatárokat, hogy a döntéshozókat felkészíthessék a várható helyzetre.

Ezektől függ az előrejelzés megbízhatósága?

Az előrejelzések jóságát az határozza meg, hogy az adott kutatási területet mennyire közelítették meg tudományosan, a kiinduló információk mennyire megbízhatóak, az alkalmazott módszerek milyen tudományos színvonalon kerültek felhasználásra . . .

Sok függ a választott módszerektől. Melyek a legfontosabb előrejelzési módszerek?

Nem lehet ezeket rendszerbe foglalni, mert gyakorlatilag annyiféle módszer van, ahány előrejelzési munka, mindig a módszert kell menet közben a kutatási célhoz illeszteni. A rutinjellegű előrejelzéseknél a becslés alapja a tapasztalat, tehát „minőségi" elemek alapján a magatartások oksági összefüggéseiből alakul ki a prognózis. Az úgynevezett ökonometriai modellek célfüggvényekkel és kombinációs számításokkal, játékelmélettel dolgoznak. Ezt a két legfontosabb irányt említeném meg, de ezen belül és ezek kombinációjával ezer és ezer változat ismert.

Gyakran kérdezik a közvéleménykutatók, hogy milyen mosóport használok és hetente hányszor, mi a véleményem a mosógépemről és milyet akarok venni, ha kicserélem. Mi a szerepük ezeknek a felméréseknek a prognóziskészítésben?

A prognózisok készítésének egyik fontos formája, amikor kiválasztott minta alapján a fogyasztók véleményeiből következtetnek a várható kereslet nagyságára. Ez a fogyasztói értékítélet tapasztalati és minőségi megismerésében az egyik járható út. De hozzá kell tennem: csak akkor ad valós eredményt, ha okosan kérdeznek.

Mitől függ, hogy milyen időtartamra készítenek prognózist?

Elsősorban attól, hogy nagy folyamatokra, a műszaki és gazdasági fejlődés fő irányaira vonatkozik-e a prognózis. A divatcikkekre hónapos előrejelzések kellenek, a fogyasztási javak 2—3 éves előrejelzést kívánhatnak meg, a tartós fogyasztási cikkek 3—5 éves, a termelési eszközök 4—6 éves, az ásvány- és ércbányászat 20—30 éves előrelátást kíván. A műszaki és gazdasági fejlődés fő irányaira 10 év körüli prognózist készítenek.

Hogyan kell megválasztani a prognózisfajtákat?

Erre nincs alapszabály. A gyakorlatban az árakra — ezen belül a hazai árakra és a nemzetközi árakra —, a belső és a külső piacra, a beruházásokra és a fejlesztések egészére, a műszaki haladásra, valamint a kutatásokra készítenek prognózist. De gondolom, az már nem szorul magyarázatra, hogy ár nincs piac nélkül és termék sincs beruházás, illetve fejlesztés nélkül... Az előbbi csoportosítás tehát csak a következtetések irányára ad útmutatást.

Kik készítenek prognózist? Az operatív szervezetek vagy a kutatóintézetek?

Azt hiszem, is-is a helyes válasz. Például a népgazdaság fő irányaira vonatkozóan a Közgazdaságtudományi Intézet, a Gazdaságkutató Intézet, az OT Tervgazdasági Intézete készít előrejelzéseket; ha a piaci összefüggésekről van szó, értelemszerűen nagy feladat hárul a Konjunktúra és Piackutató Intézetre, a Belkereskedelmi Kutatóintézetre, a SZÖVOSZ kutatóira és így tovább. A műszaki prognózisok készítése az OMFB és az ágazati kutatóintézet feladata. A központi előrejelző munkának össze kell fonódnia az operatív helyeken folyó kutatásokkal, mert a prognosztika mint tudomány csakis így szolgálhatja a népgazdaság fejlődését.

D. A. Allahverdjan: A fejlett szocializmus pénzügyi és hitelmechanizmusa. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1978.)

A. I. Ancsiskin: A szocialista gazdaság növekedésének prognosztizálása. (Kossuth Könyvkiadó—Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1977.)

A KSH különböző jelentései

A termelési szerkezet fejlesztésének műszaki-gazdasági kritériumai. (Kossuth Könyvkiadó 1978.)

Az iskolarendszerű szakmunkásképzés, valamint a munkás- és középkáder-továbbképzés fejlődése, helyzete, problémái. (Munkaügyi Minisztérium 1977.)

Az MSZMP XI. kongresszusa. (Kossuth Könyvkiadó 1975.)

Ács Lajos: A szocialista pénz elmélete. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1966.)

Besenyei—Gidai—Nováky: Jövőkutatás, előrejelzés a gyakorlatban. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1977.)

Csernok Attila, Erlich Éva, Szilágyi György: Infrastruktúra. Korok és országok. (Kossuth Könyvkiadó 1978.)

N. V. Fagyejev: A KGST. (Kossuth Könyvkiadó 1975.)

Faluvégi Lajos: Állami pénzügyek és gazdaságirányítás. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1977.)

Fülöp Gábor: Gazdaságunk és a KGST. (Kossuth Könyvkiadó 1974.)

Fülöp Gábor: Hatékonyság és az újratermelés arányai. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1978.)

Gazdaságpolitikai fórum. (Kossuth Könyvkiadó 1978.)

Gazdaságunk a termelő és a fogyasztó szemével. (Kossuth Könyvkiadó 1977.)

Gazsó Ferenc, Csákó Mihály, Havas Gáborné: A szakmunkásképzés néhány társadalmi összefüggése. (MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete 1975.)

Gál Róbert: Az ipari szakmunkássá válás néhány társadalmi és pedagógiai összefüggése. (MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete 1977.)

D. Gvisiani: Szervezés és irányítás. (Kossuth Könyvkiadó—Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1972.)

Hagelmayer István: Pénz és pénzpolitika a szocializmusban. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1976.)

Hegedüs Miklós: A népgazdaság termelési szerkezetének fejlesztése. (Kossuth Könyvkiadó 1978.)

Hethy Lajos—Makó Csaba: Munkások, érdekek, érdekegyeztetések. (Gondolat 1978.)

Huszár Ernő: Protekcionizmus és nemzetközi kereskedelem. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1978.)

Hoffmann Istvánné: Gazdálkodás otthon. (Kossuth Könyvkiadó 1977.)

Kanyó Gyula: A hatékony munka vállalati rendszere. (Kossuth Könyvkiadó 1976.)

A. Kaufmann: A döntés tudománya. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1975.)

N. D. Koleszov: A szocializmus politikai gazdaságtana. (Kossuth Könyvkiadó 1978.)

Kornai János: Erőltetett vagy harmonikus növekedés. (Akadémiai Kiadó 1972.)

Kozma Ferenc: Mire képes a magyar népgazdaság? (Kossuth Könyvkiadó 1978.)

Kövér Károly—Wiesel Iván: Nemzetközi pénzügyek. (Tankönyvkiadó 1965.)

Nagy András: A világkereskedelem struktúrája és jövője. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1977.)

Nagy Tamás: Az árak szerepe a szocializmusban. (Kossuth Könyvkiadó 1960.)

Nyitrai Ferencné dr.: Iparunk helye a világban. (Kossuth Könyvkiadó 1974.)

Nyitrai Ferencné dr.: Ipari struktúránk: változások, hatékonyság. (Kossuth Könyvkiadó 1977.)

Nyúl Emil: Árpolitikánk az ötödik ötéves terv időszakában. (Kossuth Könyvkiadó 1977.)

Pécsi Kálmán: A KGST termelési integráció közgazdasági kérdései. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1977.)

Dr. Pirityi Ottó: Termelékenységi tartalékok. (Kossuth Könyvkiadó 1978.)

Riesz Miklós: Pénzforgalom és hitel. (Tankönyvkiadó 1970.)

I. J. Rubcov: Tudományos-technikai haladás a fejlett szocialista társadalomban. (Kossuth Könyvkiadó 1978.)

Dr. Rudas János: Technika, munka, szakképzettség. (Kossuth Könyvkiadó 1977.)

Sóvári Gizella: A tanácsok gazdálkodása. (Kossuth Könyvkiadó 1974.)

Stuber Ervinné—Vargáné dr. Majoros Teréz: Mit kell tudni a vállalati szociálpolitikáról? (Kossuth Könyvkiadó 1978.)

Szabó László: Vállalati piackutatás. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1969.)

Szekér Gyula: Alumíniumiparunk és a szocialista gazdasági integráció. (Kossuth Könyvkiadó 1975.)

Szekér Gyula: Magyar gazdaság — világgazdaság. (Kossuth Könyvkiadó 1978.)

Tóth Tamás: A vállalati külpiaci politika és eszközei. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1977.)

Vincze Imre: A KGST nemzetközi valutarendszere. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1978.)

Wiesel Iván—Wilcsek Jenő: A monetáris rendszer fejlődése és a konvertibilitás. (Kossuth Könyvkiadó 1978.)

Zbigniew Pietrasinski: Alkotó vezetés. (Gondolat 1977.)

Tartalom

Szabálytalan előszó 5
1. Közérdeklődés és a gazdaság 7
2. Gazdaság és politika 15
3. A gazdasági növekedés természetrajza 23
4. Középpontban a gazdasági egyensúly 31
5. Miért olyan fontos a gazdasági szerkezet korszerűsítése? 37
6. A népgazdasági tervezés fejlesztése 45
7. Szabályozott piac 55
8. A gazdasági szabályozás lehetőségei és korlátai 61
9. Hatékonyan? Takarékosan! 69
10. Az árrendszer 79
11. Gyárak és árak 87
12. Az áruk ára 93
13. A fogyasztás gazdaságtana 101
14. Hogyan élünk? 113
15. Fejlődés és szociálpolitika 121
16. A minőségi fejlesztés és a termékminőség 127
17. A titokzatos pénz 135
18. Az állami költségvetés 143
19. Külföldi hitelek a fejlődés szolgálatában 151
20. A nemzetközi pénzügyek 161
21. Gazdasági fejlődésünk és az ipar 173
22. Mezőgazdaságunk helye népgazdaságunkban 185
23. Nyersanyag-gazdálkodásunk 197
24. Külkereskedelmünk 207
25. Gazdasági fejlődésünk és az integráció 215
26. A beruházások „természetrajza" 225
27. A bűvös infrastruktúra 233
28. Tudományos és műszaki haladás 241
29. A területfejlesztés és az érdekek 249
30. A szocialista vállalatok szerepe népgazdaságunkban 257
31. A vezetés és szervezés 269
32. Gazdaság és szakképzés 275
33. A munkafegyelemről 285

34. Kapun kívül, kapun belül 293
35. Érdekek és érdekellentétek 301
36. Üzemi demokrácia 309
37. Gazdasági fejlődésünk tartalékai 319
38. A jövőbelátás lehetőségei és korlátai 327
Irodalom 335

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szikra Lapnyomda (79—2562)
Felelős vezető Csöndes Zoltán vezérigazgató
A kötetet szerkesztette Markó Lajos
A borító Mészáros András munkája
Műszaki vezető Mózes Tibor
Műszaki szerkesztő Rákos Kata
Terjedelme 21,5 (A/5) ív

25,– Ft

A szerzők párbeszéd formájában, könnyen érthető megfogalmazásban népgazdaságunk fejlődésének 38 nagyon fontos és időszerű kérdésével foglalkoznak. A széles tematikában helyet kapnak a népgazdasági szintű problémák (gazdasági növekedés és egyensúly, népgazdasági tervezés, gazdaságirányítás és szabályozás stb.), az ágazati fejlődés fontos összefüggései (nyersanyagtermelés, ipari termelés, a mezőgazdaság fejlődése, területi gazdálkodás stb.), valamint a vállalati gazdálkodás alapkérdései (nyereség, munkaerő-gazdálkodás, fejlesztés stb.).

A könyvben az alapfogalmaktól kezdve az alkalmazott módszereken át a fejlődés távlatairól szóló összefüggésekig — az adott terjedelem keretei között — teljes képet kap az olvasó.

A mű jellegéből fakad, hogy az egyes problémák felvetésénél a szerzők nem a „hivatalos" álláspontokat magyarázzák, hanem „privát" véleményüket képviselik. Ez a tárgyalási mód lehetőséget ad arra, hogy az egyes gazdasági összefüggéseket különböző nézőpontokból közelítsék meg és vitára késztessenek.

Napjainkban a gazdasági feladatoknak különösen nagy politikai súlyuk van, és az MSZMP gazdaságpolitikája középpontjában a gazdasági egyensúly áll. A kiadó az 1979. évi politikai könyvnapokra jelenteti meg ezt a könyvet és reméli, hogy a szerzők párbeszédükkel a gazdasági problémákra és azok társadalmi összefüggéseire helyesen hívják fel a figyelmet és az olvasót segítik gazdaságpolitikai ismereteik gazdagításában.

A könyvet hasznosan forgathatják általában a közgazdaság kérdései iránt érdeklődők, de jól segíti a politikai gazdaságtan oktatásában részt vevők felkészülését is.